

ББК 74.262.8
К53

Документи подано станом на 15 липня 2005 р.

Упорядники:
головний спеціаліст департаменту загальної середньої
та дошкільної освіти МОНУ *О. В. Єресько*;
методист вищої категорії НМЦ середньої освіти МОНУ *С. П. Яценко*

К53 **Книга** вчителя біології, природознавства, основ здоров'я: довідково-методичне видання / Упоряд. *О. В. Єресько, С. П. Яценко*.— Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005.— 352 с.
ISBN 966-670-610-5.

Видання містить чинні нормативно-правові акти вищих органів влади України, Міністерства освіти і науки України у сфері загальної середньої освіти, що регулюють впровадження державних стандартів освіти; методичне забезпечення; оформлення документів про освіту; організацію навчально-виховного процесу; атестацію педагогічних працівників тощо.

Для вчителів біології, природознавства, основ здоров'я, студентів педагогічних навчальних закладів, слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти, науково-педагогічних працівників, широкого загалу громадян, які цікавляться питаннями нормативно-правового регулювання середньої освіти в Україні.

ББК 74.262.8

ISBN№ 966-670-610-5

© Єресько О. В., Яценко С. П.,
упорядкування, 2005
© ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005
© Жубр М. С. дизайн обкладинки, 2005

Зміст

Вступ.....	6
Частина I. 12-річна школа	10
Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи	28
Про затвердження типових навчальних планів спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу	66
Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Природознавство»	71
Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з природознавства	81
Календарно-тематичне планування з курсу «Природознавство»	83
Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Основи здоров'я»	85
Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з предмету «Основи здоров'я»	92
Частина II. 11-річна школа	94
Методичні рекомендації до вивчення біології у 2005/2006 н. р.	131
Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з біології	135

Календарно-тематичне планування з біології для 6–11 класів	139
Профільне вивчення біології.....	158
Календарно-тематичне планування з біології у профільних класах	161
Календарно-тематичне планування для природничого профілю навчання.....	161
Календарно-тематичне планування для універсального та технологічного профілів навчання	170
Календарно-тематичне планування для фізико-математичного профілю навчання.....	175
Календарно-тематичне планування Спортивний профіль навчання.....	179
Календарно-тематичне планування для філологічного, суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного профілів навчання.	186
Перелік програм та навчально-методичної літератури з біології на 2005-2006 навчальний рік	190
Про затвердження Положення про порядок організації та проведення апробації електронних засобів навчального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів	196
Перелік педагогічних програмних засобів навчання, що рекомендовані МОН України до використання у загальноосвітніх навчальних закладах	202
Про затвердження Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів	203
Про затвердження Базового переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів загальноосвітніх навчальних закладів (з природничо-математичних і технологічних дисциплін)	214

Типовий перелік навчального обладнання для кабінетів біології загальноосвітніх навчальних закладів	215
Про затвердження Положення про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів і Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів	227
Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти	237
Правила безпеки під час роботи з біології у загальноосвітніх навчальних закладах	262
Примірна інструкція (орієнтовний варіант) з безпеки під час роботи в кабінеті (лабораторії) біології, куточку живої природи, на навчально-дослідній ділянці, у теплиці (оранжереї), під час екскурсій з біології та природознавства в загальноосвітньому навчальному закладі	280
Про затвердження Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти	286
Про порядок проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів	296
Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників України	302
Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти.....	319
Про затвердження Положення про всеукраїнський конкурс «Учитель року»	324
Про затвердження Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності	328

ВСТУП

Шановні колеги!

Ця книга призначена в першу чергу саме для вчителів біології. Адже саме в нас, учителів, досить часто виникає потреба звернутися до того чи іншого нормативного документу, і починаються пошуки... Саме тому видавництво «Торсінг» розпочало роботу над зібранням потрібних у роботі вчителя документів у одній книзі. Перший варіант цієї збірки — перед вами. Передбачається щорічне оновлення цього видання. Ми будемо щиро вдячні кожному з вас, хто надішле на адресу видавництва свої пропозиції з покращення цієї збірки, вкаже, які саме ще документи потребують включення у наступні видання. Це допоможе зробити цю збірку ще зручнішою для вашої роботи.

Книга складається з двох частин. У першій частині ви знайдете матеріали, що стосуються 12-річної школи. Друга частина книги присвячена 11-річній. Також у другій частині розміщено нормативні документи, які діють і в 11-річній, і в 12-річній школі.

Розпочинається видання із головного документу, який визначає зміст і основні вимоги до навчальних досягнень учнів — Державного стандарту базової і повної середньої освіти. У відповідності до Закону України «Про середню загальну освіту» Державний стандарт розробляється раз на десять років і затверджується постановою Кабінету Міністрів України. До цієї збірки увійшла та частина Державного стандарту, що стосується вимог до біології, природознавства та інтегрованого предмета «Основи здоров'я».

Обов'язковою складовою Державного стандарту є Базовий навчальний план, який визначає розподіл навчальних годин між освітніми галузями. На його основі Міністерство освіти і науки України розробило Типові навчальні плани, за якими навчальні заклади складають свої робочі плани. Ми даємо можливість учителям познайомитися з цими документами. Це допоможе побачити, за якою кількістю навчальних годин у тому чи іншому класі передбачається вивчення певних предметів у основній та старшій школі в структурі 12-річної. Позитивною рисою нових Типових навчальних планів є їх досить широка варіативність. Навчальний заклад будь-якого типу зможе підібрати собі серед них основу для складання робочих навчальних планів. Краще

зрозуміти структуру планів та принципи користування ними допоможуть пояснювальні записки.

Щодо мети, завдань та змісту біологічної освіти у загальноосвітніх навчальних закладах України у 12-річній школі допоможе розібратись розміщений проект Концепції біологічної освіти.

Однією з відмін вивчення біології у 12-річній школі є те, що сам предмет «Біологія» з'являється лише з 7 класу. Пропедевтичним до вивчення біології та інших природничих дисциплін є природознавство. Вивчення цього предмета передбачається у 5 та 6 класах. Тому до цієї збірки увійшли методичні поради до вивчення природознавства у 2005/2006 навчальному році, календарне планування цього предмета та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів із природознавства. Сподіваємося, ці документи допоможуть учителям біології краще зорієнтуватися в навчальному матеріалі цього предмета.

Проблеми здоров'я наших дітей залишаються найгострішими та найважливішими на сучасному етапі розвитку нашої держави. Адже, за оцінками медиків, лише близько 7-10% учнів закінчують школу без порушень здоров'я. Причин тут існує багато. Однією з них є невміння дітей зберігати власне здоров'я. Одне з головних завдань інтегрованого предмета «Основи здоров'я» — допомогти дітям навчитися берегти та відновлювати власне здоров'я, сформувати навички здорового способу життя. Учителі біології можуть якнайкраще справитись із поставленими завданнями, навчаючи учнів цим необхідним речам. Тому до збірки увійшли методичні рекомендації до навчання основам здоров'я та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів із цього предмета.

Як вже зазначалося, друга частина книги присвячена 11-річній школі. Адже перехід до 12-річної освіти здійснюється поступово і завершиться лише у 2011 році. Починають цю частину Типові навчальні плани основної та старшої школи у структурі 11-річної.

Особливості вивчення біології у 2005/2006 навчальному році розкриті у методичних рекомендаціях. Також тут подається матеріал щодо профільного вивчення біології.

Календарно-тематичне планування вивчення біології особливо допоможе молодим учителям побудувати свою роботу з дітьми по введенню їх у світ цієї чудової та багатогранної науки.

У проведенні оцінювання навчальних досягнень учнів як під час проведення опитування, виконання лабораторних і практичних робіт, так і під час здійснення тематичного оцінювання допоможуть розміщені критерії.

Перед вчителем часто постає питання, яку літературу використувати при роботі з учнями. Розміщений перелік рекомендованої навчальної та методичної літератури допоможе відповісти на це питання і познайомить учителів із новими виданнями, які мають відповідні грифи Міністерства освіти і науки України.

Особливістю нашого часу є поширення комп'ютеризації. Тому проводиться робота по створенню електронних навчальних посібників. Розміщені у переліку посібники можна використовувати і під час підготовки та проведення уроку, можна і рекомендувати для самостійного опрацювання учнями. Поки цей перелік не вражає кількістю розроблених засобів, але робота триває.

Положення про навчальні кабінети та перелік навчального обладнання кабінету біології стануть у нагоді вчителю при організації роботи кабінету біології, систематизації навчальних матеріалів у ньому. Ті навчальні заклади, які мають навчально-дослідницькі ділянки чи учнівські лісництва, зможуть використовувати у роботі відповідні положення, розміщені у збірці.

Наступний ряд документів допоможе вчителю створити безпечні умови при організації роботи в кабінеті біології, під час проведення екскурсій, виконання робіт у куточках живої природи, на навчально-дослідних ділянках тощо.

Якісно організувати державну підсумкову атестацію учнів та проведення навчальної практики і навчальних екскурсій буде значно легше, ознайомившись із відповідними положеннями.

Підготуватися самим до атестації, побачити державні вимоги до її проведення допоможе вчителям Типове положення про атестацію педагогічних працівників. А розміщене у книзі положення про класного керівника покликане допомогти вчителю організувати роботу з класом.

Кожен учитель, безперечно, є творчою особистістю. Як найкраще це розкривається на конкурсі «Учитель року». Конкурс проводиться за відповідними номінаціями. У тому числі й «Біологія». Наступний конкурс у цій номінації передбачається провести у 2007/2008 навчальному році. Є час підготуватися, використовуючи розміщене у книзі положення про цей конкурс.

А тим учителям, які готують своїх учнів до олімпіад, турнірів, конкурсів, корисно буде ознайомитися з Положенням про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності.

*З найкращими побажаннями,
автори-упорядники.*

Частина I

12-РІЧНА ШКОЛА

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 14.01.2004 р. № 24

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ базової і повної середньої освіти

Загальна частина

Державний стандарт базової і повної середньої освіти (далі — Державний стандарт) визначає вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи, гарантії держави у її досягненні.

Державний стандарт охоплює Базовий навчальний план, загальну характеристику інваріантної і варіативної складових змісту базової та повної середньої освіти, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Виконання вимог Державного стандарту є обов'язковим для всіх навчальних закладів, що надають загальну середню освіту.

Зміст базової і повної середньої освіти створює передумови:

- для всебічного розвитку особистості і визначається на засадах загальнолюдських та національних цінностей, науковості і систематичності знань, їх значущості для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації шкільної освіти, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру школи;
- для надання навчання українознавчої спрямованості, що безпосередньо забезпечується вивченням української мови, української літератури, історії України, географії України, українського мистецтва тощо;
- для індивідуалізації та диференціації навчання, його профільності у старшій школі, запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної та інших видів компетентності учнів.

Особлива увага приділяється практичній і творчій складовим навчальної діяльності. У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зростає роль уміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати

її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності. Між ступенями шкільної освіти забезпечується наступність і перспективність змісту та вимог щодо його засвоєння учнями.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у Державному стандарті подано за галузевим принципом у семи освітніх галузях: мови і літератури, суспільствознавство, естетична культура, математика, природознавство, здоров'я і фізична культура, технології, що є органічним продовженням змісту відповідних освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти.

Зміст освітньої галузі структурується і реалізується в системі відповідних навчальних предметів та курсів, програми яких затверджує МОН.

Основна школа забезпечує базову загальну середню освіту, що разом із початковою є фундаментом загальноосвітньої підготовки, формує в учнів готовність до вибору і реалізації шляхів подальшого здобуття освіти. Зміст освіти на цьому ступені є єдиним для всіх учнів; особистісно орієнтований підхід здійснюється через варіативність методик організації навчання залежно від пізнавальних здібностей, а також через факультативні курси.

У старшій школі навчання, як правило, є профільним. У зв'язку з цим зміст освіти і вимоги до його засвоєння диференціюються за трьома рівнями: обов'язкові результати навчання, визначені Державним стандартом, профільний, зміст якого визначають програми, затверджені МОН, та академічний, за програмами якого вивчаються дисципліни, що тісно пов'язані з профільними предметами (наприклад, фізика у хіміко-біологічному профілі), а також здійснюється загальноосвітня підготовка учнів, які не визначилися щодо напрямку спеціалізації.

Базовий навчальний план

Базовий навчальний план основної і старшої школи охоплює дві складові: інваріантну та варіативну.

Інваріантна складова передбачає дотримання всіма навчальними закладами, що надають загальну середню освіту, єдиних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів. Варіативна складова спрямована на забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти.

Під час складання типових навчальних планів для учнів спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв і колегіумів дозволяється перерозподіляти між освітніми галузями до 15 відсотків навчального часу, визначеного інваріантною частиною Базового навчального плану.

Змістове наповнення освітніх галузей інваріантної складової визначається Державним стандартом.

Змістове наповнення варіативної складової формується навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу, індивідуальних освітніх потреб учня.

В основній школі навчальні години варіативної складової використовуються головним чином для загальноосвітньої підготовки учнів, індивідуальних занять та консультацій, факультативного навчання.

У старшій школі, у тому числі в сільських однокомплектних школах, де створюються різнопрофільні навчальні групи учнів, за рахунок варіативної складової здійснюється профільне навчання. Години цієї складової можуть використовуватися також для вивчення предметів за вибором учнів, факультативних занять тощо.

На основі Базового навчального плану МОН розробляє типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів. У типових навчальних планах визначається перелік навчальних предметів і курсів, відповідно до змісту освітніх галузей, кількість годин, відведених на їх вивчення у кожному класі. Типові навчальні плани можуть відображати різні варіанти структурування, інтеграції та розподілу навчального змісту за роками навчання в межах годин, визначених Базовим навчальним планом. На основі типових навчальних планів навчальні заклади складають робочі навчальні плани, в яких конкретизується варіативна складова освіти з урахування з урахуванням особливостей організації навчально-виховного процесу.

Освітні галузі	Загальна кількість годин									
	II ступінь (5–9 класи)			III ступінь (10–12 класи)			II+III ступені (5–12 класи)			
	тиждень	рік	відсотків	тиждень	рік	відсотків	тиждень	рік	відсотків	
Інваріантна складова										
Мови і літератури	42	1470	27	19	665	19	61	2135	23,9	
Суспільствознавство	12	420	7,7	10	350	10	22	770	8,6	
Естетична культура	8	280	5,1	2	70	2	10	350	3,9	
Математика	20	700	13	8	280	8	28	980	11	
Природознавство	26	910	16,7	13	455	13	39	1365	15,3	
Технології	8	280	5,1	6	210	6	14	490	5,5	
Здоров'я і фізична культура	17,5	612,5	11,4	9	315	9	26,5	927,5	10,4	
Разом	133,5*	4672,5	86	67	2345	67	200,5	7017,5	78,6	
Варіативна складова										
Додаткові години на освітні галузі, предмети за вибором, профільне навчання, факультати, індивідуальні заняття та консультації	21,5	752,5	14	33	1155	33	54,5	1907,5	21,4	
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня	130	4550		90	3150		220	7700		
Разом (загальне навчальне навантаження)	155	5425	100	100	3500	100	255	8925	100	

* Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються в гранично допустимому навантаженні учнів.

** У загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин, у спеціалізованих школах, гімназіях, ліцейх, колегіумах дозволяється за рахунок загального навчального навантаження збільшувати гранично допустиме навантаження учнів до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Характеристика освітніх галузей

Освітня галузь «Природознавство»

Основною метою освітньої галузі є розвиток учнів за допомогою засобів навчальних предметів, що складають природознавство як наукову галузь, формування наукового світогляду і критичного мислення учнів завдяки засвоєнню ними основних понять і законів природничих наук та методів наукового пізнання, вироблення умінь застосовувати набуті знання і приймати виважені рішення в природокористуванні.

Відповідно до цієї мети в учнів формується система знань з основ природничих наук, необхідна для адекватного світосприймання та уявлення про сучасну природничо-наукову картину світу, вони опановують науковий стиль мислення, усвідомлюють способи діяльності і ціннісні орієнтації, які дають змогу зрозуміти наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій, безпечно жити у сучасному високотехнологічному суспільстві і цивілізовано взаємодіяти з природним середовищем.

Зміст освітньої галузі ґрунтується на принципі наступності між початковою та основною, основною і старшою школою, між загальною середньою і вищою освітою. Зокрема, він враховує природознавчу підготовку учнів початкової школи за змістовими лініями освітньої галузі «Людина і світ». Зміст освітньої галузі в старшій школі ґрунтується на базовій загальноосвітній підготовці учнів основної школи з основ природничих наук. Цим забезпечується наступність навчання в початковій, основній і старшій школі.

Загальними змістовими лініями освітньої галузі є:

- рівні і форми організації живої і неживої природи, які структурно представлені в кожній компоненті освітньої галузі специфічними для неї об'єктами і моделями;
- закони і закономірності природи;
- методи наукового пізнання, специфічні для кожної з природничих наук;
- значення природничо-наукових знань у житті людини та їхня роль у суспільному розвитку.

Зміст освітньої галузі може реалізовуватися як окремими навчальними предметами (астрономія, біологія, географія, фізика, хімія та інші галузі природознавства), що відображають основи відповідних фундаментальних наук, так і завдяки інтегрованим курсам.

Зміст загальноприродничої компоненти забезпечує формування в свідомості учнів основи для цілісного уявлення про природу.

Зміст астрономічної компоненти зорієнтований на забезпечення засвоєння учнями наукових фактів, понять і законів астрономії, методів астрономічних досліджень, усвідомлення ними будови Всесвіту, уявлень про його утворення і розвиток, формування в них наукового світогляду, використання астрономічних знань у практиці, розкриття значення астрономії у цілісному світорозумінні на мегарівні. Зміст біологічної компоненти зорієнтований на забезпечення засвоєння учнями знань про закономірності функціонування живих систем, їх розвиток і взаємодію, взаємозв'язок із неживою природою, формування уявлень про природничо-наукову картину живого світу, синтез ідей про живі системи, оволодіння елементами наукового пізнання живої природи, формування складових наукового мислення (класифікація, екологічність, еволюційність і історизм, системність і цілісність), усвідомлення біосферної етики, розуміння необхідності раціонального використання та відновлення природних ресурсів, вироблення навичок застосування знань з біології у повсякденному житті.

Зміст географічної компоненти забезпечує засвоєння знань про компоненти природи, природні ресурси, удосконалення господарської діяльності людини, формування в учнів комплексного, просторового, соціально-орієнтованого уявлення про Землю на основі краєзнавчого, регіонального та планетарного підходів, сучасної географічної картини світу через закономірності розвитку географічної оболонки Землі, усвідомлення цілісного образу своєї країни на основі розгляду та аналізу трьох її основних компонентів — природи, населення і господарства.

Зміст фізичної компоненти створює передумови для забезпечення усвідомлення учнями наукових фактів, ознайомлення з історією розвитку фізичної науки, формування в учнів знання основних фізичних понять і законів, що дають змогу пояснити природні явища і процеси, розвиток експериментальних умінь і дослідницьких навичок, умінь застосовувати набуті знання для розв'язування фізичних задач і пояснення фізичних явищ і процесів, формування наукового світогляду і стилю мислення учнів, уявлення про фізичну картину світу, розкриття ролі знання з фізики в житті людини та суспільному розвитку.

Змістове наповнення хімічної компоненти забезпечує засвоєння учнями знань про речовини та їх перетворення, найважливіші хімічні закони, методи дослідження в хімії, роль хімії в суспільному виробництві та житті людини, розвиток експерименталь-

них умінь та формування на цій основі наукового світогляду, вироблення навичок безпечного поводження з речовинами у буденному житті.

Основна школа

Завданнями реалізації змісту освітньої галузі в основній школі є:

- ознайомлення учнів з науковими фактами природознавства та усвідомлення ними фундаментальних ідей природничих наук;
- оволодіння учнями понятійно-термінологічним апаратом природничих наук, засвоєння предметних знань та усвідомлення суті основних законів і закономірностей, що дають змогу описати і зрозуміти перебіг природних явищ і процесів;
- набуття учнями досвіду практичної та експериментальної діяльності, застосування знань у пізнанні світу;
- формування в учнів ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію людини і природи, уміння екологічно виважено взаємодіяти з довкіллям.

Зміст освіти

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Загальноприродничий компонента освітньої галузі

Довкілля як частина природного та антропогенного середовища життя людини. Явища природи. Об'єкти природи і штучні системи. Всесвіт. Методи пізнання природи. Загальні закономірності природи. Природничо-наукова картина світу

Уявлення про загальні закономірності природи та природничо-наукову картину світу, загальну будову Всесвіту, цілісність природи.

Знання про довкілля людини, його компоненти та взаємозв'язок між ними. Природні та штучні системи.

Уміння спостерігати та описувати природні явища, пояснювати на основі загальних закономірностей природи причини їх виникнення, закономірності природи та природничо-наукову картину світу, загальну будову Всесвіту, цілісність природи.

Знання про довкілля людини, його компоненти та взаємозв'язок між ними. Природні та штучні системи.

Уміння спостерігати та описувати природні явища, пояснювати на основі загальних закономірностей природи причини їх виникнення

Біологічний компонента освітньої галузі

Молекулярно-клітинний рівень. Особливості хімічного складу живих систем. Загальний план будови клітин еукаріотів

Уявлення про прояв закону збереження енергії в живій природі, про діагностику захворювань людини на основі вивчення клітин та тканин, про складові живлення організмів. Знання про значення неорганічних та органічних речовин в існуванні живої природи, клітину як елементарну структурно-функціональну одиницю живої природи.

Уміння виготовляти прості мікропрепарати

Організменний рівень

Уявлення про організм як відкриту саморегульовану систему, про біологічні основи розмноження, вирощування рослин і тварин та догляд за ними; антропогенез

Особливості будови, функціонування та розвитку організмів різних царств, їх пристосування до умов середовища. Будова та функції організму людини. Біосоціальна природа людини
Знання про будову, функціонування, розвиток та поведінку організмів; принципи роботи регуляторних систем, зв'язок організмів різних царств та екологічних груп із середовищем існування, значення їх в природі, господарстві та житті людини, місце і роль людини в світі.
Уміння пояснювати процеси життєдіяльності та основні властивості живих систем, виявляти взаємозалежність організмів та їх пристосованість до умов існування, надавати першу допомогу при нещасних випадках, використовувати знання для ведення здорового способу життя

Надорганізменні рівні

Надорганізменні системи: Надорганізменні системи: біосфера. Взаємозв'язок організму і середовища. Людина і довкілля

Уявлення про стан довкілля в Україні та її регіонах, про природні та штучні екосистеми.
Знання основних типів зв'язків між організмами та середовищем існування, екологічних факторів, значення умов довкілля для життя людини.
Уміння виявляти біотичні та абіотичні зв'язки в природі, застосовувати знання про екосистеми у господарській діяльності і охороні природи

Система та еволюція організмів
Різноманітність організмів.

Уявлення про основи класифікації, сучасну систему. Різноманітність організмів органічного світу.

Еволюція

Знання характерних ознак організмів основних таксонів різних царств живої природи, їх ускладнення в процесі еволюції, систематичного положення людини в органічному світі.
Уміння порівнювати організми різних таксонів, обґрунтовувати значення різноманітності живих організмів у природі та господарській діяльності людини

Методи наукового пізнання

Спостереження, описовий, порівняльний та експериментальний методи дослідження

Уявлення про джерела отримання біологічних знань, методи вивчення організмів у природі.
Знання про призначення збільшувальних та інших приладів (тонометр, термометр, електрокардіограф тощо) у біологічних дослідженнях, правил безпеки під час проведення дослідів
Уміння користуватися збільшувальними приладами і досліджувати мікро- та макропрепарати, проводити спостереження в природі і лабораторії, порівнювати організми різних таксономічних груп, проводити антропометричні вимірювання, аналізувати фізичний розвиток і фізіологічний стан людини за різними показниками (температура тіла, артеріальний тиск тощо), проводити прості досліді щодо вивчення процесів життєдіяльності організмів

Старша школа

У старшій школі зміст освітньої галузі спрямований на системне вивчення основ природничих наук, розвиток здобутих знань і вмінь відповідно до обраного ними рівня програми, поглиблення їхньої компетентності в окремих предметних галузях знань, які визначають їх подальший життєвий шлях (продовження навчання, вибір професії тощо). Опанування змістом освітньої галузі здійснюється на засадах профільного навчання.

Основними завданнями реалізації змісту освітньої галузі в старшій школі є:

- засвоєння учнями змісту навчального матеріалу на рівні теоретичних узагальнень (гіпотез, моделей, концепцій, законів, теорій тощо), що дають змогу зрозуміти і пояснити перебіг різних явищ природи, наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій;
- оволодіння учнями науковим стилем мислення і методами пізнання природи, формування в них наукового світогляду, уявлень про сучасну природничо-наукову картину світу;
- формування екологічної культури учнів, уміння гармонійно взаємодіяти з природою і безпечно жити у високотехнологічному суспільстві, усвідомлення ціннісних орієнтацій щодо ролі і значення наукового знання в суспільному розвитку.

Загальноприроднича компонента освітньої галузі

Зміст освіти

Історія розвитку природознавства. Природничо-наукові теорії як форми наукового знання. Природничо-наукова картина світу, її зв'язок з розвитком технічного прогресу та культури людства. Роль природничо-наукового світорозуміння в духовному та культурному розвитку людини

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Уявлення про значення природничо-наукових теорій у формуванні наукової картини світу. Знання основ природничо-наукової картини світу, моделей та систем, природних об'єктів і явищ. Уміння застосовувати основні природничо-наукові знання для пояснення явищ природи, розпізнавати об'єкти природи та штучні системи; використовувати методи дослідження природи

Біологічна компонента освітньої галузі

Молекулярно-клітинний рівень

Хімічні елементи. Неорганічні та органічні речовини. Основні біохімічні процеси. Клітина як організм і структурно-функціональна одиниця живої природи. Про- і еукариоти. Неклітинні форми життя

Уявлення про біохімічні реакції; взаємозв'язок клітин як основи цілісного організму, мінливість вірусів, формування стійкості до антибіотиків у бактерій; про причини виникнення хвороб людини. Знання про рівні організації біологічних систем, роль органічних і неорганічних речовин в обміні речовин, найважливіші біохімічні процеси клітин автотрофних і гетеротрофних, аеробних і анаеробних організмів, основні положення сучасної клітинної теорії.

Уміння розкривати значення різних форм життя в природі (про- і еукаріотів, вірусів), запобігати вірусним та бактеріальним хворобам, розв'язувати елементарні задачі з молекулярної біології

Організменний рівень

Структурна складність і упорядкованість організмів. Організм – відкрита саморегульована система. Властивості організмів. Основні закономірності спадковості та мінливості. Розмноження та онтогенез. Біотехнології

Уявлення про механізми підтримання гомеостазу організму; сучасні біотехнології, позитивні та можливі негативні наслідки їх застосування.

Знання основних властивостей організмів, обміну речовин, енергії, інформації, закономірностей спадковості, мінливості; роль генотипу і середовища існування у формуванні фенотипу; форми розмноження; закономірності онтогенезу, регенерації; життєві цикли організмів, досягнення сучасної генетики, селекції, біотехнології, генетичної та клітинної інженерії.

Уміння характеризувати організм як цілісну структурну і функціональну систему, розв'язувати елементарні задачі з генетики, оцінювати небезпечність впливу факторів середовища і власної поведінки на особисте здоров'я та здоров'я наступних поколінь

Надорганізменні рівні

Організація та функціонування надорганізменних систем. Вплив діяльності людини на біосферу, його наслідки. Заходи, спрямовані на збереження стану біосфери

Уявлення про раціональне природокористування; підвищення продуктивності штучних екосистем.

Знання характеристики популяційного, екосистемного і біосферного рівнів організації біосистем; взаємодії екологічних факторів, ролі організмів у кругообігу речовин і енергії у біосфері, процесів саморегуляції в екосистемах, їх розвитку, основ законодавства з охорони довкілля та його реалізацію в практичній діяльності людини.

Уміння застосовувати біологічні знання для пояснення процесів і явищ, оцінювати наслідки впливу людини на природні екосистеми, використовувати екологічні знання у власній діяльності

Система та еволюція організмів

Сучасна система органічного світу як відображення його історичного розвитку. Еволюційні гіпотези та теорії. Походження людини

Уявлення про розвиток природи у зв'язку з геологічною історією Землі; про походження людини.

Зміст освіти

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів

Знання принципів біологічної класифікації організмів; характеристики виду; сучасної системи органічного світу; гіпотез походження життя на Землі; основних етапів історичного розвитку органічного світу; сучасних еволюційних поглядів.

Уміння пояснювати причини біологічного розмаїття та вплив на нього діяльності людини, наслідки його скорочення

Методи наукового пізнання

Статистичні методи дослідження, моніторинг, моделювання

Уявлення про моніторинг, прогнозування стану екосистем різних рівнів.

Знання принципів використання експериментального і статистичного методів та моделювання у вивченні об'єктів живої природи; моральних і соціальних аспектів наукових досліджень.

Уміння проводити біологічні спостереження і прості експерименти, оформляти дослідження, аналізувати отримані дані, висловлювати припущення, робити висновки про ступінь їх відповідності результатам дослідження, робити розрахунки показників об'єкта вивчення (варіаційного ряду), будувати графіки (варіаційні криві), користуватися шкальними визначниками біологічних об'єктів

Проект

Концепція біологічної освіти у 12-річній школі

Вступ

Концепція біологічної освіти ґрунтується на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) і спрямована на максимальний розвиток природних здібностей особистості, формування життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях.

Біологічні знання є важливим елементом культури освіченої людини. Більшість проблем, що буде розв'язувати суспільство у XXI столітті, тісно пов'язані з біологією: перенаселення Землі в цілому й скорочення чисельності населення в ряді країн (зокрема в Україні); розповсюдження нових інфекційних захворювань (СНІД, пріонні інфекції тощо); збільшення генетичного вантажу в популяціях людини (особливо в країнах, які постраждали від радіаційного забруднення); визначення можливості використання генетично модифікованих продуктів і застосування біотехнологій щодо людини; забруднення навколишнього середовища та вичерпання природних ресурсів і охорона природи; зменшення біорізноманіття; врахування у суспільному житті біологічних основ поведінки людини тощо. До того ж, завдяки появі біотехнологій людство отримало можливість ефективніше та економніше використовувати невідновлювальні природні ресурси. Успіхи сучасної медицини, фармакології та аграрної науки також знайшли своє втілення насамперед завдяки бурхливому розвитку біологічних наук. Біологія стає наукою, що є теоретичною основою розвитку прикладних галузей фізики та хімії, перспективою розвитку яких є розробка сучасної медичної діагностичної і лікувальної техніки, фармакології, виробництва біологічно активних речовин, продуктів харчування для дітей та хворих людей тощо. То ж володіння основами біологічних знань має стати елементом культури сучасної людини.

Саме це окреслює значення шкільного предмету «Біологія», зумовлює потребу вивчення його як обов'язкового навчального предмету в усіх класах початкової, основної та старшої школи.

Новизна Концепції полягає у:

- переорієнтації цілей освіти на особистість школяра, підготовку його до активної участі в житті суспільства, формування життєво важливих компетенцій;

- зміні структури біологічної освіти, оновленні її змісту, посиленні уваги до формування загальнокультурних, загальнонавчальних і спеціальних умінь;
- переорієнтації навчально-виховного процесу на впровадження особистісно-орієнтованих педагогічних технологій;
- посиленні виховного та розвивального потенціалу біологічної освіти, спрямування його на формування екологічної культури, мотивацію здорового способу життя, розуміння причин виникнення хвороб, шляхів зараження інфекційними хворобами (ВІЛ-інфекції тощо), психофізіологічних основ поведінки людини, забезпечення безпеки життєдіяльності в надзвичайних ситуаціях природного і техногенного характеру.

Мета та завдання шкільної біологічної освіти

Мета шкільної біологічної освіти полягає у створенні засобами предмета умов для розвитку особистості, яка усвідомлює власну відповідальність перед суспільством за збереження життя на Землі; формуванні екологічної культури; духовного і фізичного здоров'я кожної конкретної людини.

Завдання біологічної освіти реалізуються в процесі вивчення шкільного курсу «Біологія», який покликаний забезпечити:

- формування наукової картини живої природи на основі знань про принципи функціонування і структуру біологічних систем, їх онто- і філогенез, взаємозв'язки між біологічними системами, оточуючим середовищем; оволодіння методологією наукового пізнання;
- розвиток умінь встановлювати гармонійні стосунки з природою на основі поваги до життя як найвищої цінності і всього живого як унікальної частини біосфери;
- мотивацію здорового способу життя;
- знання про застосування біологічних закономірностей у різних сферах людської діяльності;
- формування умінь самостійного вивчення основних понять, біологічних закономірностей, законів, теорій; застосовувати теоретичні знання з метою професійного самовизначення у прикладних сферах людської діяльності (медицина, агропромисловий комплекс, промисловість, біотехнологія, фармакологія, психологія, педагогіка тощо);
- розвиток розумових здібностей та якостей особистості (пізнавального інтересу, спостережливості, уваги, пам'яті, теоретичного стилю мислення), прагнення до самоосвіти, самопізнання, самовдосконалення, самооцінки, самореалізації у різних видах творчої діяльності;

- оволодіння технологією прийняття рішень, свободою вибору і дій у сферах життя, де перекриваються проблеми людини як живої істоти, суспільства і навколишнього середовища;
- становлення наукового світогляду; формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, до себе, до людей, до загальнолюдських духовних цінностей.

Зміст і структура шкільної біологічної освіти

Складниками змісту біологічної освіти є реальні об'єкти і процеси природи; теоретичні знання, що є надбанням біологічної науки; загальнонавчальні і спеціальні уміння, способи діяльності.

З усієї сукупності біологічних знань для вивчення в школі відбираються найзагальніші і найфундаментальніші закони та теорії, наукові факти, що становлять інваріантне ядро змісту. Навчальний матеріал, беручи до уваги цілісність і системність живої природи, вибудовується за лінійно-концентричним принципом і генерується навколо змістових ліній, в основі яких закладені рівні організації живого (молекулярно-клітинний, організменний, надорганізменні), а також різноманітність органічного світу, еволюція, методи наукового пізнання.

Конструювання змісту біологічної освіти передбачає використання системно-структурного і функціонального підходів. Системно-структурний підхід дозволяє вийти за рамки описового характеру процесів живого, пояснити причини їх виникнення з позицій сучасної науки, розглядати конкретні поняття як часткові випадки вияву загальнобіологічних закономірностей, спрямувати навчальну діяльність учнів на опанування сутності понять, застосування узагальненого підходу для пояснення конкретних процесів. Функціональний підхід дозволяє скоротити морфологічні й анатомічні відомості та більше уваги приділити вивченню процесів життєдіяльності організмів різних царств живої природи.

Шкільна біологічна освіта включає три етапи: *пропедевтичний, основний та профільний* (Додаток 1).

Пропедевтичний етап — 1-4 класи початкової школи та 5-6 класи основної школи.

У початковій школі цей курс спрямований на розвиток в учнів інтересу до пізнання природи, усвідомлення школярем свого особистого місця у довкіллі.

5-6 класи. На цьому етапі забезпечується закладання у зміст курсу провідних ідей і систематизації навколо них природничих знань: ідея взаємозв'язку Землі, її компонентів і Всесвіту, уявлення про фізичні, хімічні, географічні і біологічні явища та зв'язок

між ними, взаємозв'язок об'єктів природи як основа її цілісності. Провідною змістовою лінією цього курсу є біологічні основи й умови існування людини. Зміст інтегрованого курсу спрямований на формування умінь здійснювати спостереження у природі, проводити елементарні досліді, користуватись приладами і лабораторним обладнанням, розпізнавати тіла, речовини, організми.

Цей курс забезпечує підготовку учнів до предметного вивчення природничих наук в основній школі.

Основний етап шкільної біологічної освіти охоплює 7–9 класи. На цьому етапі вивчається обов'язковий для всіх типів загальноосвітніх закладів предмет «Біологія», який згідно з освітнім стандартом має забезпечити випускнику основної школи мінімальну, але достатню суму знань для загальнокультурної підготовки школяра. Ці знання дадуть можливість учневі визначитися у виборі профілю навчання у старшій школі.

В основній школі біологічна освіта спрямована на розвиток в учнів пізнавального інтересу, пізнавальної самостійності, засвоєння знань про різноманітність живого, оволодіння загальнонавчальними і спеціальними вміннями, методами пізнання природи, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя.

Зміст біології в основній школі розподіляється за роками навчання таким чином.

7–8 класи. У змісті навчальних курсів передбачається вивчення біорізноманіття: у 7 класі — рослини, гриби, лишайники, бактерії; у 8 — тварини. Будова організмів вивчається задля розуміння учнями функціонування, різноманітності виявів життя, поведінки, адаптацій до навколишнього середовища, з'ясування ролі організмів у природі й житті людини.

Вивчення різноманітності рослинного і тваринного світу підпорядковується системно-структурному підходу, що дає змогу розглядати відділи рослин і типи тварин як елементи системи органічного світу, як етапи в еволюції живої природи, як компоненти екосистеми, об'єкти господарської діяльності людини.

Навчальний зміст вибудовується на основі засвоєння закономірностей, що проявляються на популяційно-видовому рівні.

9 клас. Навчальний курс передбачає вивчення організму людини за функціональним принципом. Його зміст спрямований на формування поняття організму людини як цілісної біологічної системи, що функціонує в особливих умовах соціального середовища. Основна увага при цьому зосереджується на вивченні питань психофізіологічних особливостей поведінки людини та міжособистісних стосунків. Зміст навчального курсу спрямований на формування в учнів свідомої мотивації здорового способу життя.

Знання, закладені у зміст шкільної біологічної освіти в основній школі, є базовими й спрямовані на розвиток особистості, формування вмінь використовувати біологічні закономірності з метою збереження здоров'я і складають основу для продовження освіти в старшій школі.

У старшій школі має завершитися формування цілісної наукової картини природи.

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» старша школа функціонує як *профільна*. Зміст біологічної освіти у старшій школі спрямований на розвиток здобутих знань і вмінь відповідно до обраного школярами рівня освіти.

1. *Рівень стандарту* — передбачає обов'язковий мінімум змісту навчального предмета, реалізується, наприклад, у суспільно-гуманітарному, художньо-естетичному профільних напрямках.

За цим рівнем учні у 10–11 класах, спираючись на знання, набуті в основній школі, вивчають структуру і функціонування живого на різних рівнях організації: молекулярно-клітинному, організменному, популяційно-видовому, екосистемному, біосферному. На рівні кожної системи передбачено вивчення: функціонування і структури живих систем, обмін речовинами, енергією, інформацією, взаємозв'язок з середовищем. Зміст навчального предмета спрямований на формування в школярів переконань, що людина, незважаючи на її унікальність, є складовою частиною природи, і її існування підпорядковано загальним біологічним законам.

У 12 класі передбачається вивчення узагальнюючого курсу «Людина і природа».

Зміст цього навчального курсу спрямований на завершення формування цілісного уявлення про світ, розуміння фундаментальних біологічних явищ у взаємозв'язку з фізичними, хімічними, геологічними і соціальними процесами, що відбуваються в природі і в суспільстві. Зміст курсу має забезпечити формування почуття відповідальності за свої вчинки перед сучасним та майбутнім поколінням людей, усвідомлення найвищої цінності життя загалом та окремих його форм.

2. *Академічний рівень* — Може реалізуватись в універсальному (безпрофільне навчання), технологічному та фізико-математичному профільних напрямках.

Вивчення біології на академічному рівні відрізняється частково розширеним обсягом знань, порівняно з рівнем стандарту, їх прикладною спрямованістю.

3. *Рівень профільного навчання* — передбачає поглиблене вивчення біології і орієнтує школярів на майбутню професію. Реалізується рівень профільного навчання у: біолого-хімічному, біолого-фізичному, біолого-географічному, біотехнологічному профілі тощо. Також цей рівень частково реалізується в екологічному, агрохімічному та у спортивному профілі навчання.

Зміст шкільної біологічної освіти на рівні профільного навчання націлений на розвиток в учнів стійких інтересів і творчих здібностей до вивчення біології, формування спеціальних умінь вивчення живої природи. Поглиблення навчального змісту здійснюється відповідно до обраного профілю. Наприклад, у медичному (біолого-фізичному) профілі основний акцент робиться на вивченні анатомо-фізіологічних особливостей людини на клітинному та організменному рівнях, еволюційного розвитку людини, заходів профілактики захворювань, змін, що вони спричиняють на молекулярному, клітинному, організменному рівнях тощо.

Профільне навчання біології забезпечується поглибленим, власне — розширеним вивченням суміжних з біологією предметів, а саме: хімії, фізики, географії. Зміст біологічної освіти в профільних класах реалізується через предмет «Біологія», що складає інваріантну частину навчального плану, факультативів, спецкурсів та курсів за вибором, які є обов'язковою складовою варіативної частини навчального плану.

Курси за вибором є завершеними навчальними циклами, що в поєднанні з факультативними заняттями стимулюють розвиток пізнавальних інтересів школярів.

Наприклад, для посилення екологічної спрямованості навчання в класах біолого-хімічного профілю поряд з інваріантним предметом «Біологія» зміст освіти може реалізовуватися через курси за вибором з радіоекології, екології та факультативи «Екологічні проблеми сільського господарства», «Екологічні проблеми міста» тощо. За потреби підсилення медико-біологічної спрямованості доцільно використовувати курси за вибором «Основи здорового способу життя», «Валеологія», факультативи «Загальна генетика», «Медична географія» та інші.

Однією з форм профільної диференціації є вивчення біології в класах з поглибленим вивченням предмета. Поглиблене вивчення біології може починатись у 8—9 класах основної школи за спеціальними програмами. Це дозволяє школяреві глибше проникнути в сутність біологічних процесів і явищ і визначитися з обранням бажаного профілю подальшої освіти.

Організація навчально-виховного процесу

Основоположними принципами організації навчально-виховного процесу з біології є:

- 1) діяльнісний підхід до навчання;
- 2) диференціація та індивідуалізація навчання.

Організація навчально-виховного процесу уможливорює застосування сучасних педагогічних технологій, що мають задовольняти таким основним вимогам:

- враховувати особливості навчальної діяльності школярів на кожному ступені освіти у відповідності з їх віковими особливостями, здібностями, інтересами і нахилами;
- бути варіативними, особистісно-орієнтованими, за яких знання і уміння розглядаються не як самоціль, а як засіб розвитку пізнавальних і особистісних якостей, формують здатність учня бути суб'єктом свого розвитку, рефлексивного ставлення до себе;
- забезпечувати цілісне психолого-дидактичне проектування навчального процесу в умовах рівневої і профільної диференціації навчання;
- утверджувати нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага, творче співробітництво;
- створювати умови для використання особистісного діалогу як домінуючої форми навчального спілкування, обміну думками, враженнями, моделювання життєвих ситуацій, конструювання ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання;
- бути спрямованими на розвиток творчої активності, творчого мислення, здібностей до адекватної діяльності в нових умовах;
- передбачати вивчення та урахування функціональних і психологічних результатів навчання;
- передбачати багатоваріантність методик, можливість навчання одночасно на різних рівнях складності, утверджувати всіма засобами цінність і гідність дитячої особистості.

Умови реалізації концепції

Умовами реалізації цієї концепції є:

1. Створення належного науково-методичного забезпечення, вираженого у навчальних програмах з урахуванням профілів навчання, сучасних підручниках, навчальних і методичних посібниках, електронних підручниках, довідниках, словниках, дидактичних розробках тощо.

2. Забезпечення кабінетів біології сучасним технічним обладнанням: комп'ютерами, відеоапаратурою та іншими необхідними приладами.

3. Реалізація на практиці нових інформаційних технологій навчання.

4. Підготовка кадрів до реалізації оновлених цілей та змісту біологічної освіти.

Авторський колектив:

Данилова О.В. — голова групи

Балан П.Г., Ващенко Л.С., Вихренко А.С., Данилов С.А., Єресько О.В., Ігнатюк Л.М., Костіков І.Ю., Костильов О.В., Курсон В.В., Макарчук М.Ю., Матяш Н.Ю., Шабанов Д.А.

Додаток 1

Структура біологічної освіти 12-річної школи

Початкова школа			Основна школа						Старша школа			Рівні біологічної освіти
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Пропедевтичний стан			Основний стан						Профільний стан			Стандарту
<div style="display: flex; justify-content: space-around; align-items: center;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">Я і Україна</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">Природознавство</div> </div>			<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">Біологія</div>						<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">Біологія</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">Людина і природа</div> </div>			
									<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; text-align: center;">Біологія + курси за вибором</div>			Профільний
			Факультативи з біології									
			Біологічні гуртки									

Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи

НАКАЗ

*Міністерства освіти і науки України
від 23.02.2004 р. № 132*

На виконання Закону України «Про загальну середню освіту», постанов Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» № 1717 від 16.11.2000 р. та «Про затвердження Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти» № 24 від 14.01.2004 р.

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів для основної та старшої школи (додатки 1–24).

2. Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Полянський П. Б.), Інституту навчальної літератури (Удод О. А.) та Науково-методичному центру середньої освіти (Завалевський Ю. И.) спільно з відповідними підрозділами Академії педагогічних наук України забезпечити своєчасну підготовку та видання комплексу навчальної літератури для основної та старшої школи.

3. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, відділам (управлінням) освіти районних державних адміністрацій і виконкомів міських рад, керівникам загальноосвітніх навчальних закладів забезпечити необхідні умови щодо поетапного переходу основної і старшої школи на новий зміст та структуру навчання.

4. Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів опублікувати в Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України, газеті «Освіта України», розмістити на сайті Міністерства.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В. О.

Міністр В. Г. Кремень

Про внесення змін до наказу МОН №132 від 23.02.2004 року «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи»

*НАКАЗ
Міністерства освіти і науки України
від 9 березня 2005 р. № 145*

На виконання Закону України «Про загальну середню освіту», постанов Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» № 1717 від 16.11.2000 р. та «Про затвердження Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти» № 24 від 14.01.2004 р. **наказую:**

1. Внести зміни до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів для основної та старшої школи (додатки 1—25).
2. Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів опублікувати в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України», газеті «Освіта України», розмістити на сайті міністерства.
3. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В.О.

*Міністр
С. М. Ніколаєнко*

Додаток 1

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (основна школа у структурі 12-річної)

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		5	6	7	8	9	5–9
1	2	3	4	5	6	7	8
Мови і літератури	Українська мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Українська література	2	2	2	2	2	10
	Іноземна мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Зарубіжна література	2	2	2	2	2	10

1	2	3	4	5	6	7	8
Суспільство-знавство	Історія України	1	1	1	1,5	1,5	6
	Всесвітня історія	—	1	1	1	1	4
	Правознавство (практичний курс)	—	—	—	—	1	11
	Етика	1	1	—	—	—	2
Естетична культура	Музичне мистецтво	1	1	1	1	—	4
	Образотворче мистецтво	1	1	1	—	—	3
	Художня культура	—	—	—	—	1	1
Математика	Математика	4	4	—	—	—	8
	Алгебра	—	—	2,5	2	2	6,5
	Геометрія	—	—	1,5	2	2	5,5
Природознавство	Природознавство	1	1	—	—	—	2
	Біологія	—	—	2	2	3	7
	Географія	—	2	2	1,5	1,5	7
	Фізика	—	—	1	2	2	5
	Хімія	—	—	1	2	2	5
Технології	Трудове навчання	1	1	2	2	1	7
	Інформатика	—	—	—	—	1	1
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	0,5	0,5	4
	Фізична культура	2,5	2,5	2,5	3	3	13,5
Разом		24,5	26,5	29,5	28,5	29,5	138,5
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації		2,5	2,5	1,5	5,5	4,5	16,5
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		24	25	26	27	28	130
Всього (без урахування поділу класів на групи)		27	29	31	34	34	155

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою
навчання з вивченням мов національних меншин
(основна школа у структурі 12-річної)**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		5	6	7	8	9	5—9
1	2	3	4	5	6	7	8
Мови і літератури	Українська мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Іноземна мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Мова національної меншини	2	2	1,5	2	2	9,5
	Українська література	2	2	2	2	2	10
	Зарубіжна література	2	2	2	2	2	10
Суспільство-знавство	Історія України	1	1	1	1,5	1,5	6
	Всесвітня історія	—	1	1	1	1	4
	Етика	1	1	—	—	—	2
Естетична культура	Музичне мистецтво	1	1	1	1	—	4
	Образотворче мистецтво	1	1	1	—	—	3
	Художня культура	—	—	—	—	1	1
Математика	Математика	4	4	—	—	—	8
	Алгебра	—	—	2,5	2	2	6,5
	Геометрія	—	—	1,5	2	2	5,5
Природознавство	Природознавство	1	1	—	—	—	2
	Біологія	—	—	2	2	3	7
	Географія	—	2	2	1,5	1,5	7
	Фізика	—	—	1	2	2	5
	Хімія	—	—	1	2	2	5
Технології	Трудове навчання	1	1	2	2	1	7
	Інформатика	—	—	—	—	1	1

1	2	3	4	5	6	7	8
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	0,5	0,5	4
	Фізична культура	2	2	2	3	3	13,5
Разом		26	28	30,5	30,5	31,5	146,5
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації		1	1	0,5	3,5	2,5	8,5
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		2.7	29	31	33	33	153
Всього (без урахування поділу класів на групи)		27	29	31	34	34	155

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів.

2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням мови національних меншин курс «Зарубіжна література» передбачає вивчення й літератури національної меншини, мова якої вивчається.

3. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням мови національних меншин за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Додаток 3

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням двох іноземних мов (основна школа у структурі 12-річної)

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		5	6	7	8	9	5—9
1	2	3	4	5	6	7	8
Мови і літератури	Українська мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Іноземна мова	3,5	3	3	2	2	13,5
	Друга іноземна мова	2	2	2	2	2	10
	Українська література	2	2	2	2	2	10
	Зарубіжна література	2	2	2	2	2	10

1	2	3	4	5	6	7	8
Суспільство-знавство	Історія України	1	1	1	1,5	1,5	6
	Всесвітня історія	—	1	1	1	1	4
	Етика	1	1	—	—	—	2
Естетична культура	Музичне мистецтво	1	1	1	1	—	4
	Образотворче мистецтво	1	1	1	—	—	3
	Художня культура	—	—	—	—	1	1
Математика	Математика	4	4	—	—	—	8
	Алгебра	—	—	2,5	2	2	6,5
	Геометрія	—	—	1,5	2	2	5,5
Природознавство	Природознавство	1	1	—	—	—	2
	Біологія	—	—	2	2	3	7
	Географія	—	2	2	1,5	1,5	7
	Фізика	—	—	1	2	2	5
	Хімія	—	—	1	2	2	5
Технології	Трудове навчання	1	1	2	2	1	7
	Інформатика	—	—	—	—	1	1
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	0,5	0,5	4
	Фізична культура	2	2	2	3	3	13,5
Разом		26	28	31	30,5	31,5	147
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації		1	1	—	3,5	2,5	8
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		27	29	31	33	33	153
Всього (без урахування поділу класів на групи)		27	29	31	34	34	155

Примітка:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням двох іноземних мов за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з навчанням мовами
національних меншин (основна школа
у структурі 12-річної)**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		5	6	7	8	9	5—9
1	2	3	4	5	6	7	8
Мови і літератури	Українська мова	3	3	2	2	2	12
	Іноземна мова	3	3	2	2	2	12
	Мова національної меншини	3	2	2	2,5	2,5	12
	Українська література	2	2	2	2	2	10
	Зарубіжна література	2	2	2	2	2	10
Суспільствознавство	Історія України	1	1	1	1,5	1,5	6
	Всесвітня історія	—	1	1	1	1	4
	Етика	1	1	—	—	—	2
Естетична культура	Музичне мистецтво	1	1	1	1	—	4
	Образотворче мистецтво	1	1	1	—	—	3
	Художня культура	—	—	—	—	1	1
Математика	Математика	4	4	—	—	—	8
	Алгебра	—	—	2,5	2	2	6,5
	Геометрія	—	—	1,5	2	2	5,5
Природознавство	Природознавство	1	1	—	—	—	2
	Біологія	—	—	2	2	3	7
	Географія	—	2	2	1,5	1,5	7
	Фізика	—	—	1	2	2	5
	Хімія	—	—	1	2	2	5
Технології	Трудове навчання	1	1	2	2	1	7
	Інформатика	—	—	—	—	1	1

1	2	3	4	5	6	7	8
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	0,5	0,5	4
	Фізична культура	2,5	2,5	2,5	3	3	13,5
Разом		26,5	28,5	29,5	31	32	147,5
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації		0,5	0,5	1,5	3	. 2	7,5
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		27	29	31	33	33	153
Всього (без урахування поділу класів на групи)		27	29	31	34	34	155

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів.
2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивчення мови національних меншин курс «Зарубіжна література» передбачає вивчення й літератури національної меншини, мовою якої здійснюється навчання.
3. У ЗНЗ з навчанням мовами національних меншин за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Додаток 5

Таблиця розподілу годин на навчальні предмети за різними рівнями змісту освіти

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	Рівень стандарту			Академічний рівень			Профільний рівень		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова	1	1	2	2	2	2	4	4	4
Українська література	2	2	2	2	2	2	3	4	4
Іноземна мова	2	2	2	3	3	3	4	4	5
Друга іноземна мова	—	—	—	—	—	—	3	3	3
Зарубіжна література	1	1	1	2	2	2	2	2	2
Історія України	1	1	2	1	1	2	3	3	4
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	3	3	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Громадянська освіта: правознавство економіка людина і світ	1	—	—	2	—	—	2	2	3
	—	1	—	—	1	—	2	2	3
	—	—	1	—	—	1	2	2	2
Художня культура	1	1	—	1	1	—	4	4	—
Естетика	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Математика	3	3	2	—	—	—	—	—	—
Алгебра	—	—	—	2	2	2	4	4	4
Геометрія	—	—	—	2	2	2	3	3	3
Астрономія	—	—	1	—	—	1	—	1	1
Біологія	1,5	2	—	1,5	2	1	4	4	4
Географія	1,5	—	—	1,5	1	—	4	4	4
Психологія	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Фізика	2	2	—	3	2	3	5	5	5
Хімія	1	1	—	1	2	1	4	4	4
Людина і природа	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Екологія	—	—	—	—	—	—	2	2	2
Технології	1	1	1	2	2	—	5	5	5
Інформатика	1	1	1	1	1	2	4	4	4
Креслення	—	—	—	—	—	1	—	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	5	5	6
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	2	2	—
Разом	25	24	19,5	31,5	30,5	28			
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	9	9	13,5	2,5	2,5	5	4		
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки: І. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів.

2. В академічному рівні закладено окреме викладання курсів «Алгебра», «Геометрія».

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою
навчання (старша школа (безпрофільна)
у структурі 12-річної)**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиж- день у класах		
	10	11	12
1	2	3	4
Українська мова	2	2	2
Українська література	2	2	2
Іноземна мова	3	3	3
Зарубіжна література	2	2	2
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	2	·	—
людина і світ	—	1	—
економіка	—	—	1
Художня культура	1	1	—
Алгебра	2	2	2
Геометрія	2	2	2
Астрономія	—	—	1
Біологія	1,5	2	1
Географія	1,5	1	—
Фізика	3	2	3
Хімія	1	2	1
Людина і природа	—	—	1
Технології	2	2	—
Інформатика	1	1	2
Креслення	—	—	1

1	2	3	4
Фізична культура	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—
Разом	31,5	30,5	28
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	2,5	2,5	5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

Додаток 7

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної) Природничо-математичний напрям

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	Фізико-математичний профіль			Математичний профіль			Фізичний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Українська література	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна література	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Історія України	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	2	—	—	2	—	—	2	—	—
економіка	—	1	—	—	1	—	—	1	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
людина і світ	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Художня культура	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Алгебра	4	4	4	4	4	4	3	3	3
Геометрія	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Астрономія	—	—	1	—	—	1	—	1	1
Біологія	1,5	2	—	1,5	2	—	1,5	2	—
Географія	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	—	—
Фізика	5	5	5	3	2	3	5	5	5
Хімія	1	1	—	1	1	—	1	2	1
Людина і природа	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Креслення	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—
Разом	32,5	30,5	31	30,5	27,5	29	30,5	30,5	30
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	1,5	2,5	2	3,5	5,5	4	3,5	2,5	3
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою
навчання (старша школа у структурі 12-річної)
Природничо-математичний напрям**

Навчальні пред- мети	Кількість годин на тиждень у класах											
	Екологічний профіль			Біолого- хімічний профіль			Біолого- фізичний профіль			Біолого-гео- графічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Українська мова	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Українська літе- ратура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна літе- ратура	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Історія України	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство економіка людина і світ	2	—	—	2	—	—	2	—	—	2	—	—
	—	1	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—
	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Художня куль- тура	1	1	—	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Математика	3	3	2	—	—	—	—	—	—	3	3	2
Алгебра	—	—	—	2	2	2	2	2	2	—	—	—
Геометрія	—	—	—	2	2	2	2	2	2	—	—	—
Астрономія	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Біологія	2	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Географія	1,5	1	—	1,5	—	—	1,5	—	—	4	4	4
Фізика	2	2	—	2	2	2	5	5	5	2	2	—
Хімія	1	2	1	4	4	4	1	2	1	7	2	1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Екологія	2	2	2	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—
Разом	28	28,5	26	32	29,5	31	32	31	31	30,5	30,5	28
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	6	4,5	7	2	3,5	2	2	2	2	3,5	2,5	5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

Додаток 9

**Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної)
Природничо-математичний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	Біотехнологічний профіль			Хіміко-технологічний профіль			Фізико-хімічний профіль			Агрохімічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Українська мова	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Українська література	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна література	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Історія України	1	1	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство економіка людина і світ	2	—	—	2	—	—	2	—	—	2	—	—
	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—
	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Художня культура	1	1	—	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Алгебра	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Геометрія	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Астрономія	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Біологія	4	4	4	1,5	2	1	1,5	2	1	2	3	3
Географія	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	1	—
Фізика	2	2	2	2	2	2	5	5	5	2	2	2
Хімія	1	2	1	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Екологія	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Технології	2	2	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—
Разом	30	28,5	28	30,5	28,5	28	32,5	30,5	31	30	29,5	30
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	4	4,5	5	3,5	4,5	5	1,5	2,5	2	4	3,5	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

Додаток 10

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної) Суспільно-гуманітарний напрям

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	Історичний профіль			Правовий профіль			Філософський профіль			Економічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Українська мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2
Українська література	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна література	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія України	3	3	4	2	2	2	2	2	2	1	1	2
Всесвітня історія	3	3	3	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Громадянська освіта:												
правознавство	2	—	—	2	2	3	2	—	—	2	2	2
економіка	—	1	—	—	1	1	—	1	1	2	2	3
людина і світ	—	—	3	—	—	2	—	—	—	—	—	2
філософія	—	—	—	—	—	—	2	2	2	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Художня культура	1	1	—	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Естетика	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—
Математика	3	3	2	3	3	2	3	3	2	—	—	—
Алгебра	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	3
Геометрія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2
Астрономія	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Біологія	1,5	2	—	1,5	2	—	1,5	2	—	1,5	2	—
Географія	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	1	—
Психологія	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Фізика	2	2	—	2	2	—	2	2	—	2	2	—
Хімія	1	1	—	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Екологія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Людина і природа	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—
Разом	31,5	29,5	28	29,5	29,5	28	31,5	29,5	25	30,5	30,5	30
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	2,5	3,5	5	4,5	3,5	5	2,5	3,5	8	3,5	2,5	3
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою
навчання (старша школа у структурі 12-річної)
Суспільно-гуманітарний напрям**

Навчальні пред- мети	Кількість годин на тиждень у класах											
	Історичний профіль			Правовий профіль			Філософсь- кий профіль			Економічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Українська мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2
Українська літера- тура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна літера- тура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія України	3	3	4	2	2	2	2	2	2	1	1	2
Всесвітня історія	3	3	3	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Громадянська освіта:												
правознавство	2	—	—	2	2	3	2	—	—	2	2	3
економіка	—	1	—	—	1	1	—	1	1	2	2	2
людина і світ	—	—	3	—	—	2	—	—	—	—	—	2
філософія	—	—	—	—	—	—	2	2	2	—	—	—
Художня культура	1	1	—	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Естетика	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—
Математика	3	3	2	3	3	2	3	3	2	—	—	—
Алгебра	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	3
Геометрія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2
Географія	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	1	—
Психологія	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Природознавство	4	4	2	4	4	2	4	4	2	4	4	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—
Разом	31	28,5	28	29	28,5	28	31	28,5	25	30	29,5	31
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	3	4,5	5	5	4,5	5	3	4,5	8	4	3,5	2
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

2. Типовий навчальний план для суспільно-гуманітарного напрямку, у якому передбачено викладання інтегрованого курсу «Природознавство», що об'єднує астрономію, біологію, фізику, хімію та курс «Людина і природа».

Додаток 12

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної) Філологічний напрям

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	Української філології профіль			Іноземної філології профіль			Історико-філологічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова	4	4	4	2	2	2	2	2	2
Українська література	3	4	4	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	2	3	4	4	5	4	4	5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Друга іноземна	—	—	—	3	3	3	—	—	—
Зарубіжна література	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія України	1	1	2	1	1	2	2	2	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	2	2	2
Громадянська освіта: правознавство економіка людина і світ	2	—	—	2	—	—	2	—	—
	—	1	—	—	1	—	—	1	—
	—	—	1	—	—	1	—	—	2
Художня культура	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Естетика	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Математика	3	3	2	3	3	2	3	3	2
Астрономія	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Біологія	1,5	2	—	1,5	2	—	1,5	2	—
Географія	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	—	—
Фізика	2	2	—	2	2	—	2	2	—
Хімія	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Людина і природа	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—
Разом	30,5	29,5	26	32,5	30,5	27	31,5	29,5	26
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	3,5	3,5	7	1,5	2,5	6	2,5	3,5	7
Граничне допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою
навчання (старша школа у структурі
12-річної). Філологічний напрям.**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	Української філології профіль			Іноземної філології профіль			Історико-філологічний профіль		
	10	11	12	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова	4	4	4	2	2	2	2	2	2
Українська література	3	4	4	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	2	3	4	4	5	4	4	5
Друга іноземна	—	—	—	3	3	3	—	—	—
Зарубіжна література	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Історія України	1	1	2	1	1	2	2	2	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1	2	2	2
Громадянська освіта: правознавство	2	—	—	2	—	—	2	—	—
економіка	—	1	—	—	1	—	—	1	—
людина і світ	—	—	1	—	—	1	—	—	2
Художня культура	1	1	—	1	1	—	1	1	—
Естетика	—	—	1	—	—	1	—	—	1
Математика	3	3	2	3	3	2	3	3	2
Географія	1,5	—	—	1,5	—	—	1,5	—	—
Природознавство	4	4	2	4	4	2	4	4	2
Технології	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Разом	30	28,5	26	32	29,5	27	31	28,5	26
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	4	4,5	7	2	3,5	6	3	4,5	7
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

2. Типовий навчальний план для філологічного напрямку, у якому передбачено викладання інтегрованого курсу «Природознавство», що об'єднує астрономію, біологію, фізику, хімію та курс «Людина і природа».

Додаток 14

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної) Технологічний напрям

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
	Технологічний профіль			Інформаційно-технологічний профіль		
	10	11	12	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7
Українська мова	1	1	2	1	1	2
Іноземна мова	2	2	2	2	2	2
Література	3	3	3	3	3	3
Історія України	1	1	2	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство економіка людина і світ	2	—	—	2	—	—
	—	1	1	—	1	—
	—	—	1	—	—	1

1	2	3	4	5	6	7
Художня культура	1	1	—	1	1	—
Алгебра	2	2	2	4	4	4
Геометрія	2	2	2	3	3	3
Астрономія	—	—	1	—	—	1
Біологія	1,5	2	—	1,5	2	—
Географія	1,5	—	—	1,5	—	—
Фізика	2	2	2	2	2	—
Хімія	1	2	1	1	1	—
Людина і природа	—	—	1	—	—	1
Технології	5	5	5	1	1	1
Інформатика	1	1	1	4	4	4
Креслення	—	1	1	—	—	1
Фізична культура	2	2	2	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	1,5	1,5	—
Разом	30,5	30,5	30	32,5	30,5	28
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	3,5	2,5	3	1,5	2,5	5
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з українською мовою
навчання (старша школа у структурі 12-річної)
Художньо-естетичний напрям**

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах		
	Художньо-естетичний профіль		
	10	11	12
1	2	3	4
Українська мова	2	2	2
Українська література	2	2	2
Іноземна мова	2	2	2
Зарубіжна література	2	2	2
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	2	—	—
економіка	—	1	—
людина і світ	—	—	2
Художня культура	4	4	—
Естетика	—	—	4
Математика	3	3	2
Астрономія	—	—	1
Біологія	1,5	2	—
Географія	1,5	—	—
Фізика	2	2	—
Хімія	1	1	—
Людина і природа	—	—	1
Технології	1	1	1
Інформатика	1	1	1
Фізична культура	2	2	2

1	2	3	4
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—
Разом	30,5	28,5	26
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	3,5	4,5	7
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

Додаток 16

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа у структурі 12-річної) Художньо-естетичний напрям*

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах		
	Художньо-естетичний профіль		
	10	11	12
1	2	3	4
Українська мова	2	2	2
Українська література	2	2	2
Іноземна мова	2	2	2
Зарубіжна література	2	2	2
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	2	—	—
економіка	—	1	—
людина і світ	—	—	2

1	2	3	4
Художня культура	4	4	—
Естетика	—	—	4
Математика	3	3	2
Географія	1,5	—	—
Природознавство	4	4	2
Технології	1	1	1
Інформатика	1	1	1
Фізична культура	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	
Разом	30	27,5	27
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	4	5,5	6
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів

2. Типовий навчальний план для художньо-естетичного профілю, у якому передбачено викладання інтегрованого курсу «Природознавство», що об'єднує астрономію, біологію, фізику, хімію та курс «Людина і природа».

Додаток 17

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа (профільна) у структурі 12-річної). Спортивний напрям

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах		
	Спортивний профіль		
	10	11	12
1	2	3	4
Українська мова	1	1	2
Українська література	2	2	2
Іноземна мова	3	3	3

1	2	3	4
Зарубіжна література	2	2	2
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1
Громадянська освіта: правознавство	2	—	—
економіка	—	1	—
людина і світ	—	—	1
Художня культура	1	1	—
Математика	3	3	2
Астрономія	—	—	1
Біологія	2	3	3
Географія	1.5	—	—
Фізика	2	2	—
Хімія	1	1	—
Людина і природа	—	—	1
Технології	1	1	1
Інформатика	1	1	1
Фізична культура	5	5	6
Захист Вітчизни	2	2	—
Разом	31,5	30	26
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	2,5	3	7
Гранично допустиме навантаження на учня	30	30	30
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

Типовий навчальний план однокласових загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (старша школа в структурі 12-річної). Суспільно-гуманітарний та природничо-математичний напрями

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
	10 клас			11 клас			12 клас		
	усім класом	у групах додатково		усім класом	у групах додатково		усім класом	у групах додатково	
		суспільно-гуманітар.	природн.-матем.		суспільно-гуманітар.	природн.-матем.		суспільно-гуманітар.	природн.-матем.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова	1	2	—	1	1—3	—	2	1—3	—
Українська література	2	0—2	—	2	0—2	—	2	0—2	—
Іноземна мова	2	1—3	—	2	1—4	—	2	1—3	—
Зарубіжна література	1	1—2	—	1	1—2	—	1	1—2	—
Історія України, все-світня історія	2	2—4	—	2	2—4	—	3	2—4	1
Громадянська освіта	2	0—1	—	—	0—1	—	—	0—1	—
правознавство	—	0—1	—	1	0—1	—	—	0—2	—
економіка	—	—	—	—	—	—	1	0—1	—
людина і світ	—	0—2	—	—	0—2	—	—	0—2	—
філософія	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Художня культура	1	—	—	1	—	—	—	—	—
Естетика	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Математика (алгебра, геометрія)	3	—	1—3	3	—	2—3	2	—	3—4
Астрономія	—	—	—	—	—	—	1	—	0—1
Біологія	1,5	—	1—3	2	—	1—3	—	—	1—3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Географія	1,5	—	1—2	—	—	1—2	—	—	1—2
Людина і природа	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Фізика	2	—	1—3	2	—	2—3	—	—	2—4
Хімія	1	—	1—2	1	—	1—2	—	—	0—2
Інформатика	1	—	1	1	—	1	1	—	1
Технології (спецкурс)	—	1	1	—	1	1	—	1	1
Креслення	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Фізична культура	2	—	—	2	—	—	2	—	—
Захист Вітчизни	1,5	—	—	1,5	—	—	—	—	—
Разом	24,5			22,5			18		
Додатковий час для використання в профільних групах		5,5	5,5		7,5	7,5		12	12
Загальне навантаження на учня	30			30			30		
Факультативи, індивідуальні та групові заняття і консультації	3			4			3		
Всього	33			34			33		

Примітки:

1. У навчальних планах однокомплектних навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин предмети освітньої галузі «Мови і літератури» плануються за додатком 20.

2. Так само може запроваджуватись профільне навчання за іншими напрямами: філологічним, технологічним, художньо-естетичним, спортивним.

3. За таким навчальним планом може здійснюватись профільне навчання також у двокомплектній старшій школі.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх,
навчальних закладів з українською мовою
навчання з вивченням російської чи іншої мови
національних меншин (старша школа в структурі
12-річної)**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах за рівнем стандарту			
		10	11	12	10—12
1	2	3	4	5	6
Мови і літера- тури	Українська мова	1	1	2	4
	Іноземна мова	2	2	2	6
	Російська чи ін. мова нац. меншини	1	1	1	3
	Українська література	2	2	2	6
	Зарубіжна література	2	2	2	6
Суспільство- знавство	Історія України	1	1	2	4
	Всесвітня історія	1	1	1	3
	Громадянська освіта: правознавство	2	—	—	2
	людина і світ	—	1	—	1
	економіка	—	—	1	1
Естетична куль- тура	Художня культура	1	1	—	2
Математика	Математика	3	3	2	8
Природознав- ство	Астрономія	—	—	1	1
	Біологія	1,5	2	—	3,5
	Географія	1,5	—	—	1,5
	Фізика	2	2	—	4
	Хімія	1	1	—	2
	Людина і природа	—	—	1	1
Технології	Інформатика	1	1	1	3
	Технології	1	1	1	3

1	2	3	4	5	6
Здоров'я і фізична культура	Фізична культура	2	2	2	6
	Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	3
Разом		27,5	25,5	21	74
Додатковий час на профільне і поглиблене вивчення навчальних предметів, спецкурси, факультативи		5,5	7,5	12	26
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		33	33	33	99
Всього (без урахування поділу класів на групи)		34	33	33	100

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів.

2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням російської чи іншої мови національної меншини курс «Зарубіжна література» передбачає вивчення й літератури національної меншини, мова якої вивчається.

3. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням російської чи іншої мови національної меншини за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм

Додаток 20

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання з вивченням двох іноземних мов (старша школа в структурі 12-річної)

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах за рівнем стандарту:			
		10	11	12	10—12
1	2	3	4	5	6
Мови і літератури	Українська мова	1	1	2	4
	Іноземна мова	2	2	2	6
	Друга іноземна мова	1	1	1	3
	Українська література	2	2	2	6
	Зарубіжна література	2	2	2	6

1	2	3	4	5	6
Суспільство- знавство	Історія України	1	1	2	4
	Всесвітня історія	1	1	1	3
	Громадянська освіта: правознавство	2			2
	людина і світ	—	1	—	1
	економіка	—	—	1	1
Естетична куль- тура	Художня культура	1	1	—	2
Математика	Математика	3	3	2	8
Природознавство	Астрономія	—	—	1	1
	Біологія	1,5	2	—	3,5
	Географія	1,5	—	—	1,5
	Фізика	2	2	—	4
	Хімія	1	1	—	2
	Людина і природа	—	—	1	1
Технології	Інформатика	1	1	1	3
	Технології	1	1	1	3
Здоров'я і фізична культура	Фізична культура	2	2	2	6
	Захист Вітчизни	1,5	1,5		3
Разом		27,5	25,5	21	74
Додатковий час на профільне і поглиблене вивчення навчальних предметів, спецкурси, факультативи		6,5	7,5	12	26
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		33	33	33	99
Всього (без урахування поділу класів на групи)		34	33	33	100

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням двох іноземних мов за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

**Типовий навчальний план загальноосвітніх
навчальних закладів з навчанням російською чи
іншими мовами національних меншин
(старша школа в структурі 12-річної)**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах за рівнем стандарту:			
		10	11	12	10—12
1	2	3	4	5	6
Мови і літератури	Українська мова	1	1	1,5	3,5
	Українська література	2	2	2	6
	Іноземна мова	2	2	2	6
	Російська чи ін. мова нац. меншини	1	1	1,5	3,5
	Зарубіжна література	2	2	2	6
Суспільствознавство	Історія України	1	1	2	4
	Всесвітня історія	1	1	1	3
	Громадянська освіта: правознавство	2	—	—	2
	людина і світ	—	1	—	1
	економіка	—	—	1	1
Естетична культура	Художня культура	1	1	—	2
Математика	Математика	3	3	2	8
Природознавство	Астрономія	—	—	1	1
	Біологія	1,5	2	—	3,5
	Географія	1,5	—	—	1,5
	Фізика	2	2	—	4
	Хімія	1	1	—	2
	Людина і природа	—	—	1	1
Технології	Інформатика	1	1	1	3
	Технології	1	1	1	3
Здоров'я і фізична культура	Фізична культура	2	2	2	6
	Захист Вітчизни	1,5	1,5	—	3
Разом		27,5	25,5	21	74

1	2	3	4	5	6
Додатковий час на профільне і поглиблене вивчення навчальних предметів, спецкурси, факультативи		6,5	7,5	12	26
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня		33	33	33	99
Всього (без урахування поділу класів на групи)		34	33	33	100

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження на учнів.

2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням російської чи іншої мови національних меншин курс «Література» передбачає вивчення й літератури національної меншини, мовою якої здійснюється навчання.

3. У ЗНЗ з навчанням російською чи іншими мовами національних меншин за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Додаток 22

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів з навчання російською чи іншою мовами національних меншин (старша школа у структурі 12-річної) Філологічний напрям

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах		
	Філології профіль		
	10	11	12
1	2	3	4
Українська мова	2	2	2
Українська література	2	2	2
Російська чи ін. мова нац. меншини	4	4	4
Іноземна мова	2	2	3
Зарубіжна література	3	4	4
Історія України	1	1	2
Всесвітня історія	1	1	1

1	2	3	4
Громадянська освіта: правознавство	2	—	—
економіка	—	1	—
людина і світ	—	—	1
філософія	—	—	—
Художня культура	1	1	—
Естетика	—	—	1
Математика	3	3	2
Астрономія	—	—	1
Біологія	1,5	2	—
Географія	1,5	—	—
Фізика	2	2	—
Хімія	1	1	—
Людина і природа	—	—	1
Технології	1	1	1
Інформатика	1	1	1
Фізична культура	2	2	2
Захист Вітчизни	1,5	1,5	—
Разом	32,5	31,5	28
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів, факультативів	2,5	2,5	5
Гранично допустиме навантаження на учня	33	33	33
Всього (без урахування поділу класу на групи)	34	33	33

Примітки:

1. Години фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.

2. У ЗНЗ з українською мовою навчання та вивченням російської чи іншої мови національних меншин курс «Зарубіжна література» передбачає профільне вивчення й літератури національної меншини, мовою якої здійснюється навчання.

3. У ЗНЗ з навчанням російською чи іншими мовами національних меншин за рахунок загального навантаження учнів збільшено гранично допустиме навантаження до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Типовий навчальний план вечірньої (змінної) загальноосвітньої школи. Очна форма навчання

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах						
	II ступінь			III ступінь			
	6	7	8	9	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8
Мови і літератури у школах з українською мовою навчання							
Українська мова і література	5	4	4	4	3	3	4
Зарубіжна література	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Іноземна мова	2	2	2	1	2	2	2
Мови і літератури у школах з навчанням російською чи іншою мовою нацменшин							
Рідна мова і література	3	3	3	3	3	3	3
Українська мова і література	3	3	3	3	2	2	3
Іноземна мова	2	1	1	1	2	2	2
Інші предмети							
Математика, інформатика	4	4	3,5	3,5	3	3	3
Історія України, всесвітня історія	2	2	2	2	2	2	2
Громадянська освіта: правознавство економіка людина і світ	—	—	—	—	2	—	—
	—	—	—	—	—	1	—
	—	—	—	—	—	—	1
Географія	2	2	1	1	1	—	—
Природознавство, біологія	1	1	1	1	1	2	1
Фізика, астрономія	—	1	1,5	2	2	2	1
Хімія	—	1	2	1,5	1	1	—

1	2	3	4	5	6	7	8
Мистецтво	1	1	1	—	—	—	—
Художня культура	—	—	—	1	1	1	—
Разом	18,5	19,5	19,5	19,5—20	19,5—20	18,5—19	15,5—16
Курси за вибором, факультативи, консультації	3,5	3,5	3,5	2,5—4	3—3,5	4—4,5	6,5—7
Всього	22	23	23	23	23	23	23

Додаток 24

Типовий навчальний план вечірньої (змінної) загальноосвітньої школи. Заочна форма навчання (групові консультації та заліки)

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах						
	II ступінь				III ступінь		
	6	7	8	9	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8
Мови і літератури у школах з українською мовою навчання							
Українська мова і література	3	2,5	2,5	3	3	3	3
Зарубіжна література	1	1	1	1	1	1	1
Іноземна мова	1	1,5	1	1	1	1	2
Мови і літератури у школах з навчанням російською чи іншою мовою нацменшин							
Рідна мова і література	2	1,5	1,5	2	2	2	2
Українська мова і література	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	1	1,5	1	1	1	1	2
Інші предмети							
Математика, інформатика	3	3	3	3	2	2	3
Історія України, всесвітня історія, правознавство	2	1	1,5	2	3	2	2
Географія, економіка	1	1	—	—	1	1	—
Природознавство, біологія	1	1	—	—	1	1	1
Фізика, астрономія	—	1	—	—	1	2	1

1	2	3	4	5	6	7	8
Хімія	—	1	—	—	1	1	—
Мистецтво, художня культура	1	1	—	—	1	1	—
Разом	13	14	14	15	15	15	13
Факультативи	—	—	—	—	2	2	4
Всього	13	14	14	15	17	17	17
Кількість обов'язкових заліків	27	28	28	28	28	28	28

Примітки:

1. Зазначена в графі «Разом» кількість академічних годин на тиждень відводиться для кожної групи учнів чисельністю не менше 8 заочників. При меншій кількості учнів, що навчаються за програмою певного класу, навчальний час встановлюється

Додаток 25

Типовий навчальний план-схема спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, класів з поглибленим вивченням окремих предметів

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах							
	5	6	7	8	9	10	11	12
Навчальні предмети інваріантної складової (плануються за рівнем стандарту)	23,5	25,5	28,5	27,5	28,5	24	23	20
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, профільне навчання, заняття за вибором, факультативи, індивідуальні та групові заняття і консультації	3,5	3,5	2,5	6,5	5,5	10	10	13
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня	24	25	26	27	28	30	30	30
Всього (без урахування поділу класів на групи)	27	29	31	34	34	34	33	33

Примітки:

1. До 15% часу інваріантної складової може перерозподілятися між навчальними предметами.

2. Години фізичної культури не враховуються в гранично допустимому навантаженні учнів.

3. У спеціалізованих школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах дозволяється за рахунок загального навчального навантаження збільшувати гранично допустиме навантаження учнів до меж, що не перевищують санітарно-гігієнічних норм.

Про затвердження типових навчальних планів спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу

НАКАЗ

*Міністерства освіти і науки України
від 13.05.2005 р. № 291*

З метою забезпечення умов для розвитку здібностей та обдаровань учнів відповідно до умов Закону України «Про загальну середню освіту», постанов Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» від 16.11.2000 р. № 1717 та «Про затвердження Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти» від 14.01.2004 р. № 24 наказую:

1. Затвердити типові навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов (додаток 1), спеціалізованих шкіл музичного профілю (додаток 2) і спеціалізованих шкіл художнього профілю (додаток 3).

2. Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Полянський П. Б.), Інституту навчальної літератури (Касьянов Г. В.) та Науково-методичному центру середньої освіти (Завалевський Ю. І.) разом з відповідними розділами Академії педагогічних наук України забезпечити своєчасну підготовку навчальних програм та комплект навчально-методичної літератури для спеціалізованих шкіл.

3. Міністерству освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, відділам (управлінням) освіти районних державних адміністрацій і виконкомів міських рад, керівникам загальноосвітніх навчальних закладів забезпечити необхідні умови щодо поетапного введення Типових навчальних планів спеціалізованих шкіл.

4. Типові навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу опублікувати в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України», газеті «Освіта України» та розмістити на сайті Міністерства.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В. О.

Міністр С. М. Ніколаєнко

Типові навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу

Пояснювальна записка

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» спеціалізовані школи з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу створюються згідно з запитами та потребами учнів і функціонують в структурі загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів.

Зарахування учнів до шкіл цих типів здійснюється на конкурсній основі, з урахуванням нахилів та здібностей дітей і готовності їх до навчання за відповідним напрямом (профілем). З цією метою може проводитись співбесіда з дитиною або тестування згідно з нормативними документами та рекомендаціями Міністерства освіти і науки України (див. Інструкцію про порядок конкурсного приймання дітей (учнів, вихованців) до гімназій, ліцеїв, колегіумів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів), затверджену наказом МОН України від 19.06.2003 р. № 389).

Типові навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу (додатки 1–3) розроблені на основі Типових навчальних планів початкової школи (затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 01.03.2004 р. № 162) та Типових навчальних планів для основної та старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів у структурі 12-річної школи (затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2005 р. № 145).

Вони складаються з двох блоків навчальних предметів: загальноосвітнього і профільного. Цикл профільних предметів сформований на основі інваріантної та варіативної складових змісту шкільної освіти, зокрема за рахунок перерозподілу навчального часу між профільними та загальноосвітніми предметами та курсами.

Відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад кожна школа на основі Типового формує власний робочий навчальний план на відповідний навчальний рік, обираючи ті чи інші профілі навчання, конкретизуючи варіативну складову.

Залежно від особливостей та умов роботи загальноосвітній навчальний заклад може вносити необхідні корективи щодо вив-

чення профільних предметів і курсів, зокрема може перерозподілятися час між курсами профільного циклу.

Робочі навчальні плани спеціалізованих шкіл інших профілів (історичного, фізико-математичного, біолого-хімічного, тощо) складаються за додатком 25 до наказу Міністерства освіти і науки України від 09.03.2005 р. № 145 (з використанням інших варіантів Типових навчальних планів основної і старшої школи). З усіх інших питань (структури навчального року, організації навчальної практики, порядку вивчення окремих предметів, формування класів і поділу їх на групи) спеціалізовані школи користуються положенням пояснювальних записок до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказами Міністерства освіти і науки України від 01.03.2004 р. № 162 та від 23.02.2004 р. № 132.

*Директор департаменту загальної середньої
та дошкільної освіти
П. Б. Полянський*

Типовий навчальний план спеціалізованих загальноосвітніх шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Загальноосвітній цикл												
Українська мова	7	7	7	7	3,5	3	3	2	2	2	2	2
Українська література	—	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2	2
Зарубіжна література	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Історія України	—	—	—	—	1	1	1	1,5	1	1	1	2
Всесвітня історія	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1
Я і Україна	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Етика	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Правознавство	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Економіка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Людина і світ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Музичне мистецтво	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—
Художня культура	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—
Естетика	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Математика	3	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	2
Природознавство	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Біологія	—	—	—	—	—	—	2	2	3	1,5	2	—
Географія	—	—	—	—	—	2	2	1,5	1,5	1,5	—	—
Фізика	—	—	—	—	—	—	1	2	2	2	2	—
Астрономія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Хімія	—	—	—	—	—	—	1	2	2	1	1	—
Людина і природа	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Трудове навчання	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—
Інформатика	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1
Фізична культура	2,5	2,5	2,5	2,5	2	2	2	2	2	2	2	2
Основи здоров'я	1	1	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	—	—	—
Захист Вітчизни	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Разом	17,5	18,5	18,5	18,5	19	21,5	23,5	23,5	26	22	21	17

2. Цикл профільних предметів												
Іноземна мова	3	3	3	4	5	5	5	5	5	5	5	5
Друга іноземна мова	—	—	—	—	3	3	3	3	3	3	3	3
Література країни, мова якої вивчається	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
Країнознавство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Спецкурси (ділова іноземна мова, технічний переклад, ін.)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
Разом	3	3	3	4	8	8	8	8	8	11	11	13
Додатковий час на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття, консультації	0,5	0,5	1,5	1,5		0,5	0,5	1,5		1	1	3
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня	20	21	23	23	27	30	32	33	33	33	33	33
Всього (без урахування поділу на групи)	21	22	23	24	27	30	32	33	34	34	33	33

Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Природознавство»

Значення навчального предмета «Природознавство» обумовлене його інтегрованим змістом і пропедевтичною спрямованістю. Інтеграція знань про природу — найближче оточення дитини — є одним із шляхів реалізації завдань шкільної освіти, яка має забезпечити різнобічний розвиток дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб.

Метою вивчення природознавства є формування в учнів уявлення про цілісність природи та місце людини в ній.

Завданнями предмета є:

- розвиток у школярів пізнавального інтересу до вивчення природи;
- засвоєння знань, що складають основу предметів: астрономії, біології, географії, екології, фізики, хімії;
- розвиток загальнонавчальних і спеціальних умінь, способів діяльності;
- формування емоційно-ціннісного ставлення учнів до навколишнього середовища, переконань у тому, що пізнання природи дозволяє раціонально її використовувати і охороняти.

У 2005/2006 навчальному році природознавство згідно з Типовими навчальними планами (затверджені наказом МОН від 23.02. 2004 року №132) викладатиметься у 5 класі 1 годину на тиждень за навчальною програмою «Природознавство 5—6 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів», видавництво «Перун», 2005 рік.

У структурі та у змісті програми дотримано принципів наступності і системності. Початкові знання про природу, її склад, властивості, процеси і явища, що їх учні набули у початковій школі, знаходять свій подальший якісний розвиток, розширюються та поглиблюються, трансформуються у конкретні поняття. Наприклад, у початковій школі в учнів формується уявлення про агрегатний стан речовини, склад і властивості повітря, властивості води. У змісті природознавства в основній школі ці уявлення розширюються та поглиблюються. Разом з тим, знання п'ятикласників про природу, що оточує людину, доповнюються новими. Наприклад, у темі «Умови життя на Землі» передбачено вивчення чинників неживої природи: води, повітря, температури, тиску тощо у контексті їхнього значення для живих організмів. У такий спосіб учні дістають можливість застосовувати на-

буті у початковій школі знання, вчитися встановлювати причинно—наслідкові зв'язки, порівнювати процеси і явища.

Подальшого розвитку набувають загальнонавчальні та спеціальні уміння. Вони доповнюються новими діями та операціями, переносяться на інші об'єкти, узагальнюються. Наприклад, у початковій школі учні вчилися читати карту України за умовними знаками, розпізнавати форми земної поверхні та водойм. У 5 класі вони продовжують працювати з картою, але виконують складніші операції: позначають на контурних картах основні форми рель'єфу, водні об'єкти тощо.

Зміст програми з природознавства для учнів 5 класу опирається на принципи гуманізації, диференціації та інтеграції і передбачає їх реалізацію відповідно до завдань розвитку творчої особистості за такими напрямами:

- створення сприятливих умов для інтелектуального, соціального і морального розвитку і саморозвитку особистості школяра, формування життєвих компетенцій;
- збільшення питомої ваги діяльнісного компонента змісту освіти;
- недопущення перевантаження другорядною інформацією;
- наступність змісту початкової і основної школи в реалізації навчальних, виховних і розвивальних функцій навчально-виховного процесу.

Чотири навчальні теми програми («Тіла і речовини, що оточують людину», «Світ явищ в якому живе людина», «Небесні тіла», «Умови життя на планеті Земля») є логічно завершеними блоками навчального матеріалу, котрі об'єднані у два розділи — «Людина та середовище її життя» та «Всесвіт як середовище життя людини».

Послідовність розкриття елементів знань у темах, послідовність розміщення тем у розділах і розділів у структурі програми зумовлені зв'язками і залежностями, що існують у природі, закономірностями її існування.

У першому розділі «*Людина та середовище її життя*» знайомство учнів з навколишнім середовищем розпочинається з вивчення найближчого оточення людини: тіл та речовин. П'ятикласники поглиблюють свої знання про тіла та речовини, їх склад, чисті речовини та суміші; у них формуються уявлення про атоми і молекули, про явище дифузії, про воду та її властивості, про розчини у природі. Навчальною програмою передбачено дослідження учнями маси і розмірів тіл, властивості розчинів, розділення сумішей. Опановуючи зміст теми, учні мають усвідомити, що за зовнішньою цілісністю предметів навколишнього

світу криється складна будова речовини: тіла складаються з молекул, атомів, інших частинок, що перебувають у безперервному русі і взаємодіють між собою. Також з речовин побудовані клітини, тканини, організми.

Знання про тіла і речовини середовища життя людини складають основу для вивчення явищ і процесів природи, які відбуваються у найближчому оточенні школяра, відіграючи важливу роль у його повсякденному житті. Учні мають розуміти і пояснювати ці процеси і явища на емпіричному рівні, переконатися в їх повторюваності.

При вивченні матеріалу розділу «Всесвіт як середовище життя людини» знайомство учнів із середовищем торкається (без розкриття глибинних питань розвитку Всесвіту) космічних об'єктів — зірок і сузір'їв, планет, які впливають на життя людини, Сонця як джерела світла і тепла на Землі.

Зміст розділу також передбачає набуття учнями знань про форми земної поверхні, мінерали і гірські породи, корисні копалини, воду і повітря, їхні властивості та значення для живих організмів.

Завершується вивчення природознавства у 5 класі узагальненням знань і умінь, ставлень, оцінних суджень про природу. Учні мають дійти висновків, що людина і природа єдині; що природа є величезною цінністю (матеріальною, моральною, пізнавальною, гігієнічною, естетичною); що природа зазнає впливу з боку людини і потребує охорони. Питання, що пропонуються учням для узагальнення, є тим логічним містком, що з'єднує навчальний курс природознавства у 5–6 класах у єдиний цілісний предмет «Природознавство».

Також змістом навчального предмета передбачено ознайомлення учнів із методами наукового пізнання природи: спостереження, опис, експеримент, вимірювання тощо. Ознайомлення з ними розпочинається вже у «Вступі». Методологічні знання відіграють у навчанні роль інструмента навчання і його результату. Упродовж вивчення природознавства учні вчать користуватись методами наукового пізнання природи, маючи на меті самостійне вивчення об'єктів і процесів природи.

Структурно навчальна програма з курсу складається з двох частин — зміст навчання і Державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів. У лівій її частині (зміст навчання) наведено перелік елементів знань, що пропонуються учням для засвоєння. У правій наведено вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, що виражаються у різних способах навчальної діяльності. Послідовність переліку можливих способів діяльності учнів, пе-

редбачених у правій частині навчальної програми (називає, наводить приклади, пояснює, порівнює, спостерігає, описує, дотримується правил, робить висновок) відтворює можливі рівні засвоєння учнями змісту навчального предмета (репродуктивний, конструкторський, творчий). Перелік можливих способів діяльності учнів може слугувати критерієм для визначення рівня сформованості предметних компетенцій, оцінки і самооцінки навчальних досягнень учнів.

Загальнонавчальні, інтелектуальні та спеціальні уміння є складовими способів навчальної діяльності, перелік яких наведено у правій колонці програми.

Загальнонавчальні уміння: способи пошуку інформації, робота з літературою, уміння спілкуватись, способи слухання та формулювання запитань тощо.

Інтелектуальні уміння: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, класифікація, спостереження, дослід, інтеграція, диференціація.

Спеціальні уміння: уміння користуватись приладами та хімічним посудом, виконувати спостереження і фіксувати їх, виконувати досліди, визначати сторони горизонту за допомогою сонця тощо.

Наприклад, опис явища природи потребує вмінь визначити мету діяльності й знайти шлях її досягнення, а саме — відшукати потрібну інформацію, встановити причини явища, здійснити аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, вимірювання тощо.

Або інший приклад — виконуючи досліди, учні набувають вмінь спостерігати; класифікувати об'єкти; встановлювати послідовність об'єктів; одержувати інформацію слухаючи, пишучи, читаючи, оглядаючи, презентуючи; оперувати нестандартними одиницями вимірювання (рухи, кроки) і стандартними (хвилини, метри); робити висновки, передбачати, припускати, моделювати тощо.

З метою реалізації комплексного підходу до навчання природознавству важливо поєднувати складові навчальної діяльності: мотив, мету, навчальну задачу, навчальні дії та операції, оцінювання навчальних досягнень.

Мотив виконує роль загальної мети і є формою вияву потреби, спонукає до діяльності. Отже, навчальне заняття з природознавства має розпочинатись із мотивації навчальної діяльності учнів.

Серед мотивів підлітків провідне місце належить пізнавальним інтересам. Виконання учнями практичних робіт, спостереження за процесами і явищами природи, демонстрування вчите-

лем об'єктів та явищ природи, демонстраційних дослідів, розв'язування проблемних задач, запровадження форм колективної діяльності, обміну думками тощо сприяють формуванню в учнів пізнавальних інтересів.

Усвідомлена учнем мета власної діяльності і способи її досягнення виокремлюються у навчальні задачі, що мають бути розв'язані шляхом застосування системи навчальних дій і операцій.

Завдання вчителя полягає в аналізі різноманітних способів навчальної діяльності для виокремлення розумових і практичних дій, що їх складають, та попередньому навчанні учнів кожній з цих дій.

Разом з тим, діяльнісний підхід до організації навчання природознавства передбачає здійснення учнем повного циклу пізнавальних дій, а саме: сприйняття навчального матеріалу, усвідомлення його, запам'ятовування, виконання тренувальних вправ у застосуванні знань, а відтак — здійснення наступної діяльності — повторення, поглиблення і міцне засвоєння навчального матеріалу.

Для того щоб на уроці здійснювалося учіння (діяльність учня), необхідно розпочинати вивчення природи з реальних об'єктів і процесів природи, що складають найближче оточення школяра; не слід нав'язувати учням готові знання, а варто конструювати навчальний процес так, щоб учні, спостерігаючи, відкривали для себе об'єкти і процеси природи.

Реалізація змісту навчального предмета потребує застосування різних форм навчальних занять: уроки у класі, уроки серед природи, екскурсії, практичні заняття, комплексне використання позакласних й позаурочних форм навчання.

Реалізація завдань шкільної освіти передбачає брати за одиницю навчального процесу не урок, а навчальну тему. За таких умов вчитель має можливість конструювати уроки різних типів: «Вступний», «Засвоєння нових знань», «Узагальнення знань», «Уроки контролю», «Комбіновані». Поряд з традиційними уроками, учитель може планувати нетрадиційні форми проведення цих уроків із застосуванням елементів ігрової діяльності, рольової гри тощо.

У навчальному процесі необхідно передбачати ситуації, що дають можливість школярам самореалізуватись, сприяють розвитку впевненості у собі; створювати умови для виконання школярами різних ролей, самостійного прийняття рішень, здійснення свідомого вибору. Доцільно пропонувати учням виконання завдань як індивідуально, так і фронтально чи у складі малих груп.

Особливою потребою є звернення уваги на важливість практичних занять, які відіграють значну роль у реалізації діяльного підходу до вивчення школярами природи. На практичних заняттях учні мають можливість самостійно спостерігати за процесами і явищами природи, проникаючи в їхню сутність; виконувати досліди, переконуватись у науковій достовірності інформації, що опановують; знайомитись із методами наукових досліджень природи.

Тематика практичних робіт обумовлена змістом навчального курсу і органічно з ним поєднана. Практичні роботи, що передбачені програмою, мають різну дидактичну мету. Наприклад, практичні роботи: «Вивчення розчинності речовин», «Вивчення впливу світла на рослини», «Вивчення властивостей води як розчинника» — мають на меті формування природничих понять. На удосконалення знань учнів і формування спеціальних умінь спрямовані практичні роботи: «Визначення сторін горизонту за допомогою Сонця», «Позначення на контурних картах основних форм рельєфу», «Позначення на контурній карті водних об'єктів». Формування практичних умінь і навичок є метою практичних робіт: «Визначення маси та розмірів різних тіл», «Розділення сумішей». За наявності у школі відповідних умов, учитель може запропонувати учням додаткові теми практичних робіт.

Практична робота передбачає такі етапи: визначення цілей і завдань, інструктаж учителя по їх виконанню (демонстрування учителем операцій в цілому і окремих дій), виконання учнями практичної роботи.

Результативність практичних робіт залежить від підготовки учителя до уроку з практичною роботою. Учитель має визначити перелік уявлень, понять, умінь, які мають бути сформовані впродовж практичної роботи, підготувати завдання та визначити прийоми їх виконання учнями, підготувати необхідне обладнання. Доцільним, з методичної точки зору, є поєднання практичних завдань для учнів з теоретичними, репродуктивною діяльністю з творчою.

Місце практичної роботи у структурі уроку залежить від дидактичних завдань уроку, навчальних можливостей учнів тощо. Зазвичай практичну роботу учні виконують, спираючись на знання, що здобули із розповіді учителя, підручника або спостережень. Робота, виконана у такий спосіб, не є джерелом нових знань, а цілковито спрямована на формування вмій і навичок. Разом з тим, практична робота може виконуватись на етапі засвоєння нових знань і бути засобом формування як умінь і нави-

чок, так і засвоєння та поглиблення знань. Наприклад, формування понять: «розчинність речовин», «суміші, способи розділення сумішей», «властивості води як розчинника» — буде оптимальним за умови виконання учнями практичних робіт на етапі засвоєння нових знань. Практичні роботи, що виконуються паралельно з процесом формування теоретичних знань, значно активізують мисленнєву діяльність учнів, і в цьому їх перевага.

Зважаючи на те, що практичні роботи мають на меті розвиток в учнів пізнавального інтересу до вивчення природи, формування практичних умінь і навичок, не завжди є потреба оформляти їх у робочому зошиті. Оцінювання виконання учнями практичних робіт також залежить від мети їх проведення і здійснюється на розсуд учителя.

Важливу роль у формуванні естетичних смаків учнів, оцінних суджень, умінь спілкуватись із природою відіграють уроки серед природи та екскурсії. Орієнтовний перелік навчальних екскурсій наведено наприкінці програми. Проводити їх можливо за рахунок навчальних годин, у позаурочний час, під час навчальної практики.

Компоненти змісту навчального предмета мають забезпечуватись адекватною діяльністю учнів, що відрізняється метою, прийомами, засобами організації, рівнем їхньої розумової активності, характером емоційно-ціннісних стосунків.

Добираючи до уроку методи навчання, учителю варто враховувати мету і завдання уроку, зміст навчального матеріалу, вікові і індивідуальні можливості учнів, навчально—матеріальну базу, власні можливості.

Вивчення природи здійснюється інформаційно-рецептивними методами навчання: бесіда, розповідь, опис, пояснення, демонстрація дослідів, спостереження учнів під керівництвом учителя, робота з підручником тощо.

Також опанування учнями змісту шкільного природознавства передбачає застосування практичних методів: спостереження, виконання дослідів, самостійної роботи з природним матеріалом. Вдаючись до цих методів, учні пізнають оточуюче середовище, набувають запасу конкретних уявлень, на основі яких відбувається формування понять. Досліди і спостереження забезпечують наукову достовірність навчального матеріалу, розкривають сутність явищ і процесів у їхньому зв'язку і розвитку, розвивають уяву, сприяють формуванню переконань у можливості пізнання світу. Учні знайомляться із методами, що їх використовують вчені у своїх дослідженнях природи. У зв'язку з цим у кожній темі програми передбачені демонстраційні досліді, до-

сліді, що їх виконують учні. Важливо сформувавши у школярів уміння виконувати досліди. Можна запропонувати алгоритм виконання досліду:

Запитання: Про що ми хочемо дізнатись?

Передбачення: Що може статися?

Матеріали: Предмети, які будемо використовувати.

Спосіб дії: Якими кроками будемо доходити висновку?

Спостереження: Що змінилося?

Висновок: Чого ти навчився?

Як має виконуватись шкільний експеримент, які його функції, мета і завдання, залежить від етапу формування поняття. Зокрема, на першому етапі формування поняття, коли здійснюється актуалізація уявлень (споглядальних образів), потрібне спостереження за явищем або процесом. За таких умов найбільш доцільним є демонстрація досліду. На другому етапі формування поняття, коли розкриваються якісні і кількісні властивості об'єкта або явища, потрібні не просто спостереження, а виділення суттєвих властивостей об'єкту (того, за чим спостерігають), і тут може бути і демонстраційний експеримент і самостійний експеримент. Ці ж досліди, але з іншою метою, можна застосовувати і на інших етапах формування понять: при порівнянні і класифікації ознак об'єкта або явища, при конструюванні ідеальної моделі об'єкта або явища, словесному визначенні поняття і т. д. За потреби поглиблення знань про процес або явище, при з'ясуванні значення процесів і явищ у природі і житті людини, коли є необхідність вивчення інших, пов'язаних з ним понять і явищ, фрагментів оточуючого середовища, доцільно проведення практичних робіт і домашніх спостережень та дослідів.

Враховуючи вікові особливості учнів, важливо передбачити, щоб демонстрації передували самостійному експерименту і практичній роботі. За таких умов, демонстрації, що їх здійснює учитель, з урахуванням психолого-педагогічних принципів наочності, дають можливість чітко акцентувати увагу учнів на об'єкті або процесі, що вивчається. Разом з тим, професійна постановка учителем демонстраційного експерименту відіграє роль своєрідної інструкції, полегшуючи тим самим виконання дослідів учнями під час практичних робіт, домашніх експериментальних робіт.

Для полегшення засвоєння учнями знань про внутрішні ознаки предметів, про взаємозв'язки і залежності, закономірності навколишнього світу оптимальним є застосовувати пояснення вчителя, бесіду, спостереження, роботу з підручником та інші.

Узагальненню і систематизації знань сприяють складення схем, зміст яких полягав би у відображенні взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі. Схеми складаються у процесі навчання на відповідних етапах засвоєння знань, систематизації та узагальнення.

Слід також звернути увагу на особливості оцінювання навчальних досягнень учнів із природознавства. Бажано оцінювати не тільки і не стільки знання, а найперше способи діяльності учнів шляхом спостереження за їх роботою на кожному уроці. Оцінити *процес* навчання набагато складніше, ніж конкретні відповіді. Тому варто, спостерігаючи за діяльністю учнів, занотовувати її прояви, щоб мати правильні уявлення про навчальні можливості окремого учня. Беручи до уваги, що учень є суб'єктом навчання, необхідно поступово виробляти в учнів потребу в самооцінюванні своїх навчальних досягнень.

Контроль навчальних досягнень учнів може здійснюватись як в усній, так і у письмовій формі: бесіда, виконання тестових завдань, самостійна письмова робота, контрольна робота. За наслідком вивчення кожної з тем виставляється тематичний бал. Рівні та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів наведені у навчальній програмі.

Основною навчальною книгою для навчання природознавству є шкільний підручник. На конкурсній основі відібрано чотири підручника для 5-го класу. Для шкіл, що працюватимуть за освітньою системою «Довкілля», рекомендовано для використання підручник «Природознавство. Довкілля. 5 клас» (автори Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Булава Л.М., Полтава, ТОВ «Довкілля-К», 2005 рік). Інші навчальні заклади можуть працювати за одним із трьох підручників — «Природознавство. 5 клас» (автори Ярошенко О.Г., Баштовий В.І., Коршевнюк Т.В. К.: «Генеза», 2005 рік); «Природознавство. 5 клас» (автори: Сак Т.В., Гірний О.І., Зінкевич М.В. К.: «Навчальна книга», 2005 рік); «Природознавство. 5 клас» (автори Базанова Т.І., Новак К.В., Дербеньова А.Г., Садкіна В.І., Х.: «Світ дитинства», 2005 рік).

Крім того, на допомогу вчителям та учням протягом 2005 року будуть видані книги для вчителя, збірки завдань, хрестоматії, дидактичні матеріали тощо.

Навчальні заклади також можуть передбачити у своїх робочих навчальних планах за рахунок варіативної складової факультатив «Рідний край». Тим більше, що в більшості регіонів зібраний багатий матеріал та існує повне навчально-методичне забезпечення цього курсу.

Успішна реалізація завдань курсу «Природознавство» залежить від рівня підготовки вчителів. Така підготовка може здійснюватись двома шляхами: введенням нових спеціальностей у педагогічних університетах та за рахунок системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (вчителів біології, географії, фізики, хімії). Реалізація принципів наступності та системності передбачає викладання цього предмета одним вчителем у 5 та 6 класах.

Для якісного забезпечення вивчення у 2005/2006 навчальному році предмета, рекомендуємо інститутам післядипломної педагогічної освіти, районним та міським методичним центрам запровадити різні форми роботи зі вчителями вищезазначених спеціальностей згідно з вимогами навчальної програми із залученням фахівців природничої галузі для ознайомлення зі спорідненими методиками викладання.

*Головний спеціаліст управління змісту
освіти МОН України Єресько О.В.,
старший викладач Ніжинського державного
університету Курсон В.В.*

Оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6-х класів з природознавства здійснюється за 12-бальною системою. Рівні та критерії оцінювання наведено у таблиці.

Таблиця 1

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з природознавства

Рівні навчальних досягнень	Бали	Критерії навчальних досягнень учнів
I. Початковий	1	Учень з допомогою вчителя може розпізнати і назвати окремі тіла природи, має уявлення про предмет, який вивчає
	2	Учень з допомогою вчителя і користуючись підручником або робочим зошитом може знайти необхідні визначення наукових понять
	3	Учень з допомогою вчителя або підручника наводить приклади окремих явищ природи, фрагментарно описує їх; спостерігає за дослідями, що їх виконують інші учні
II. Середній	4	Учень з допомогою вчителя, підручника або робочого зошита відтворює незначну частину навчального матеріалу, не дотримується логіки його викладу; дає визначення окремих понять, фрагментарно характеризує явища природи; робить спробу здійснювати фенологічні спостереження, виконувати прості досліді без опису їх результату
	5	Учень з допомогою вчителя відтворює значну частину навчального матеріалу на рівні відтворення тексту підручника; самостійно дає визначення окремих понять, не пояснюючи їх; здійснює фенологічні спостереження, результати окремих з них заносить до щоденника спостережень, з допомогою вчителя проводить прості досліді, намагається їх пояснити.
	6	Учень самостійно відтворює частину навчального матеріалу на рівні тексту підручника; з допомогою вчителя відповідає на окремі запитання; характеризує явища природи, у відповідях допускає помилки; здійснює фенологічні спостереження, частково робить записи результатів спостереження в щоденнику спостережень, з допомогою інших учнів виконує досліді, але дати їх пояснення не може
III. Достатній	7	Учень самостійно відтворює більшу частину навчального матеріалу; відповідає на окремі запитання; наводить власні приклади, розкриває властивості тіл природи, допускаючи у відповідях неточності; здійснює фенологічні спостереження, робить неповні записи в щоденнику спостережень, з допомогою вчителя проводить досліді, пояснює з окремими неточностями їх суть

	8	Учень <i>самостійно відтворює</i> навчальний матеріал; відповідає на поставлені у підручнику чи вчителем на уроці запитання, порівнює явища та тіла живої та неживої природи, встановлює відмінності між ними; здійснює фенологічні спостереження, робить записи в щоденнику спостережень, виконує досліді, пояснює їх суть
	9	Учень <i>демонструє достатнє засвоєння</i> навчального матеріалу, відповідає на запитання, встановлює причинно-наслідкові зв'язки; розв'язує стандартні пізнавальні завдання; здійснює фенологічні спостереження і робить повні записи в щоденнику спостережень, проводить досліді в школі і вдома, пояснює їх результати
IV. Високий	10	Учень <i>вільно, усвідомлено відтворює</i> матеріал, встановлюючи зв'язки з раніше вивченим; вільно відповідає на ускладнені запитання; аналізує і розкриває суть явищ природи, узагальнює, систематизує знання на основі вивчених закономірностей та понять; регулярно здійснює фенологічні спостереження і робить записи в щоденнику спостережень, проводить досліді, обґрунтовано пояснює їх результати
	11	Учень <i>логічно і повно розкриває</i> вивчений програмовий матеріал; аналізує і розкриває взаємозв'язки між живою і неживою природою на основі загальних закономірностей та зображає їх схематично; усвідомлює значення охорони навколишнього середовища; ретельно виконує фенологічні спостереження і робить записи з малюнками, графіками в щоденнику спостережень, проводить досліді, зіставляє їх результати
	12	Учень <i>виявляє міцні й системні</i> знання програмового матеріалу; виконує фенологічні спостереження, робить обґрунтовані записи в щоденнику спостережень, проводить досліді, оформляє їх результати

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

з курсу «Природознавство», 5 клас (35 годин, з них 2 години — резервний час) 1 година на тиждень, практичних робіт — 8, тематичне оцінювання — 4, екскурсії — 2.

№ уро-ку	Дата	К-сть годин	Зміст теми	Параграф підручника
		2	Вступ	
1			Поняття про природу. Місце людини у природі. Значення знань про природу в житті та діяльності людини.	
2			Екскурсія (організація спостережень за природою).	
РОЗДІЛ I. Людина та середовище її життя				
		8	Тема 1. Тіла і речовини, що оточують людину.	
3			Тіла. Характеристика тіла. Довжина, маса, об'єм, густина. їх вимірювання. Практична робота №1 «Визначення маси та розмірів різних тіл».	
4			Речовини. Атоми і хімічні елементи. Молекули. Рух молекул. Дифузія.	
5			Твердий, рідкий, газоподібний агрегатні стани речовин.	
6			Прості і складні речовини. Чисті речовини і суміші. Практична робота №2 «Вивчення розчинності речовин». Повітря — природна суміш	
7			Способи розділення сумішей. Практична робота №3 «Розділення сумішей (відстоювання, фільтрування, випарювання)».	
8			Вода — найпоширеніша речовина на Землі. Здатність води розчиняти інші речовини. Розчини у природі та побуті.	
9			Поняття про неорганічні та органічні речовини.	
10			Тематичне оцінювання № 1.	
		5	Тема 2. Світ явищ, в якому живе людина.	
11			Явища природи: механічні, теплові, електричні, магнітні, хімічні, звукові, світлові.	
12			Світлові явища, їх значення для організмів. Джерела світла. Поширення світла. Сприйняття світла людиною. Практична робота №4 «Вивчення впливу світла на рослини».	

13			Теплові явища у природі (випадання дощу, снігу, утворення та плавлення льоду). Повторюваність явищ.	
14			Звукові явища. Поширення звуку.	
15			Тематичне оцінювання №2.	
РОЗДІЛ II. Всесвіт як середовище життя людини				
		7	Тема 1. Небесні тіла.	
16			Уявлення про Всесвіт. Всесвіт і життя людини. Дослідження Всесвіту людиною.	
17			Зоряні світи — галактики, Зорі. Сузір'я.	
18			Сонце. Сонячна система. Рух планет навколо Сонця. Сонце — джерело світла і тепла на Землі.	
19			Практична робота (на місцевості). Визначення сторін горизонту за допомогою Сонця.	
20			Місяць. Обертання Місяця навколо Землі. Фази Місяця. Сонячні та місячні затемнення.	
21			Земля — планета Сонячної системи. Форма і розміри Землі. Обертання Землі навколо своєї осі та Сонця.	
22			Тематичне оцінювання №3.	
		9	Тема 2. Умови життя на планеті Земля.	
23			Чинники, що забезпечують існування життя на Землі.	
24			Роль води у природі, колообіг води. Практична робота №6 «Позначення на контурній карті водних об'єктів України».	
25			Практична робота №7 «Властивості води».	
26			Повітряна оболонка Землі. Температура та атмосферний тиск. Рух повітря. Вітер.	
27			Погода і спостереження за нею.	
28			Рельєф. Чинники, що впливають на формування рельєфу. Практична робота №8 «Позначення на контурній карті основних форм рельєфу України».	
29			Мінерали і гірські породи та їх властивості. Корисні копалини.	
30			Прийняття організмів до умов існування.	
31			Тематичне оцінювання №4.	
32		1	УЗАГАЛЬНЕННЯ. Людина як частина природи. Вплив умов існування на живі організми. Взаємозв'язок природи і людини. Охорона природи.	
33		1	ЕКСКУРСІЯ. Вивчення сезонних явищ у природі.	

Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Основи здоров'я»

Важливим складником шкільної освіти є формування мотивації до збереження та зміцнення здоров'я. Саме на досягнення цієї мети й спрямований курс «Основи здоров'я».

Основи здоров'я — інтегрований предмет, що за змістом об'єднує питання здоров'я та безпеки життєдіяльності. Його завданнями є формування в учнів свідомого ставлення до свого життя і здоров'я, оволодіння основами здорового способу життя, життєвими навичками безпечної та здорової поведінки, формування в учнів здоров'язберігаючої компетентності.

Відповідно до Типових навчальних планів, затверджених наказом МОН від 23.02.2004 р. №132, вивчення предмета «Основи здоров'я» здійснюється у 5–7-х класах по 1 годині на тиждень, у 8–9-х — по 0,5 години на тиждень. Навчання здійснюється за навчальною програмою, рекомендованою Міністерством освіти і науки України (лист МОН від 23.12.2004 р. №1/11-6611), «Основи здоров'я. Програма для 5–9 класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів» (видавництво «Перун», 2005 рік).

Навчальна програма з основ здоров'я побудована на основі інтегрованого поєднання елементів знань щодо збереження і захисту життя та зміцнення здоров'я людини за концентричним принципом, тобто у різні періоди навчання повторюється вивчення окремих тем з розширенням та поглибленням їх змісту. Основними особливостями програми є те, що вона:

- розкриває питання, що мають реальне значення для підлітків;
- враховує потреби і рівень соціально-психологічного розвитку учнів;
- має упереджувальний характер;
- спрямована на формування життєвих навичок, що мають ключове значення для здорової і безпечної поведінки.

Зміст тем укладено відповідно до вимог Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. До кожного розділу програми визначені обов'язкові результати навчання, спрямовані на досягнення учнями здоров'язберігаючої, соціальної, загальнокультурної та інших компетентностей.

У структурі змісту програми дотримані принципи системності та наступності. Початкові знання про здоров'я людини, його складові, позитивний вплив здорового способу життя на загальний стан людини, що їх набули учні у початковій школі,

якісно розширюються та поглиблюються в основній школі. Водночас продовжується розвиток стійких переконань щодо безпечної поведінки, формування життєвих навичок збереження та зміцнення здоров'я. Наприклад, уже в другому класі вводяться поняття «корисні» та «шкідливі» звички, перелік яких розширюється в 3-4 класах. У основній школі ці поняття дають можливість ввести визначення «здоровий спосіб життя», ширше розкрити шкідливий вплив тютюнокуріння, вживання алкоголю, наркотиків на дитячий організм, що сприяє виробленню відповідного ставлення. Також із безпеки життєдіяльності. Формування навичок безпечної поведінки пішохода розпочинається з 1 класу, вводяться поняття «тротуар», «проїжджа частина», «перехрестя». У 2—4 класах понятійний апарат розширюється термінами: «дорожня розмітка», «дорога з обмеженою оглядовістю», «дорожні знаки», що дає можливість у основній школі разом із якісним розширенням вивчених термінів вводити нові: «багатосмугова дорога», «безпечна відстань до автомобіля» тощо, знайомити з правилами користування громадським транспортом, велосипедом.

Зміст програми структурований за чотирма наскрізними лініями:

- життя і здоров'я людини;
- фізична складова здоров'я;
- соціальна складова здоров'я;
- психічна і духовна складові здоров'я.

Вивчаючи матеріал наскрізної лінії «Життя і здоров'я людини», п'ятикласники знайомляться з основними складовими здоров'я людини, їх зв'язком і взаємовпливом, набувають вміння правильно діяти у небезпечних ситуаціях.

Зміст наскрізної лінії «Фізична складова здоров'я» передбачає ознайомлення п'ятикласників із впливом рухової активності на розвиток організму, формує навички запобігати перевтомі, активно відпочивати, правильно загартовуватися. Опанування матеріалом допоможе дітям не тільки набути знань про вплив постави на здоров'я, але й сформувати навички збереження правильної постави, виконання певних вправ та процедур для збереження та зміцнення здоров'я, уникнення травматизму тощо.

Лінія «Соціальна складова здоров'я» у 5 класі охоплює три теми: «Права і обов'язки підлітків щодо збереження і зміцнення здоров'я», «Профілактика ВІЛ-інфікування», «Безпечне довілля і служби захисту населення». Вивчаючи ці теми, учні набуватимуть навичок піклуватися про своє здоров'я та здоров'я членів

сім'ї, допомогати людям з обмеженими можливостями, безпечно поводитися щодо ВІЛ/СНІДу, найпростіших методів захисту життя та виживання в автономних ситуаціях тощо.

Психічна і духовна складові здоров'я представлені темою «Спілкування і здоров'я». Зміст цієї теми покликаний довести позитивний вплив на здоров'я дружніх стосунків між однокласниками, друзями, членами сім'ї, іншими людьми, навчити висловлювати свої почуття, поважливо ставитися до дорослих, спостерігати за щоденними виявами свого настрою, вміти контролювати емоції.

Навчання дітей основам здоров'я у 5 класі буде здійснюватися за підручниками, що відібрані на конкурсній основі: «Основи здоров'я. 5 клас» авт. Бойченко Т.Є, Василенко С.В., Гуціна Н.І., Дивак В.В., Заплатинський В.М., Манюк О.І.; «Основи здоров'я. 5 клас» Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Репік І.А.

Конкретним результатом навчання є розвиток життєвих (психосоціальних) навичок учнів, зокрема таких, як вміння прийняття рішень, вирішення проблем, творчого та критичного мислення, спілкування, самооцінки та почуття гідності, чинити опір тиску, міжособистісних відносин, подолання емоцій та стресу, співчуття, відчуття громадянина.

Як свідчить практика, інформаційно-просвітницький підхід (знання заради знань), що домінував протягом багатьох років, виявився неефективним у вирішенні завдань профілактики тютюнокуріння, вживання алкоголю, наркотиків, поширення ВІЛ-інфекції та ІПСШ. На сьогодні альтернативним є компетентісний підхід (знання заради вмінь). Він базується на основі формування та розвитку життєвих навичок, обґрунтовує необхідність формування усвідомлених поведінкових реакцій, що дозволяли б успішно розв'язувати завдання самозахисту від ризикової поведінки, долання життєвих труднощів, повсякденних проблем та інших питань, що розкриваються у змісті навчально-го предмета.

Освіта у галузі здоров'я на основі навичок є підходом, що передбачає використання різноманітного досвіду методик навчання та ставить за мету розвиток знань, формування ставлення та спеціальних навичок, необхідних для діяльності, спрямованої на створення та дотримання здорового способу життя. Програми формування життєвих навичок передбачають широке використання інтерактивних методів навчання: моделювання ситуацій, рольові ігри, дискусії, дебати, вікторини, ситуаційний аналіз, використання аудіовізуальних видів робіт (театр, музика та інші засоби мистецтва) тощо.

Отже, освіта у галузі здоров'я на основі навичок має поєднувати набуття необхідних знань та умінь, вироблення певного ставлення та на цій базі формування конкретних навичок позитивної поведінки, збереження та зміцнення здоров'я.

Процес набуття знань та умінь передбачає опанування учнями певною інформацією та розуміння життєвих ситуацій. Передача знань у процесі навчання може включати як виклад та засвоєння простої інформації, так і розуміння того, як вона взаємопов'язана між собою. Наприклад, знання шляхів передачі ВІЛ-інфекції є результатом засвоєння простої інформації, а усвідомлення зв'язку між різними шляхами передачі ВІЛ-інфекції дає розуміння того, що статеві зв'язки із споживачем ін'єкційних наркотиків підвищує ризик інфікування.

Знання та уміння є необхідною, але недостатньою умовою формування навичок. Наступним необхідним кроком у реалізації освіти на основі життєвих навичок є вироблення ставлення до набутих знань, розуміння їх життєвої необхідності.

Ставлення — це особистісні погляди, стереотипи, уявлення, переконання, забобони, суб'єктивні оцінки суперечностей: що подобається, що не подобається, добре чи погане, важливе чи неважливе, потребує уваги чи не потребує тощо. Ставлення включає також ціннісні настанови, переконання, соціальні та субкультурні норми, права, очікування та мотивації. Ставлення на передбачувальному рівні зумовлює певні дії або реакції людей. Наприклад, повага до свого тіла та висока оцінка важливості догляду за ним є суттєвим фактором збереження особистого здоров'я, активного функціонування організму та високого рівня працездатності.

На основі знань, умінь та ставлень можуть бути сформовані необхідні для збереження здоров'я життєві навички як здатність практикувати конкретні моделі поведінки. Вони включають життєві та специфічні практичні навички, які мають відношення до здоров'я, наприклад: надання першої медичної допомоги, дотримання гігієни, правильне користування контрацептивними засобами тощо. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, життєві навички — це здатність до адаптивної та позитивної поведінки, яка дає можливість індивідуумам ефективно вирішувати проблеми та долати повсякденні труднощі. Вони допомагають людям приймати обґрунтоване рішення, розв'язувати проблеми, критично та творчо мислити, ефективно будувати соціальні контакти та здорові стосунки, співчувати, продуктивно організовувати своє життя, вести здоровий спосіб життя.

Життєві навички можуть бути застосовані людиною у власній поведінці, або спрямовані на інших, так само як і на зміну оточення задля того, щоб зробити його позитивним та безпечним для здоров'я.

Школа має відігравати провідну роль у формуванні у дітей життєво важливих компетенцій, необхідних для збереження власного здоров'я. Освіта, що базується на навичках, використовує методику навчання, спрямовану на формування позитивних навичок для здорового розвитку, а також на уникнення та запобігання ризикам для здоров'я, наприклад, пов'язаним із вживанням наркотиків. Така освіта допомагає підліткам та молоді ідентифікувати фактори, які впливають на їх вибір стосовно ризикованої поведінки, і далі — на стан здоров'я.

Набуття життєвих навичок є поступовим, поетапним процесом, що супроводжує, а в деяких випадках визначає, період особистісного зростання. Для підвищення ефективності формування навичок цей процес має бути неперервним та несуперечливим. На формування навичок впливає багато чинників, що взаємодоповнюють один одного (родина, школа, позашкільні установи), а також чинників, що протидіють або конкурують (територіальні компанії, асоціальні та дисфункційні родини). Тому до аспектів формування життєвих навичок включається також необхідність вироблення навичок нейтралізації чи мінімізації можливого негативного впливу на підлітка. Позитивну роль у цьому процесі має відігравати робота з батьками учнів. Роз'яснення батькам необхідності та шляхів формування життєвих здоров'язберігаючих навичок у дітей значно полегшить роботу вчителя з учнями.

Ефективним є також навчання здоровому способу життя не лише на уроках, а й в позаурочний час. Прикладом такої роботи є навчання підлітків за методом «рівний — рівному», що сприяє ефективній соціалізації підлітків, розвиває комунікативні навички, розширює світогляд. Це, у свою чергу, впливає на вирішення широкого кола питань формування здорового способу життя.

Навички формуються в діяльності; набуті знання та інформація створюють лише передумови набуття вмінь та навичок. Не менш важливим є набуття практичного досвіду через реальне виконання відповідних вправ, дій, відпрацювання моделей поведінки. З цією метою до програми основ здоров'я введено низку практичних занять, що є обов'язковими для виконання. В учнівських зошитах після виконання цих робіт повинен бути зафіксований певний алгоритм дій та зроблені висновки. Оформ-

лення цих практичних робіт у звичній формі (тема, мета, обладнання тощо) є недоцільним. Те, чи оцінювати практичні роботи, вирішує вчитель.

Методи навчання, що базуються на принципі активної участі самих учнів:

- обговорення у класі актуальних проблем;
- «мізкова атака»;
- рольова гра;
- робота та виконання вправ у малих групах;
- аудіовізуальна діяльність;
- дебати, дискусії;
- проведення тренінгів;
- конкурси, вікторини;
- змагання кмітливих та винахідливих;
- спільне виготовлення плакатів;
- розгляд та аналіз конкретних життєвих ситуацій;
- навчання однолітків та молодших школярів за методом «рівний — рівному»;
- складання планів дій у проблемних ситуаціях тощо.

Добираючи додаткові матеріали до уроків, учителю слід особливу увагу звернути на відповідність їх змісту віковим особливостям, реальним потребам учнів та їх навчальним можливостям.

Лише за цих умов реалізація освітньої траєкторії учнями за схемою: «знання» — «уміння» — «ставлення» — «життєві навички» сприятиме формуванню мотивації учнів щодо здорового способу життя.

Також при навчанні основам здоров'я особливого значення набуває оцінювання навчальних досягнень учнів. Важливо оцінювати поступові досягнення учнів щодо дотримання правил і настанов здорового способу життя, кожний крок учня, його практичні дії, спрямовані на опанування навичками здорового способу життя, позитивну спрямованість на ведення такого способу життя.

Навчальні досягнення оцінюються на основі видів навчальної діяльності, що вказані у програмі (права колонка): учень **називає**, тобто дає точне визначення слова або виразу у найбільш стислій формі, стисло описує (включаючи лише суттєву, необхідну інформацію) вивчені об'єкти або поняття; **наводить приклади**, називає об'єкти для ілюстрування відповіді; **розпізнає**, зазначає відмінності між двома або більшою кількістю різних речей, процесів; **характеризує**, називає характерну назву, значення об'єкта або явища з аргументацією його особливостей;

описує, дає детальний опис, включаючи всю інформацію, що стосується даного предмета або явища; **пояснює**, дає чітке тлумачення явища або об'єкта обговорення, враховуючи причини або механізми його виникнення; **розуміє**, аргументує необхідність виконання певних дій для досягнення мети; **порівнює**, враховує подібності та відмінності між двома (або більшою кількістю) речами, посилаючись на обидві (або всі) по всіх пунктах (порівняння можна робити за допомогою таблиці, схеми тощо); **аналізує**, тлумачить дані для того, щоб дійти певного висновку; **спостерігає**, дає чіткий звіт, стисло описує план та результати спостереження; **використовує**, застосовує поняття, принципи, теорію або закон у новій ситуації; **виконує**, застосовує отримані знання на практиці; **дотримується правил**, правильно виконує певні дії.

Нова парадигма навчання основам здоров'я потребує й відповідної підготовки педагогічних кадрів. Здійснювати це можна двома шляхами: навчати у педагогічних навчальних закладах за відповідними спеціальностями та через систему підвищення кваліфікації вчителів.

Вищі педагогічні навчальні заклади тільки розпочинають підготовку фахівців із предмета «Основи здоров'я». Водночас, викладати предмет «Основи здоров'я» у цьому навчальному році можуть вчителі, які:

- 1) мають досвід роботи з викладання валеології;
- 2) вчителі біології, основ безпеки життєдіяльності;
- 3) мають досвід роботи у проектах «рівний — рівному» тощо.

Інститутам післядипломної педагогічної освіти, міським, районним науково-методичним центрам для якісного забезпечення вивчення у 2005/2006 навчальному році предмета «Основи здоров'я» необхідно провести семінари, курси перепідготовки вчителів із використанням кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду.

*Єресько О.В. — головний спеціаліст
управління змісту освіти
Міністерства освіти і науки України*

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з предмету «Основи здоров'я»

Об'єктом оцінювання навчальних досягнень учнів з основ здоров'я є знання, вміння та навички, правила поведінки учнів в життєвих ситуаціях, емоційно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності.

Позитивно оцінюється кожний крок учня, спрямований на опанування навичками здорового способу життя, його позитивна спрямованість на ведення такого способу життя, його практичні дії, які він виконує при відпрацюванні кожної теми.

Оцінювання з основ здоров'я здійснюється на основі розроблених критеріїв оцінювання навчальних досягнень школярів, що подані в таблиці.

Рівні навчальних досягнень учнів	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
I. Початковий	1	Учень має уявлення з визначеної проблеми, за допомогою вчителя може розпізнати і назвати окремі поняття, що стосуються здоров'я та безпеки життєдіяльності
	2	Учень намагається відтворити окремі факти, за допомогою вчителя або з використанням підручника надає елементарні дані за програмою
	3	Учень відтворює окремі факти, за допомогою вчителя або з використанням підручника фрагментарно характеризує окремі дані щодо методів ЗСЖ та безпеки життєдіяльності
II. Середній	4	Учень за допомогою вчителя або з використанням підручника дає визначення окремих понять; неповно характеризує ознаки здоров'я та безпечної поведінки; за інструкцією і за допомогою вчителя фрагментарно виконує практичні дії, пов'язані зі ЗСЖ та безпекою життєдіяльності
	5	Учень самостійно дає визначення окремих понять; за допомогою вчителя або з використанням підручника відтворює навчальний матеріал, характеризує ознаки здоров'я, шляхи і методи його зміцнення та збереження життя; за інструкцією виконує елементарні практичні дії ЗСЖ та безпеки життєдіяльності, звертаючись за консультацією до вчителя
	6	Учень самостійно, але неповно відтворює навчальний матеріал; за допомогою вчителя розв'язує прості типові навчальні ситуаційні задачі; характеризує окремі ознаки здоров'я, методи збереження життя і зміцнення здоров'я; наводить прості приклади; за інструкцією, звергаючись за консультацією до вчителя, виконує практичні дії ЗСЖ та безпеки життєдіяльності; робить розрізнені висновки

III. Достатній	7	Учень самостійно відтворює навчальний матеріал; розкриває суть понять; розв'язує прості типові ситуаційні задачі; за інструкцією виконує необхідні операції з захисту та збереження власного здоров'я, надання допомоги іншим, практичні дії ЗСЖ та безпеки життєдіяльності; робить неповні висновки
	8	Учень відповідає на поставлені запитання; дає порівняльну характеристику явищам і процесам, які характеризують здоров'я, самостійно розв'язує типові ситуаційні завдання, виправляє допущені помилки щодо реалізації ЗСЖ; за інструкцією виконує практичні дії ЗСЖ та безпеки життєдіяльності, робить нечітко сформульовані висновки
	9	Учень вільно відповідає на поставлені запитання; самостійно розв'язує завдання, виправляє помилки щодо ведення ЗСЖ; з допомогою вчителя встановлює причинно-наслідкові зв'язки; виконує практичні дії ЗСЖ та безпеки життєдіяльності, робить чітко сформульовані висновки
IV. Високий	10	Учень обґрунтовано відповідає на запитання, передбачені навчальною програмою; самостійно аналізує і розкриває суть явищ і процесів, що характеризують ЗСЖ, узагальнює, систематизує, встановлює причинно-наслідкові зв'язки; під керівництвом учителя користується наданою інформацією; виконує практичні дії щодо ЗСЖ та безпеки життєдіяльності, робить логічно побудовані висновки відповідно до мети конкретної оздоровчої діяльності
	11	Учень логічно, усвідомлено відтворює навчальний матеріал в межах навчальної програми; самостійно аналізує і розкриває закономірності явища і процесів, що характеризують здоров'я, ЗСЖ та безпеку життєдіяльності, їх сутність; встановлює і обґрунтовує причинно-наслідкові зв'язки; самостійно користується джерелами інформації, рекомендованими вчителем; ретельно виконує практичні дії, пов'язані зі ЗСЖ та безпекою життєдіяльності, робить обґрунтовані висновки
	12	Учень виявляє міцні і глибокі знання за програмою, може вести дискусію з конкретного питання щодо збереження життя і зміцнення здоров'я з використанням знань суміжних дисциплін, самостійно оцінює та характеризує різноманітні явища і процеси, які розкривають сутність здоров'я, я і ЗСЖ, виявляє особисту позицію щодо них, уміє розв'язувати проблемні завдання; самостійно користується різними джерелами інформації, у тому числі й рекомендованими вчителем; ретельно виконує практичні навички ЗСЖ та безпеки життєдіяльності, робить обґрунтовані висновки, може впоратися з додатковими завданнями; правильно поводить в непередбачених ситуаціях

Частина II

11-РІЧНА ШКОЛА

Про типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002 — 2004/2005 навчальні роки

*НАКАЗ
Міністерства освіти і науки України
від 25.04.2001 р. № 342*

На виконання Закону України «Про загальну середню освіту» (ст.15 п.2,3; ст. 16), постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» **наказую:**

1. Затвердити Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002 — 2004/2005 навчальні роки (перехідні варіанти — додатки 1—9, пояснювальна записка).

2. Департаменту розвитку дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти (Романенко В.П.) спільно з Науково-методичним центром середньої освіти і відповідними підрозділами АПН України забезпечити своєчасну підготовку навчальних програм.

3. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, відділам (управлінням) освіти районних державних адміністрацій і виконкомів міських рад, керівникам загальноосвітніх навчальних закладів організувати підготовку робочих навчальних планів на основі Типових варіантів та забезпечити необхідні умови щодо їх реалізації у новому навчальному році.

Встановити, що обсяги навчального навантаження використовуються в межах фондів заробітної плати, затверджених у кошторисах доходів і видатків навчальних закладів.

4. Опублікувати Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002–2004/2005 навчальні роки у Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В.О.

*Міністр
В.Г. Кремень*

Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002 — 2004/2005 навчальні роки. Пояснювальна записка

Загальні засади

Перехідні типові навчальні плани враховують основні вимоги законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 і передбачають поступовий перехід, починаючи з 2001/2002 навчального року, на нову структуру і оновлений зміст загальної середньої освіти.

Вони у значній мірі зберігають наступність традицій вітчизняної школи і водночас більш повно враховують сучасне соціальне замовлення на шкільну освіту.

Перехідні типові навчальні плани зорієнтовані на роботу загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів за 5-денним навчальним тижнем. У спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладах з поглибленим вивченням навчальних предметів, гімназіях, ліцеях, колегіумах, школах з виробничим (професійним) навчанням, інтернатних закладах, навчально-виробничих комбінатах може запроваджуватись 6-денний робочий тиждень.

Відповідно до мов навчання у системі загальної середньої освіти України передбачено по два типи перехідних навчальних планів для кожного ступеня навчання: для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (додатки 1,3,5) і закладів з навчанням мовами національних меншин (додатки 2,4,6).

Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту» і постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» з 2001/2002 навчального року вводяться нова сітка годин і нові навчальні програми у перших класах 4-річної початкової школи, припиняється набір учнів до 1-х класів 3-річної початкової школи (додатки 1, 2). Інші класи початкової школи послідовно переходять на нові навчальні плани і програми у наступні три роки. Основна і старша школи у перехідний період продовжуватимуть працювати за 11-річною структурою, але за оновленими навчальними програмами.

Додатки 5, 6 передбачають передумови для профільного навчання у старшій школі.

Крім зазначених вище варіантів, розроблено спеціальний типовий план-схему для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів, гімназій, ліцеїв, колегіумів та інших спеціалізованих шкіл (додаток 7). За цим планом також може формуватись мережа різнопрофільних класів у старшій школі.

Оскільки основне завдання шкільної освіти — широка загальноосвітня підготовка учнів, а не їх вузька спеціалізація, у старшій школі виділено 4 основні напрями диференціації навчання: загальноосвітній, гуманітарний, природничо-математичний і технологічний (додатки 5, 6). За необхідності, в робочих навчальних планах вони можуть конкретизуватись у профілі: філологічний, фізико-математичний, суспільно-гуманітарний, природничий, художньо-естетичний, спортивний тощо. Ці та інші профілі можуть формуватись також за навчальним планом-схемою (додаток 7).

За окремими типовими навчальними планами (додатки 8, 9) організовується навчальний процес у вечірніх (змінних) загальноосвітніх школах з очною і заочною формами навчання.

Загальноосвітні навчальні заклади на основі типових навчальних планів складають робочі навчальні плани на кожен навчальний рік, які затверджуються відповідним органом управління освітою.

Експериментальні та індивідуальні варіанти навчальних планів погоджуються з Міністерством освіти і науки України і затверджуються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

При складанні робочих навчальних планів спеціалізованих шкіл, загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів, крім перехідних типових, можуть використовуватись також аналогічні варіанти навчальних планів, розроблених і затверджених Міністерством освіти протягом 1993–1999 рр. (Інформаційний збірник МО України, 1993 р. № 9–10, 1998 р. № 10, 1999 р. № 17, 2000 р. № 9). При цьому необхідно дотримуватись гранично допустимого навчального навантаження учнів, а також загальної покласної кількості годин, які не повинні перевищувати меж, встановлених перехідними типовими навчальними планами.

Перехідні типові навчальні плани включають інваріантну частину, сформовану на державному рівні, спільну для усіх за-

гальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування і форм власності, та варіативну частину, у якій передбачені додаткові години на предмети інваріантної частини, предмети та курси за вибором, факультативні, індивідуальні та групові заняття. Зміст варіативної складової конкретизується самостійно навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону та індивідуальних освітніх потреб учнів.

Повноцінність загальної середньої освіти забезпечується реалізацією як інваріантної, так і варіативної частин навчального плану.

Структура навчального року

2001/2002 навчальний рік починається 1 вересня святом — День знань і закінчується, включаючи проведення навчальної практики, підсумкового оцінювання і державної підсумкової атестації навчальних досягнень учнів, в 1–4 класах — 31 травня, 5–8 класах — 18 червня, 9–11(12) класах — 21 червня.

Навчальні заняття організовуються за семестровою системою: I семестр — з 1 вересня по 27 грудня, II семестр — з 14 січня по 31 травня.

Протягом навчального року для учнів проводяться канікули орієнтовно: осінні з 29 жовтня по 4 листопада, зимові з 28 грудня по 13 січня, весняні з 27 по 31 березня.

Для учнів початкових класів з 27 по 31 травня організовуються навчальні екскурсії в природу, на виробництво, заняття на навчально-дослідних ділянках, суспільно корисна праця (тривалістю не більше 3 годин на день).

З 1 по 12 червня протягом 10 днів проводиться навчальна практика: для учнів 5–6 класів по 3 години на день, 7–8 класів — по 4 години, 10-х класів — по 5 годин на день; а після її завершення з 13 по 18 червня здійснюється підсумкове оцінювання навчальних досягнень учнів цих класів.

У випускних 9 і 11 (12) класах з 3 по 21 червня проводиться державна підсумкова атестація навчальних досягнень учнів відповідно до Положення про державну підсумкову атестацію, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 14.12.2000 р. № 588.

Навчальні екскурсії та навчальна практика учнів організовуються відповідно до інструктивно-методичного листа Міносвіти і науки України від 07.03.2001 р. № 1/9–97. У загальноосвітніх навчальних закладах з професійним навчанням та навчально-виробничих комбінатах навчально-виробнича практика проводиться згідно з програмами профільних дис-

циплін. У вечірніх (змінних) школах навчальна практика запроваджується лише для непрацюючої учнівської молоді.

В залежності від місцевих умов та специфіки навчального процесу навчальна практика частково або повністю може проводитись під час навчального року, а в окремих випадках — у літній період. Зокрема, при 6-денному режимі занять основні види і форми навчальної практики можуть включатися у зміст навчальних програм і реалізовуватися протягом навчального року.

З урахуванням регіональних особливостей, кліматичних умов за погодженням з відповідними місцевими органами управління освітою можуть змінюватись структура навчального року та графік учнівських канікул. При цьому залишається незмінною загальна кількість навчального часу, що обумовлюється виконанням навчальних програм (у загальноосвітніх навчальних закладах I ступеня — 175 робочих днів, II–III ступенів — 190 робочих днів).

Порядок вивчення окремих предметів

Методологічною основою загальної середньої освіти є пріоритет загальнолюдських і національних цінностей, переорієнтація навчально-виховного процесу на особистість дитини.

Особлива увага має приділятися вивченню учнями української мови, вітчизняної історії та культури, опануванню принаймні однією з іноземних мов, комп'ютерною грамотністю.

Основними варіантами навчальних планів передбачено вивчення іноземної мови з 5-го класу. Проте за рішенням ради навчального закладу і за наявності відповідного кадрового та навчально-методичного забезпечення її вивчення може розпочинатися з 2-го чи навіть з 1-го класів.

За вибором навчального закладу у початкових класах за наявності методичного забезпечення можуть вивчатись інтегровані курси «Я і Україна» або «Довкілля» чи «Ознайомлення з навколишнім» (1–2 кл.) та «Природознавство» (3–4 кл.), а в основній школі — «Рідний край» (5 кл.), або «Природознавство» (5 кл.), або «Довкілля» (5–6 кл.).

Обсяг і глибина вивчення курсу інформатики залежить від умов роботи закладу, оснащення його комп'ютерною технікою. Час на його вивчення може бути збільшений на 1 годину в 10 і 11 класах.

Цикл суспільних предметів доповнюється обов'язковими курсами «Основи економіки» та «Людина і суспільство» (або «Основи філософії»), які вводяться поступово, за наявності відповідного педагогічного та навчально-методичного забезпечення.

Курси з астрономії, креслення, основ безпеки життєдіяльності можуть вивчатись автономно або інтегровано з відповідними навчальними предметами. Це ж стосується і курсів літератури, особливо у старших класах природничо-математичного та технологічного напрямів (профілів). Якщо курси з креслення (8, 9 кл.), ОБЖ (10, 11 кл.) вивчаються як окремі предмети, то на ці цілі використовується час з варіативної складової (в обсягах, передбачених навчальними програмами).

За наявності відповідного навчально-методичного забезпечення і готовності вчителів може вивчатись також інтегрований курс «Природознавство» в гуманітарних класах старшої школи (замість предметів біології, фізики, астрономії, хімії).

Допризовна підготовка учнів-юнаків та медично-санітарна підготовка учениць здійснюється за удосконаленими навчальними програмами у 10 і 11-му класах (по 1 годині на тиждень). За наявності матеріально-технічного та кадрового забезпечення ці заняття можуть проводитись у кінці навчального року в рахунок навчальної практики учнів, у т.ч. з використанням навчально-методичної бази військових частин, відповідних кафедр вищих навчальних закладів, військових комісаріатів, оборонно-спортивних, військово-патріотичних оздоровчих таборів тощо.

У спеціалізованих школах (класах), гімназіях, ліцеях, колегіумах зміст трудової підготовки та навчально-виробничої практики узгоджується з програмами профільних навчальних предметів. Години трудового навчання (технологій) у старшій школі можуть використовуватись для введення профільних спецкурсів.

За необхідності години варіативної складової частково можуть використовуватись на збільшення обсягу часу предметів інваріантної складової. Зокрема, з урахуванням резерву варіативної складової у загальноосвітніх навчальних закладах, які працюють за 6-денним робочим тижнем, навчальні предмети можуть вивчатись в обсягах попередніх років.

Предмети та курси за вибором визначаються дирекцією школи в межах гранично допустимого навчального навантаження з урахуванням інтересів та потреб учнів, а також можливостей закладу щодо навчально-методичного та кадрового забезпечення. Крім поглиблення предметів інваріантної складової, вони можуть включати вивчення: українознавства, мов національних меншин, ділової англійської мови, другої іноземної мови, хореографії, історії і культури рідного краю, основ екології, креслення, основ етики і естетики, валеології, вибору професії, основ підприємництва тощо.

Зазначений перелік таких предметів може доповнюватись педагогічним колективом, зокрема в гімназіях, ліцеях та інших спеціалізованих закладах з урахуванням їх профілю (логіка, риторика, латина, мистецтво, основи психології та педагогіки тощо).

Основними формами організації навчального процесу у вечірній (змінній) загальноосвітній школі з заочною формою навчання є групові консультації та заліки.

Гранична наповнюваність класів та тривалість уроків встановлюються відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту». Мінімальна наповнюваність груп для факультативних занять і курсів за вибором у міських загальноосвітніх навчальних закладах становить 8, сільських — 4 учні. За меншої кількості учнів можуть створюватись міжкласні та міжшкільні факультативи і курси за вибором учнів.

Поділ класів на групи при вивченні окремих предметів здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міністерства освіти України від 10.09.1997 р. № 341.

У сільських малокомплектних школах допускається поділ старших класів на профільні групи при вивченні предметів різних профілів (у межах передбаченого на ці цілі ліміту годин, у т.ч. з використанням часу варіативної складової).

Згідно рішень місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування класи можуть ділитися на групи і при наповнюваності, меншій від нормативної, а також при вивченні інших предметів за рахунок зекономлених бюджетних асигнувань та залучення додаткових коштів.

Департамент розвитку дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти

**Типовий навчальний план початкової школи
з українською мовою навчання на 2001/2002
навчальний рік (перехідний)**

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		4-річна ПШ				3-річна ПШ	
		1	2	3	4	2	3
	Інваріантна складова						
1	Українська мова	8	7,5	7	7	8	8
2	Іноземна мова або мова національної меншини	-	(1)	(2)	(2)	(1)	(2)
3	Математика	3	4	4	4	4,5	4,5
4	Я і Україна / Ознайомлення з навколишнім, природознавство/ Довкілля	1	1	1,5	1,5	1	1
5	Музика	1	1	1	1	1	1
6	Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1
7	Трудове навчання	2	1	1	1	1	1
8	Основи здоров'я і фізична культура	3	2	2	2	2	2
9	Основи безпеки життєдіяльності	-	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
	Разом	19	19	20	20	20	21
	Варіантна складова						
	Додаткові години на предмети інваріантної складової, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття	2	4	4	4	4	4
	Гранично допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування індивідуальних та групових занять):	20	21	22	22	22	22
		• 5-денний робочий тиждень • 6- денний робочий тиждень	20	22	23	23	23
	Всього фінансується покласно (без урахування поділу класів на групи)	21	23	24	24	24	25

Примітки:

1. Вивчення іноземної мови або мови національної меншини розпочинається з 2-го (в окремих випадках з 1-го) класу поступово за наявності відповідного навчально-методичного забезпечення. У наступних класах вивчення цього предмета запроваджується послідовно у наступні 2—3 роки. За відсутності зазначених вище умов ці години переводяться у варіативну складову.

2. Навчальні плани початкової школи на 2002/2003 і наступні навчальні роки складаються на основі Типового навчального плану, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28.02.2001 р. № 96 та цього варіанта.

Додаток 2

**Типовий навчальний план початкової школи
з навчанням мовами національних меншин на
2001/2002 навчальний рік (перехідний)**

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах					
		4-річна ПШ				3-річна ПШ	
		1	2	3	4	2	3
1	2	3	4	5	6	7	8
	Інваріантна складова						
1	Рідна мова (мова навчання)	6	6,5	6	6	7	6
2	Українська мова	3	3	3	3	3	4
3	Математика	3	4	4	4	4,5	4,5
4	Я і Україна / Ознайомлення з навколишнім, природознавство / Довкілля	1	1	1,5	1,5	1	1
5	Музика	1	1	1	1	1	1
6	Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1
7	Трудове навчання	2	1	1	1	1	1
8	Основи здоров'я і фізична культура	3	2	2	2	2	2
9	Основи безпеки життєдіяльності	-	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
	Разом	20	20	20	20	21	21
	Варіативна складова						

1	2	3	4	5	6	7	8
	Додаткові години на предмети інваріантної складової, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття	1	3	4	4	4	4
	Граничне допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування індивідуальних та групових занять); • 5-денний робочий тиждень • 6-денний робочий тиждень	20 20	22 23	22 23	23 24	22 23	23 24
	Всього фінансується покласно (без урахування поділу класів на групи)	21	23	24	24	25	25

Примітки:

- Іноземна мова може вивчатись за рахунок часу варіативної складової.
- Навчальні плани початкової школи на 2002/2003 і наступні навчальні роки складаються на основі Типового навчального плану, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28.02.2001 р. № 96, та цього варіанта.

Додаток 3

Типовий навчальний план II ступеня загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (перехідний)

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах				
		5	6	7	8	9
1	2	3	4	5	6	7
Інваріантна складова						
1.	Українська мова і література	6	5	5	5	4,5
2.	Зарубіжна література	2	2	2	2	2
3.	Іноземна мова	4	3	3	3	3
4.	Математика	4	4,5	4,5	4,5	4,5
5.	Історія України	1	-	1	1	2
6.	Всесвітня історія	-	2	1	1	1

1	2	3	4	5	6	7
7.	Правознавство	-	-	-	-	1,5
8.	Рідний край / Природознавство / Довкілля*	1	*			
9	Біологія	-	2	2	2	1,5
10.	Географія	-	2	2	2	2
11.	Фізика	-	-	2	2	2,5
12.	Хімія	-	-	-	2	2
13.	Музика	1	1	1	1	-
14.	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-
15.	Фізична культура і здоров'я	2	2	2	2	2
16.	Основи безпеки життєдіяльності	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
17.	Трудове навчання, креслення	2	2	2	2	2
	Разом	24,5	27	29	30	31
Варіативна складова						
	Додатковий час на предмети інваріантної складової, предмети за вибором, факультативи, додаткові індивідуальні та групові заняття	4,5	5	5	6	6
	Гранично допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування факультативів, додаткових занять): • 5-денний робочий тиждень • 6-денний робочий тиждень	26 28	29 31	31 33	32 34	32 35
	Всього фінансується покласно (без урахування поділу класів на групи)	29	32	34	36	37

Примітка:

* Інтегрований курс «Довкілля» може вивчатися у 5—6 класах (в 6-му класі за рахунок предметів «Біологія» та «Географія»).

**Типовий навчальний план II ступеня
загальноосвітніх навчальних закладів з
навчанням мовами національних меншин
(перехідний)**

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах				
		5	6	7	8	9
1	2	3	4	5	6	7
Інваріантна складова						
1	Рідна мова (мова навчання) і література ¹	5,5	4,5	4	4,5	4
2	Українська мова і література	5	4,5	4	4	3,5
3	Іноземна мова	4	3	3	3	3
4	Математика	4	4,5	4,5	4,5	4,5
5	Історія України	1		1	1	2
6	Всесвітня історія	-	2	1	1	1
7	Правознавство	-	-	-	-	1,5
8	Рідний край / Природознавство / Довкілля	1	*			
9	Біологія	-	2	2	2	1,5
10	Географія	-	2	2	2	2
11	Фізика	-	-	2	2	2,5
12	Хімія	-	-	-	2	2
13	Музика	1	1	1	1	-
14	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-
15	Фізична культура і здоров'я	2	2	2	2	2
16	Основи безпеки життєдіяльності	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
17	Трудове навчання, креслення	2	2	2	2	2
	Разом	27	29	30	31,5	32
	Варіативна складова Додатковий час на предмети інваріантної складової, предмети за вибором, факультативи, додаткові індивідуальні та групові заняття	3	4	4	4,5	5

1	2	3	4	5	6	7
	Граничне допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування факультативів, додаткових занять): • 5-денний робочий тиждень • 6-денний робочий тиждень	28 29	31 32	32 33	33 35	33 36
	Всього фінансується покласно (без урахування поділу класів на групи)	30	33	34	36	37

Примітки:

1. Курс літератури інтегрований (включає літературу відповідної національної меншини і зарубіжну літературу).

2.* Порядок вивчення інтегрованого курсу «Довкілля» такий, як і в загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання.

Додаток 5

Типовий навчальний план III ступеня загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (перехідний)

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах за напрямами навчання							
		загальноосвітній		гуманітарний		природно-математичний		технологічний	
		10	11	10	11	10	11	10	11
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Українська мова		2	2+(1)	2+(1)	2	2	2	2
2.	Українська література	2	2	3+(1)	3+(1)				
3.	Зарубіжна література	2	2	2	2	2	2	2	2
4.	Іноземна мова	2	2	3	3	2	2	2	2
5.	Друга іноземна мова або мова національної меншини			(3)	(4)				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
6.	Математика	4	4	3	3	4+(3)	4+(3)	3	3
7.	Інформатика	1+1*	1+1*	1+(1)	1+(1)	1+1*	1+1*	1	1
8.	Історія України	2	1,5	2+(1)	1,5+(1)	1	1	1	1
9.	Всесвітня історія	1,5	1,5	1,5	1,5+(1)	1	1	1	1
10.	Людина і суспільство/ Основи філософії		(1)		1+(1)		1		1
11.	Географія	1		1+(1)		1+(1)	(1)	1	
12.	Основи економіки	(1)		1		1		1	1
13.	Біологія, основи екології	1	2	1	1	1+(1)	2+(1,5)	1	2
14.	Фізика	3	3,5	2	2	3+(1)	4+(1,5)	3	3,5
15.	Астрономія		0,5				1		0,5
16.	Хімія	2	2	1	1	2+(1)	2	2	2
17.	Худ. культура / Основи етики / Основи естетики			1+(1)	1+(1)				
18.	Фізична культура і здоров'я, ДПЮ, ОБЖ	3	3	3	3	3	3	3	3
19.	Трудове навчання / технології	2	2					5	5
20.	Креслення					1		1	
	Разом	29,5+(1)	30+(1)	31,5	31	29	36	29	30
	Додатковий час на поглиблення знань з предметів, профільне навч., заняття за вибором, факультативні, індивідуальні і групові заняття	7,5	7	6,5	7	9	8	9	8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Гранично допустиме навантаження на учня:								
	5-денний робочий тиждень	33	33	33	33	33	33	33	33
	6-денний робочий тиждень	36	36	36	36	36	36	36	36
	Всього фінансується по класно (без урахування поділу класів на групи)	38	38	38	38	38	38	38	38

Примітки:

1.* Друга година з інформатики використовується за наявності комп'ютерного забезпечення.

2. У класах гуманітарного напрямку за рішенням навчального закладу вводиться вивчення другої іноземної мови (мови національних меншин) або посилюються предмети мовно-літературного чи суспільно-гуманітарного циклів (додаткові години позначені у дужках).

3. Аналогічно, у класах природничо-математичного напрямку посилюються предмети природничого чи математичного циклів (додаткові години позначені в дужках).

4. У класах гуманітарного напрямку за вибором навчального закладу можуть вивчатися предмети «Художня культура», або «Основи етики», або «Основи естетики» (з урахуванням навчально-методичного забезпечення).

**Типовий навчальний план III ступеня
загальноосвітніх навчальних закладів з
навчанням мовами національних меншин
(перехідний)**

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах за напрямками навчання									
		загальноосвітній		гуманітарний		природничо-математичний		технологічний			
		10	11	10	11	10	11	10	11		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1.	Рідна мова (мова навчання)	1	1	2	2	1	1	1	1		
2.	Література	3	3	3+(1)	3+(1)	2	2	2	1		
3.	Українська мова	2	2	2+(1)	2+(1)	2	2	2	2		
4.	Українська література	1	1	2+(1)	2+(1)	1	1	1	1		
5.	Іноземна мова	2	2	3	3+(1)	2	2	2	2		
6.	Математика	4	4	3	3	4+(3)	4+(3)	3	3		
7.	Інформатика	1+1*	1+1*	1+(1)	1+(1)	1+1*	1+1*	1	1		
8.	Історія України	2	1,5	2+(1)	1,5+(1)	1	1	1	1		
9.	Всесвітня історія	1,5	1,5	1,5	1,5+(1)	1	1	1	1		
10.	Людина і суспільство/ Основи філософії		(1)		1+(1)		1		1		
11.	Географія	1		1+(1)		1+(1)	(1)	1			
12.	Основи економіки	(1)		1		1		1	1		
13.	Біологія, основи екології	1	2	1	1	1+(1)	2+(1,5)	1	2		
14.	Фізика	3	3,5	2	2	3+0	4+(1,5)	3	3,5		
15.	Астрономія		0,5					1		0,5	
16.	Хімія	2	2	1	1	2+(1)	2	2	2		
17.	Худ. культура /Основи етики / Основи естетики			1+(1)	1+(1)						

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
18.	Фізична культура і здоров'я, ДПЮ, ОБЖ	3	3	3	3	3	3	3	3
19.	Трудове навчання / технології	2	2					5	5
20.	Креслення					1		1	
	Разом	30,5+(1)	31+(1)	31,5	31	31	31	31	31
	Додатк. час на поглибл. знань з предметів, профільне навч., заняття за вибором, факультативні, інд. і групові заняття	6,5	6	6,5	7	7	7	7	7
	Граничне допустиме навчальне навантаження на учня:								
	5-денний робочий тиждень	33	33	33	33	33	33	33	33
	6-денний робочий тиждень	36	36	36	36	36	36	36	36
	Всього фінансується покласно (без урахування поділу класів на групи)	38	38	38	38	38	38	38	38

Примітки:

1. Література — інтегрований курс (включає літературу відповідної національної меншини і зарубіжну літературу, які можуть вивчатись і як самостійні предмети).

2.* Друга година з інформатики використовується за наявності комп'ютерного забезпечення.

3. У класах гуманітарного напрямку посилюються предмети мовно-літературного або суспільно-гуманітарного циклів, аналогічно у класах природничо-математичного напрямку — предмети фізико-математичного або природничого циклів (додаткові години позначені в дужках).

4. У класах гуманітарного напрямку за вибором навчального закладу можуть вивчатись предмети «Художня культура», або «Основи етики», або «Основи естетики» (з урахуванням навчально-методичного забезпечення).

**Типовий навчальний план-схема загальноосвітніх
навчальних закладів з поглибленим вивченням
предметів, гімназій, ліцеїв, колегіумів
спеціалізованих шкіл та профільних класів**

Кількість годин на тиждень у класах							
Навчальні предмети	5	6	7	8	9	10	11
Навчальні предмети інваріантної складової (плануються за додатком 3 або 4 відповідно)	24–27	27–28	29–30	30–31	31–32	29–30	30–31
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення профільного навчання, додаткових предметів та курсів за вибором	4	5	4	4	4	6	5
Факультативні, індивідуальні і групові заняття та консультації	2	2	2	2	3	4	4
Гранично допустиме навчальне навантаження на учнів: • 5-денний робочий тиждень • 6-денний робочий тиждень	28	31	32	33	33	33	33
	30	33	34	35	36	36	36
Всього фінансується покласно (без урахування поділу класів на групи)	32	35	36	37	38	39	3.9

Примітка.

Для складання робочих навчальних планів спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладів, гімназій, ліцеїв, колегіумів можуть використовуватись також відповідні варіанти навчальних планів, затверджених Міносвіти України протягом 1993–1999 рр. з внесенням коректив щодо гранично допустимого і максимального обсягу навчального навантаження.

**Типовий навчальний план вечірньої (змінної)
загальноосвітньої школи (перехідний).
Очна форма навчання**

№	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
		II ступінь				III ступінь				
		6	7	8	9	3-річ. строк навчання			2-річ. строк навч.	
						10	11	12	10	11
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Мовно-літературний цикл у школах з українською мовою навчання										
1.	Українська мова і література	5	4	4	4	3	3	4	4	5
2.	Зарубіжна література	1	1	1	1	2	2	1	2	1
3.	Іноземна мова	2	2	2	1	2	2	2	2	2
Мовно-літературний цикл у школах з російською мовою навчання										
1.	Російська мова і література	3	3	3	3	3	3	3	4	4
2.	Українська мова і література	3	3	3	3	3	3	3	3	3
3.	Іноземна мова	2	1	1	1	2	2	2	2	2
Інші предмети										
4.	Математика, інформатика	4	4	3,5	3,5	3	3	3	4	4
5.	Історія України	—	1	1	1	1	1	1	1	1,5
6.	Всесвітня історія	2	1	1	1	1	1	1	1,5	1
7.	Правознавство	—	—	—	1	—	—	—	—	—
8.	Географія, основи економіки	2	2	1	1	1,5	1	—	1	1
9.	Біологія	1	1	1	1	—	1	1	1	1
10.	Фізика, астрономія	—	2	1,5	2	2	2	3	2,5	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
11.	Хімія	—	—	2	1,5	1,5	1	1	2	1,5
	Разом	17	18	18	18–19	17–18	17–18	17–18	21–22	21–22
	Курси за вибором, факультативи, консультації	4	4	4	3–4	4–5	4–5	4–5	3–4	3–4
	Всього	21	22	22	22	22	22	22	25	25

Примітка: До старшої школи з 2-річним строком навчання приймаються учні, які здобули базову загальну середню освіту з підсумковими оцінками достатньо-го та високого рівнів.

Додаток 9

Типовий навчальний план вечірньої (змінної) загальноосвітньої школи (перехідний). Заочна форма навчання. (Групові консультації та заліки)

№	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах								
		II ступінь				III ступінь				
		6	7	8	9	3-річ. строк навчання			2-річ. строк навч.	
						10	11	12	10	11
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Мовно-літературний цикл у школах з українською мовою навчання										
1.	Українська мова і література	3	2,5	2	3	3	3	3	3	3
2.	Зарубіжна література	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3.	Іноземна мова	1	1,5	1	1	1	1	1	1,5	1,5
Мовно-літературний цикл у школах з російською мовою навчання										
1.	Російська мова і література	2	1,5	1	2	2	2	2	2	2
2.	Українська мова і література	2	2	2	2	2	2	2	2	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3.	Іноземна мова	1	1,5	1	1	1	1	1	1,5	1,5
Інші предмети										
4.	Математика, інформатика	3	3	3	2	2	2	2	3	3
5.	Історія (України і всесвітня), правознавство	2	1	1	2	2	1	2	2	2
6.	Географія	1	1	1	1	1	—	—	1	—
7.	Біологія	1	1	1	1	—	1	—	—	1
8.	Фізика, астрономія	—	1	1	1	1	2	2	2	2
9.	Хімія	—	—	1	1	1	1	1	1,5	1,5
	Разом	12	12	12	13	12	12	12	15	15
	Факультативи	—	—	—	—	2	2	2	2	2
	Всього	12	12	12	13	14	14	14	17	17
	Кількість обов'язкових заліків протягом навчального року	27	27	27	27	27	27	27	30	30

Примітки: 1. Зазначена в графі «Разом» кількість академічних годин на тиждень відводиться для кожної групи чисельністю не менше 9 заочників. При меншій кількості учнів, які навчаються за програмою певного класу, навчальний час встановлюється з розрахунку 1 академічної години на тиждень на кожного учня (на усі види робіт).

2. У групах з кількістю 16 і більше заочників відводиться додатково час для проведення індивідуальних консультацій з української, російської, іноземної мов, історії, математики, фізики і хімії (по 0.5 академічної години на тиждень на кожен з цих предметів).

Про затвердження Типових навчальних планів для організації профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах

*НАКАЗ
Міністерства освіти і науки України
від 20 травня 2003 р. № 306*

На виконання статей 15 і 16 Закону України «Про загальну середню освіту» та положень Концепції загальної середньої освіти щодо створення організаційно-методичних передумов для переведення старшої школи на профільне навчання **наказую:**

1. Затвердити Типові навчальні плани для профільного навчання на III ступені загальноосвітніх навчальних закладів (додатки 1–3, пояснювальна записка).

2. Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Полянський П.Б.) спільно з Науково-методичним центром середньої освіти (Завалевський Ю.І.) і відповідними підрозділами Академії педагогічних наук України забезпечити розроблення до 1 серпня 2003 року навчальних програм та методичних рекомендацій щодо здійснення профільного навчання у старшій школі.

3. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій відповідно до пункту 13 Положення про загальноосвітній навчальний заклад на основі Типових навчальних планів організувати підготовку робочих навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів та забезпечити необхідні умови щодо їх реалізації у 2003/2004 навчальному році.

4. Типові навчальні плани для профільного навчання на III ступені загальноосвітніх навчальних закладів опублікувати в Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника державного секретаря Огнев'юка В.О.

*Міністр
В.Г. Кремень*

Пояснювальна записка

Типові навчальні плани для профільного навчання на III ступені загальноосвітніх навчальних закладів підготовлені в доповнення до діючих Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002 — 2004/2005 навчальні роки (наказ МОН від 25.04.2001 р. № 342), Типових навчальних планів спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу (наказ МОН від 16.07.2001 р. № 516), а також Типових навчальних планів початкової школи (наказ МОН від 28.02.2001 р. № 96), за якими й надалі будуть працювати загальноосвітні навчальні заклади України.

Запропоновані варіанти Типових навчальних планів (додатки 1, 2) розроблено на реалізацію стратегії Національної доктрини розвитку освіти щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти, положень Концепції загальної середньої освіти щодо переорієнтації навчально-виховного процесу на особистість дитини та з метою опрацювання й апробації методології переведення старшої школи на профільне навчання. Ці плани дають змогу залежно від потреб учнів формувати старші класи за напрямками і профілями, зокрема: універсальним, філологічним, суспільно-гуманітарним, художньо-естетичним, фізико-математичним, природничим, технологічним, спортивним.

За необхідності загальноосвітні навчальні заклади можуть укладати робочі навчальні плани з іншими профілями: хіміко-біологічним, правовим, економіко-географічним, технічним, екологічним тощо. Проте в шкільній практиці не слід захоплюватись вузькою спеціалізацією навчального процесу, оскільки основне завдання загальної середньої освіти — широка загальноосвітня підготовка учнів.

При неможливості чи відсутності потреб в організації профільного навчання використовується загальноосвітній варіант навчального плану — універсальний, в якому навчальний час рівномірно розподілений між базовими навчальними предметами.

Залежно від бажання учнів, кількості паралельних класів, кадрового та навчально-методичного забезпечення у старшій школі може вводитись один або декілька профілів (однопрофільна, багатопрофільна школа). Близькі за змістом профілі можуть

структуруватись у напрями диференціації навчального процесу: гуманітарний, природничо-математичний, естетичний тощо.

Для недопущення перевантаження учнів має враховуватись їх навчання в інших типах навчальних закладів, зокрема поза-шкільних (художніх, музичних, спортивних школах тощо). В окремих випадках у загальноосвітніх навчальних закладах дозволяється зараховувати результати навчання з відповідних предметів (музика, основи естетики, фізична культура тощо) у поза-шкільних закладах.

У сільській однокомплектній школі основними напрямками диференціації навчання є введення поглибленого вивчення окремих предметів, доповнення інваріантної складової навчальних планів додатковими предметами та курсами за вибором учнів, факультативами.

Ефективною формою диференціації навчально-виховного процесу, організації профільного навчання у однокомплектній, а часто і двокомплектній старшій школі є у класах різнопрофільних груп за рахунок часткового ущільнення інваріантної складової та використання годин варіативної складової навчального плану (додаток 3). При цьому базове ядро навчальних предметів (27 годин) вивчається разом усім класом за єдиними навчальними програмами, а частина часу (6 годин) — окремо групами за програмами відповідних профілів (напрямів).

Для здійснення профільного навчання також використовуються Типові навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов та предметів художньо-естетичного циклу (наказ МОН від 16.07.2001 р. № 516), Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002 — 2004/2005 навчальні роки (наказ МОН від 25.04.2001 р. № 342 — додатки 5, 6, 7). За цими самими Типовими планами організовується навчальний процес у основній школі (додатки 3, 4), а також у вечірніх (змінних) загальноосвітніх школах (додатки 8, 9).

Робочі навчальні плани на 2003/2004 навчальний рік складають загальноосвітні навчальні заклади на основі Типових варіантів і затверджуються відповідним органом управління освітою. Експериментальні та індивідуальні варіанти навчальних планів погоджуються з Міністерством освіти і науки України і затверджуються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. При складанні робочих навчальних планів спеціалізованих шкіл, загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів, крім Типових, можуть використовуватись також аналогічні

варіанти навчальних планів, розроблених і затверджених Міністерством освіти протягом 1993—1999 рр. (Інформаційний збірник МОН України. 1993 р. № 9–10, 1998 р. № 10, 1999 р. № 17, 2000 р. № 9). При цьому необхідно дотримуватись гранично допустимого навчального навантаження учнів, а також загальної покласної кількості годин, які не повинні перевищувати меж, встановлених Типовими навчальними планами.

Повноцінність загальної середньої освіти забезпечується реалізацією як інваріантної, так і варіативної частин навчального плану, які обов'язково фінансуються з відповідних бюджетів.

Особлива увага має приділятися вивченню учнями української мови як державної, а також іноземних мов, оволодінню комп'ютерною грамотністю.

Обсяг і глибина вивчення курсу інформатики залежить від умов роботи закладу, оснащення його комп'ютерною технікою. Час на його вивчення може бути збільшений на одну годину.

Цикл суспільних предметів доповнюється обов'язковими курсами «Людина і суспільство» або «Основи філософії», які вводяться поступово, за наявності відповідного кадрового та навчально-методичного забезпечення.

За наявності навчально-методичного забезпечення і готовності вчителів у класах філологічного, суспільно-гуманітарного, спортивного, художньо-естетичного профілів замість предметів біології, фізики, астрономії, хімії може вивчатись інтегрований курс «Природознавство». Аналогічно, в класах фізико-математичного, природничого, технологічного профілів може вивчатись інтегрований курс «Література».

Курси з астрономії, креслення, основ безпеки життєдіяльності можуть вивчатись автономно або інтегровано з відповідними навчальними предметами. Якщо курси з креслення, основ безпеки життєдіяльності вивчаються як окремі предмети, то на ці цілі використовується час із варіативної складової (в обсягах, передбачених навчальними програмами).

На виконання Закону України «Про фізичну культуру і спорт» та Указу Президента України від 09.10.2001 р. № 941/2001 «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» місцеві органи управління освітою та педагогічні колективи мають здійснити заходи щодо створення умов для введення третьої години занять з основ здоров'я та фізичної культури. Залежно від особливостей роботи та можливостей навчального закладу реалізація цього завдання може здійснюватись за рахунок варіативної складової навчального плану, позакласних занять, додатково залучених коштів.

Допризовна підготовка та медично-санітарна підготовка учнів здійснюється за удосконаленими навчальними програмами у 10 і 11-му класах (по одній годині на тиждень). За наявності матеріально-технічного та кадрового забезпечення ці заняття можуть проводитись у кінці навчального року в рахунок навчальної практики учнів, у т.ч. з використанням навчально-методичної бази військових частин, відповідних кафедр вищих навчальних закладів, військових комісаріатів, оборонно-спортивних, військово-патріотичних оздоровчих таборів тощо.

Відповідно до статті 16 Закону України «Про загальну середню освіту» 2003/2004 навчальний рік починається 1 вересня святом — День знань і закінчується, включаючи проведення навчальної практики, підсумкового оцінювання і державної підсумкової атестації навчальних досягнень учнів, в 1—4 класах — 31 травня, 5—8, 10 класах — 18 червня, 9, 11(12) класах — 21 червня.

Навчальні заняття організовуються за семестровою системою: I семестр — з 1 вересня по 26 грудня, II семестр — з 12 січня по 31 травня.

Протягом навчального року для учнів проводяться канікули: орієнтовно осінні з 3 по 9 листопада, зимові з 29 грудня по 11 січня, весняні з 15 по 21 березня та протягом двох днів у травні (термін визначає навчальний заклад).

Гранична наповнюваність класів та тривалість уроків встановлюються відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту». Мінімальна наповнюваність груп для факультативних занять у міських загальноосвітніх навчальних закладах становить вісім, сільських — чотири учні.

Поділ класів на групи при вивченні окремих предметів здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки від 20.02.2002 р. № 128.

Згідно рішень місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування класи можуть ділитися на групи і при наповнюваності, меншій від нормативної, а також при вивченні інших предметів за рахунок зекономлених бюджетних асигнувань та залучення додаткових коштів.

Навчальний рік завершується проведенням навчальних екскурсій, навчальної практики та підсумкової атестації учнів.

Навчальні екскурсії та навчальна практика учнів організовуються відповідно до інструктивно-методичного листа Міністерства освіти і науки від 07.03.2001 р. № 1/9—97. У загальноосвітніх навчальних закладах з професійним навчанням та навчально-виробничих комбінатах навчально-виробнича практика прово-

диться згідно з програмами профільних дисциплін. У вечірніх (змінних) школах навчальна практика запроваджується лише для непрацюючої учнівської молоді.

Залежно від місцевих умов та специфіки навчального процесу навчальна практика частково або повністю може проводитись під час навчального року, а в окремих випадках — у літній період. Зокрема, при шестиденному режимі занять основні види і форми навчальної практики можуть включатися у зміст навчальних програм і реалізовуватися протягом навчального року.

У випускних 9 і 11 (12) класах з 3 по 21 червня проводиться державна підсумкова атестація навчальних досягнень учнів відповідно до Положення про державну підсумкову атестацію, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки від 14.12.2000 р. № 588.

З урахуванням регіональних особливостей, кліматичних умов за погодженням з відповідними місцевими органами управління освітою можуть змінюватись структура навчального року та графік учнівських канікул. При цьому залишається незмінною загальна кількість навчального часу, що зумовлюється виконанням навчальних програм (у загальноосвітніх навчальних закладах I ступеня — 175 робочих днів, II—III ступенів — 190 робочих днів).

*Директор департаменту загальної
середньої та дошкільної освіти
П. Б. Полянський*

*Додаток 1
до наказу Міністерства освіти і науки України
від 20 травня 2003 р. № 306*

Типовий навчальний план для профільного навчання на III ступені загальноосвітніх навчальних закладів (українська мова навчання)

Профілі	Кількість годин на тиждень за профілями навчання										
	універсал.	філологічний	суспільно-гуманіт.	художньо-естетичн.	фізико-математ.	природничий	технологічн.	спортивний			
1	2	3	4	5	6	7	8	9			
Навчальні предмети	10	10	10	10	10	11	10	11	10	11	
Українська мова	2	2+(3)	2	2	2	2	2	2	2	2	
Українська література	2	2+(1)	2	2	2,5	3	3	3	3	3	
Зарубіжна література	2	2+(1)	2	2	2,5						
Іноземна мова	2	3+(2)	2	2	2	2	2	2	2	2	
Друга іноземна мова		(3)									
Математика	4	3	3	3	3	4	3	3	3	3	
Інформатика	1	1	1	1	1	1+(1)	1+(1)	1+(1)	1	1	

1	2		3		4		5		6		7		8		9		
Історія України	2	1,5	1,5	1,5	3	4	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	
Всесвітня історія	1,5	1,5	1,5	1,5	3	3	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	
Людина і суспільство / Основи філософії		(1)		(1)	2	2		(1)		(1)		(1)		(1)		(1)	
Географія	1		1		1	1	1	1	1		2	1+(1)	1		1		
Основи економіки	1		1		2	1	1	1	1		1		1		1		
Біологія	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3	3	1	1+(1)	2	2
Фізика	3	3,5	2	2	2	2	2	2	5	5	4	4	4	3	3,5	3	2,5
Астрономія		0,5										1			0,5		0,5
Хімія	2	2	1	1	1	1	1	1	2	2	3	3	2	2	1+(1)	1	1
Художня культура / Основи естетики					1	1	5	5								1	1
Фізична культура і здоров'я, ДЩО, ОБЖ	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	7	7

1	2		3	4		5	6		7	8		9	
Трудове навчання / технології	2	2									5+(1)	5+(1)	
Креслення								1				1	
Разом	29,5	30	30	31	31	30	30	31	31	31	31	31	28
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спекурсів та предметів за вибором, факультативні, індивідуальні та групові заняття	8,5	8	8	7	7	8	8	7	7	7	7	7	10
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня:													
5-денний робочий тиждень	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33

1	2	3	4	5	6	7	8	9
6-денний робочий тиждень	36	36	36	36	36	36	36	36
Всього фізично-навантажувальних годин (без урахування поділу класів на групи)	38	38	38	38	38	38	38	38

Примітки:

1. За рішенням навчального закладу у класах філологічного профілю запроваджується поглиблене вивчення предметів мовно-літературного циклу або іноземних мов (додаткові години позначені у дужках).
2. Друга година з інформатики використовується за наявності комп'ютерного забезпечення.
3. Предмет «Людина і суспільство» або «Основи філософії» вводиться за наявності відповідного навчально-методичного забезпечення.

Додаток 2
до наказу Міністерства освіти і науки України
від 20 травня 2003 р. № 306

Типовий навчальний план для профільного навчання на III ступені загальноосвітніх навчальних закладів (навчання мовами національних меншин)

Профілі	Кількість годин на тиждень за профілями навчання											
	універсал.	філологічний	суспільно-гуманітарн.	художньо-естетичн.	фізико-математ.	природничий	технологічн.	спортивний				
1	2	3	4	5	6	7	8	9				
Навчальні предмети	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11	10	11
		3	2+(1)	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Українська мова		2+(1)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Українська література		2+(1)	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Рідна мова (мова навчання)	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Література (рідна і зарубіжна)	3	3+(1)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
		2	3+(2)	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Іноземна мова	2	3+(2)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Математика	4	4	3	3	3	6	4	3	3	3	3	3

1	2		3		4		5		6		7		8		9	
Інформатика	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1+(1)	1+(1)	1+(1)	1	1	1
Історія України	2	1,5	1,5	1,5	3	3+(1)	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Всесвітня історія	1,5	1,5	1,5	1,5	3	3	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Людина і суспільство / Основи філософії		(1)	(1)	(1)	1+(1)	2		(1)		(1)		(1)		(1)		(1)
Географія	1		1		1	1	1	1	1	1	2	1+(1)	1		1	
Основи економіки	1		1		1+(1)	1	1	1	1	1	1		1		1	
Біологія	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	3	3	1	1+(1)	2	2
Фізика	3	3,5	2	2	2	2	2	2	5	5	4	4	3	3,5	3	2,5
Астрономія		0,5								1		1		0,5		0,5
Хімія	2	2	1	1	1	1	1	1	2	2	3	3	2	1+(1)	1	1
Художня культура / Основи естетики					1	1	5	5							1	1
Фізична культура і здоров'я, ДЩО, ОБЖ	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	7	7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Трудове навчання / технології	2	2					5+(1)	5+(1)
Креслення					1		1	
Разом	30,5	31	31	31	31	32	32	32
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спекурсів та предметів за вибором, факультативні, індивідуальні та групові заняття	7,5	7	7	7	7	6	7	6
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня:								
5-денний робочий тиждень	33	33	33	33	33	33	33	33
6-денний робочий тиждень	36	36	36	36	36	36	36	36

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Всього фі- нансується по класно (без урахування поділу класів на групи)	38	38	38	38	38	38	38	38

Примітки:

1. За рішенням навчального закладу у класах філологічного профілю запроваджується поглиблене вивчення предметів мовно-літературного циклу або іноземних мов (додаткові години позначені у дужках).
2. Друга година з інформатики використовується за наявності комп'ютерного забезпечення.
3. Предмет «Людина і суспільство» або «Основи філософії» вводиться за наявності відповідного навчально-методичного забезпечення.

*Додаток 3
до наказу Міністерства освіти і науки України
від 20 травня 2003 р. № 306*

Типовий навчальний план для профільного навчання на III ступені однокласових загальноосвітніх навчальних закладів (гуманітарний та природничо-математичний напрям)

№ з/п	Класи, напрями	Кількість годин на тиждень у класах					
		10 клас			11 клас		
		усім класом	гуманітарн.	прир.-математ.	усім класом	гуманітарн.	прир.-математ.
1	2	3	4	5	6	7	8
	Навчальні предмети						
Мови і література у ЗНЗ з українською мовою навчання							
1	Українська мова і література	4	2		4	2	
2	Зарубіжна література	2			2		
3	Іноземна мова	2	1 + (1)		2	1 + (1)	
Мови і література у ЗНЗ з навчанням мовами національних меншин							
1	Українська мова і література	3	1		3	1	
2	Рідна мова (мова навчання) і література (інтегр.)	3	1		3	1	
3	Іноземна мова	2	1 + (1)		2	1 + (1)	

1	2	3	4	5	6	7	8
Інші навчальні предмети							
4	Математика	3		2+(1)	3		2+(1)
5	Інформатика	1		1	1		1
6	Історія України, всевітня історія	3	1+(1)		3	1+(1)	
7	Людина і суспільство/Основи філософії					(1)	
8	Географія	1				(1)	
9	Основи економіки		1				
10	Біологія	1		1+(1)	2		1
11	Фізика, астрономія	3		1+(1)	3		1+(1)
12	Хімія	2		(1)	2		(1)
13	Фізична культура і здоров'я, ДПО, ОБЖ	3			3		
14	Трудове навчання/технології	2			2		
	Разом	27	6	6	27	6	6
	Загальне навантаження на учня	33			33		
	Факультативи, індивідуальні та групові заняття і консультації (використовуються в групах)	3			3		
	Всього фінансується покладно	39			39		

Примітки:

1. Так само може запроваджуватись профільне навчання за іншими напрямками: гуманітарним і технологічним, природничим і психолого-педагогічним тощо.
2. За таким навчальним планом може здійснюватись профільне навчання також у 2-комплектній школі.

Методичні рекомендації до вивчення біології у 2005/2006 н. р.

Стрімкий розвиток біологічної науки і особливе значення, яке відіграє біологія на сучасному етапі розвитку суспільства: вирішення питань ресурсного забезпечення людства, захист навколишнього середовища, розв'язання медичних проблем тощо, позначаються й на шкільній біологічній освіті. Адже знайомство з цією багатогранною наукою розпочинається саме з вивчення предмета «Біологія».

Пропедевтичним до вивчення біології у новому навчальному році є курс «Природознавство». Особливості вивчення його в 2005/2006 навчальному році розкрито у методичних рекомендаціях (лист Міністерства освіти і науки України від 17.02.05 № 1/9-68).

Кількість навчальних годин на вивчення біології у 6–11 класах у 2005/2006 навчальному році залишається незмінною у порівнянні з попереднім навчальним роком.

У 6–9 класах біологія вивчатиметься за програмою «Біологія. 6–11 класи. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів» (Київ: «Шкільний світ», 2001 рік). Працюючи за цією програмою, вчитель має звернути увагу на осучаснення її змісту щодо напрямків розвитку біології. Так, у 6 класі, вивчаючи біологію рослин, крім взаємозв'язку їх функцій і будови, бажано звернути увагу учнів на важливу роль рослин у природі та в житті людини; на понятійному рівні, враховуючи вікові особливості учнів, описати напрямки сучасних біологічних досліджень у рослинництві: виведення нових сортів, генетичні модифікації тощо. Під час вивчення грибів та бактерій варто розкрити їх роль у біотехнологічних процесах, розкрити значення цих процесів для забезпечення людства медикаментами, продуктами харчування, іншими ресурсами.

У 7 класі слід акцентувати увагу на поведінкові реакції тєї чи іншої групи тварин, розглянути роль тварин у екологічних системах, їх взаємозв'язки з рослинами та одне з одним, пристосування до умов середовища тощо. Також доцільно розкрити перспективи клонування організмів.

Курс «Біологія людини» (8–9 класи) має на меті не лише познайомити учнів із будовою та функціями власного організму, а й розкрити складні регуляторні (нервові, гуморальні, імунні) процеси, познайомити з психолого-фізіологічними особливостями людини. Одним із завдань шкільного курсу біології в цих кла-

сах є формування умінь: зберігати власне здоров'я, надавати допомогу в разі виникнення порушень нормальної життєдіяльності організму, запобігати цим порушенням. Особливої актуальності ці вміння набувають у зв'язку із поширенням епідемії ВІЛ/СНІД, туберкульозу, захворювань, що виникають внаслідок недостатності йоду в організмі. У курсі «Біологія людини» обов'язково слід зупинитись на профілактиці цих захворювань. Наприклад, вивчаючи теми: «Гуморальна регуляція організму», «Обмін речовин та енергії в організмі» особливу увагу учнів слід звернути на профілактичні заходи щодо йододефіцитних захворювань — вживання продуктів, збагачених йодом тощо. Ці знання слід поглиблювати й у старших класах. Крім того, бажано обговорити з дітьми питання застосування різноманітних харчових добавок, звернувши увагу водночас на неприпустимість вживання біологічно активних речовин без попередньої консультації з лікарем-фахівцем.

Навчання біології у 10–11 класах здійснюватиметься залежно від обраного профілю навчання (універсальний /безпрофільне навчання/, природничий /біолого-хімічний, екологічний тощо/, фізико-математичний, спортивний, філологічний, суспільно-гуманітарний, художньо-естетичний) за програмами: «Біологія. 10—11 класи. Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів» / Київ: «Педагогічна преса», 2004 (також ці програми були надруковані у журналі «Біологія і хімія в школі» № 1, 2004 рік).

Вивчення біології у спеціалізованих школах (класах) із поглибленим вивченням біології відбуватиметься за навчальними програмами: «Біологія. 8–11 класи. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів із поглибленим вивченням біології» (Київ: «Шкільний світ», 2001 рік) із розрахунку 3 години на тиждень.

Важливою складовою навчання біології, формування практичних умінь та навичок є виконання лабораторних та практичних робіт. Чинні програми з біології забезпечують практичне спрямування шкільної біологічної освіти; від 25 до 40 % навчального часу у різних класах передбачено на проведення лабораторних та практичних робіт. Тематика їх підібрана таким чином, щоб вчитель мав можливість їх виконати. Але, як свідчить практика, практична складова навчальної програми не завжди виконується. Серед поширених причин можна назвати:

- не вміння організувати процес виконання практичної чи лабораторної роботи;
- відсутність необхідної кількості навчального обладнання;
- небажання вчителя.

Щодо *організації практичних та лабораторних робіт*. Залежно від змісту, обсягу матеріалу, що вивчається, рівня підготовленості класу, наявності обладнання вони можуть проводитися демонстраційно, фронтально або групою. Як правило, вони виконуються на різних етапах уроку й оцінюються вчителем. Оцінки можуть виставлятися як усім учням класу, так і вибірково. Виконання лабораторних та практичних робіт тими учнями, які були відсутні на уроці, здійснюється на розсуд учителя.

Структура уроку з виконанням лабораторних та практичних робіт може бути такою:

1. Повідомлення теми і мети практичної чи лабораторної роботи;
2. Актуалізація опорних знань школярів;
3. Мотивація навчальної діяльності, ознайомлення з інструкцією до роботи.
4. Відбір необхідного обладнання та матеріалів.
5. Виконання учнями роботи.
6. Обговорення результатів та їх теоретична інтерпретація.

Фронтальне проведення лабораторних робіт особливо доцільне при вивченні складного матеріалу, за умови недостатнього рівня оволодіння учнями методами спостереження, дослідницької роботи. Таку форму організації доцільніше використовувати при виконанні перших робіт із учнями 6-х класів. Наприклад, першу лабораторну роботу «Виготовлення тимчасових препаратів. Будова рослинної клітини» доцільно розпочати з перевірки засвоєння учнями будови та правил користування мікроскопом, повторити правила техніки безпеки. Далі — розповісти та продемонструвати учням, як виготовляються препарати, і проконтролювати виготовлення їх учнями. Лише після цього можливо переходити до розгляду препаратів під мікроскопом. Варто поцікавитися, що учні побачили на препаратах, спрямувати їх на пошук клітинної стінки, ядра (залежно від об'єкта — хлоропластів). Завершується робота замальовуванням побаченого та відповідними висновками.

Виконання роботи групами дозволяє повноцінно виконувати лабораторні та практичні роботи в умовах недостатньої кількості обладнання.

Поруч із традиційним підходом до організації лабораторних і практичних робіт, існує так званий проблемно-пошуковий підхід. При його застосуванні вчитель знайомить учнів із проблемою і пропонує їм самостійно обрати шляхи її вирішення, обґрунтувати гіпотезу, скласти план дослідження. Такий підхід, безумовно, є більш дієвим, але потребує більше часу і підготовчої роботи вчителя.

Необхідні для виконання робіт біологічні об'єкти можливо заготовити під час літньої практики — гербарні зразки рослин, колекції комах, плодів тощо. Багато робіт можливо виконувати на об'єктах, які оточують учнів у повсякденному житті — кімнатні рослини, водні рослини з акваріуму (елодея), пеніцил та мукор, яких дуже легко виростити в домашніх умовах, дріжджі, плодова мушка дрозофіла, різноманітні фрукти та овочі тощо.

Як виняток, окремі роботи можливо замінити проведенням демонструвань. При цьому важливо залучити до обговорення отриманих результатів всіх учнів класу.

Практичні та лабораторні роботи можна використовувати не лише як засіб формування в учнів певних умінь і навичок. Вони також можуть застосовуватися й для ілюстрації вивчених властивостей і закономірностей (наприклад, розв'язання задач з генетики, побудова варіаційного ряду та кривої тощо), систематизації та повторення вивченого матеріалу (визначення покритонасінних рослин тощо), вивчення нового (будова насіння, дощового черв'яка тощо), закріплення та перевірки засвоєння знань та умінь учнів (розв'язання задач з молекулярної біології, екології, надання першої допомоги при зупинці дихання тощо).

Доцільно також розширювати тематику лабораторних і практичних робіт. Так, наприклад, вивчення різноманітності листків чи квіток, безперечно, доцільніше розпочати з роботи учнів із природним матеріалом — живими або засушеними листками чи квітками рослин. Традиційне оформлення таких робіт в учнівських зошитах займає більше часу, ніж сама робота, тому здійснюється на розсуд учителя. Також варто зазначити, що найпростіші лабораторні чи практичні роботи учні здатні виконати вдома як домашнє завдання.

Крім лабораторних та практичних робіт, активізації пізнавальної та творчої діяльності учнів з біології сприяють також самостійні спостереження та дослідження у куточках живої природи, на навчально-дослідницьких ділянках, під час екскурсій у природу. Ці види робіт проводяться не лише на уроках, а й на факультативних заняттях, під час літньої практики.

*Головний спеціаліст управління
змісту освіти Міністерства освіти
і науки України Олег Єресько*

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з біології

Відповідно до завдань біологічної освіти оцінюються теоретичні знання учнів з біології і вміння використовувати ці знання у повсякденні, а саме: під час аналізу конкретних життєвих ситуацій і прийняття оптимального вибору; розв'язання практичних завдань, пов'язаних з оздоровчою та природоохоронною діяльністю людини, громади, держави; проведення порівняльного аналізу біологічних явищ тощо. Оцінювання покликане виявити рівень досягнень учнів, що передбачає аналіз відповіді учня, визначення якості знань, ступеня сформованості загальнонавчальних і предметних умінь, рівня оволодіння розумовими операціями, досвіду творчої діяльності, самостійних оцінних суджень. При цьому важливо враховувати, що оцінювання ґрунтується на позитивному принципі і передбачає врахування рівня досягнень учня, а не його невдач, що врешті-решт створює умови для повноцінного проживання кожною дитиною шкільного життя, збереження її гідності, вибору темпу навчання.

Більшої ваги набуває оцінювання не фрагментарних досягнень учня, що здійснюється час від часу, а системних знань, умінь, компетенцій, власне досвіду творчої діяльності, оцінних суджень учнів. Таке оцінювання відбувається по завершенні вивчення теми або її частини згідно з переліком тем у чинних навчальних програмах з біології й називається *тематичним (підсумковим)*. *Поточне* оцінювання на уроках біології не є обов'язковим, проте, беручи до уваги його важливі функції: навчальну, діагностично-корегуючу, стимулюючу, виховну та інші, вчителю доцільно здійснювати його, враховуючи психологічні особливості учнів.

Тематична оцінка виставляється на підставі результатів опанування учнем матеріалу теми впродовж її вивчення після виконання ним відповідних підсумкових завдань з теми та з урахуванням поточного оцінювання (у разі його застосування) і навчальної активності учня.

Оцінювання навчальних досягнень при виконанні лабораторних та практичних робіт з біології здійснюється на розсуд вчителя вибірково або всіх учнів класу, в залежності від мети проведення цих робіт — мотиваційної, контролюючої тощо. Враховуючи те, що практичні вміння формуються на кожному уроці з навчаль-

ної теми, вважаємо недоцільним відпрацювання лабораторних та практичних робіт тими учнями, які не виконували їх.

Оцінювання домашніх завдань з біології, диференційованих з урахуванням потреб і інтересів учнів, також здійснюється за вибором вчителя.

Учитель має право самостійно обирати форми оцінювання навчальних досягнень учнів за підсумками проведення навчальних екскурсій (звіти, семінарські заняття з учнями за матеріалами екскурсій тощо) та час їх проведення, використовуючи при цьому години навчальної практики (лист Міністерства освіти і науки України від 07.03. 2001 р. №1/9-97).

Семестровий бал виставляється за результатами тематичних оцінювань. При цьому він не є середнім арифметичним, а виставляється з урахуванням взаємозв'язку між темами, що вивчалися у семестрі. Річний бал включає результати двох семестрів і навчальної практики, якщо вона передбачена навчальним планом.

Всі види оцінювання навчальних досягнень учнів (крім тестових завдань) здійснюється за критеріями, наведеними в таблиці.

Рівні навчальних досягнень учнів	Бали	Критерії навчальних досягнень учнів
I. Початковий	1	Учень з <i>допомогою вчителя</i> може розпізнати і назвати окремі біологічні об'єкти; <i>знає</i> правила техніки безпеки при виконанні лабораторних та практичних робіт
	2	Учень з <i>допомогою вчителя або підручника</i> наводить елементарні приклади біологічних об'єктів і їх ознаки; <i>за інструкцією і з допомогою вчителя</i> частково виконує лабораторні та практичні роботи без належного оформлення
	3	Учень з <i>допомогою вчителя або підручника</i> фрагментарно характеризує окремі біологічні об'єкти; <i>за інструкцією і з допомогою вчителя</i> виконує лабораторні та практичні роботи з частковим їх оформленням без висновків
II. Середній	4	Учень з <i>допомогою вчителя або підручника</i> дає визначення окремих біологічних понять, дає неповну характеристику загальних ознак біологічних об'єктів; <i>за інструкцією і з допомогою вчителя</i> виконує лабораторні та практичні роботи з неповним їх оформленням
	5	Учень <i>самостійно</i> дає визначення окремих біологічних понять, з <i>допомогою вчителя або підручника</i> відтворює навчальний матеріал; характеризує загальні ознаки біологічних об'єктів; <i>за інструкцією</i> виконує лабораторні та практичні роботи, <i>звертаючись за консультацією до вчителя</i> , оформляє їх, не зробивши висновків
	6	Учень <i>самостійно</i> , але не повно відтворює навчальний матеріал; характеризує будову та функції окремих біологічних об'єктів, наводить прості приклади; <i>з допомогою вчителя</i> розв'язує прості типові біологічні вправи; <i>за інструкцією</i> виконує лабораторні та практичні роботи, оформляє їх, робить висновки, що не відповідають меті роботи
III. Достатній	7	Учень <i>самостійно</i> відтворює навчальний матеріал, розкриває суть біологічних понять; з <i>допомогою вчителя</i> встановлює взаємозв'язки, характеризує основні положення біологічної науки; розв'язує прості типові біологічні вправи і задачі; <i>за інструкцією</i> виконує лабораторні та практичні роботи, оформляє їх, робить неповні висновки
	8	Учень <i>самостійно</i> відповідає на поставлені запитання; дає порівняльну характеристику явищам і процесам живої природи; розв'язує типові біологічні вправи і задачі, виправляє допущені помилки; <i>за інструкцією</i> виконує лабораторні та практичні роботи, оформляє їх, робить нечітко сформульовані висновки

	9	<p>Учень <i>вільно</i> відповідає на поставлені запитання; <i>з допомогою вчителя</i> встановлює причинно-наслідкові зв'язки;</p> <p><i>самостійно</i> розв'язує біологічні вправи і задачі, виправляє власні помилки;</p> <p><i>виконує</i> лабораторні та практичні роботи, оформляє їх, робить чітко сформульовані висновки</p>
IV. Високий	10	<p>Учень дає <i>повні, змістовні</i> відповіді на запитання; <i>самостійно</i> розкриває суть біологічних явищ, процесів, аналізує, систематизує, узагальнює, встановлює причинно-наслідкові зв'язки;</p> <p><i>виконує</i> лабораторні та практичні роботи, оформляє їх результати, робить логічно побудовані висновки відповідно до мети роботи</p>
	11	<p>Учень <i>логічно, усвідомлено</i> відтворює навчальний матеріал у межах програми; <i>самостійно</i> аналізує і розкриває закономірності живої природи, оцінює біологічні явища, закони; виявляє і обґрунтовує причинно-наслідкові зв'язки;</p> <p><i>ретельно виконує</i> лабораторні та практичні роботи, оформляє їх, робить обґрунтовані висновки</p>
	12	<p>Учень <i>виявляє міцні й глибокі знання</i> з біології, може вести дискусію з конкретного питання з використанням міжпредметних зв'язків, <i>самостійно</i> оцінює та характеризує різноманітні біологічні явища і процеси, виявляє особисту позицію щодо них, <i>уміє розв'язувати</i> проблемні завдання; <i>самостійно</i> користується джерелами інформації, рекомендованими вчителем;</p> <p><i>ретельно виконує</i> лабораторні та практичні роботи, робить обґрунтовані висновки, виконує творчі завдання</p>

Календарно-тематичне планування з біології для 6–11 класів

6 КЛАС

(70 год, з них 6 год резервні; 2 год на тиждень)

№ уроку	Тема уроку	Дата
Вступ (2 год + 1 год)		
1.	Біологія — наука про живу природу. Значення біології для медицини, сільського господарства, у житті людини.	
2.	Різноманітність живих організмів та їх класифікація.	
3.	Експедиція. Природа рідного краю.	
1. Розділ 1. Царство Рослини (1 год)		
4.	Загальна характеристика царства Рослини (1 год)	
2. Клітинна будова рослин (4 год)		
5.	Збільшувачі прилади: лупа і мікроскоп. Практична робота № 1 «Будова лупи і мікроскопа. Правила роботи зі збільшувачами».	
6.	Різноманітність рослинних клітин. Будова рослинної клітини.	
7.	Будова рослинної клітини. Лабораторна робота № 1 «Виготовлення тимчасових препаратів. Будова рослинної клітини».	
8.	Життєдіяльність клітини. Тематичне оцінювання № 1.	
3. Тканини і органи рослин (2 год)		
9.	Загальний план будови організму рослини. Тканини рослин.	
10.	Органи рослин. Лабораторна робота № 2 «Розпізнавання органів рослини».	
4. Водорості (3 год)		
11.	Загальна характеристика водоростей. Відділ Зелені водорості. Лабораторна робота № 2 «Будова клітини водоростей».	
12.	Діатомові, бурі та червоні водорості.	
13.	Значення водоростей у природі та житті людини. Тематичне оцінювання № 2.	
5. Вищі спорові рослини (6 год)		
14.	Загальна характеристика вищих спорових рослин.	
15.	Відділ Мохоподібні.	
16.	Різноманітність мохоподібних. Значення в природі та житті людини. Лабораторна робота № 4 «Будова і різноманітність мохоподібних».	
17.	Відділи: Плауноподібні та Хвоцеподібні. Значення в природі та житті людини. Лабораторна робота № 5 «Особливості будови плауна булавовидного і хвоща польового».	

№ уроку	Тема уроку	Дата
18.	Відділ Папоротеподібні. Лабораторна робота №6** «Будова щитника чоловічого, або чоловічої папороті».	
19.	Узагальнення. Ускладнення будови вищих спорових рослин, порівняно з водоростями. Тематичне оцінювання № 3.	
6. Насінні рослини. Відділ Голонасінні (2год)		
20.	Насінні рослини. Загальна характеристика відділу Голонасінні.	
21.	Різноманітність голонасінних. Значення у природі та житті людини. Лабораторна робота № 7 «Будова і різноманітність голонасінних».	
7. Відділ Покритонасінні. Вегетативні органи (6 год + 2 год)		
22.	Загальна характеристика відділу Покритонасінні.	
23.	Вегетативні органи. Корінь. Види коренів і типи кореневих систем. Видозміни коренів. Лабораторна робота № 8 «Корінь і кореневі системи. Видозміни коренів».	
24.	Будова кореня.	
25.	Пагін, його будова. Стебло — вісь пагона. Лабораторна робота № 9 «Пагін і його будова. Різноманітність пагонів».	
26.	Листок — бічна частина пагона. Лабораторна робота № 10 «Будова і різноманітність листків».	
27.	Видозміни пагона. Лабораторна робота № 11 «Видозміни пагона і його частин».	
28.	Екскурсія. Розпізнавання рослин за особливостями будови вегетативних органів (у природі).	
29.	Тематичне оцінювання № 4.	
8. Репродуктивні органи (7 год)		
30.	Будова і різноманітність квіток. Лабораторна робота № 12 «Будова і різноманітність квіток».	
31.	Суцвіття. Лабораторна робота № 13 «Будова і різноманітність суцвітть».	
32.	Підсумковий урок.	
33.	Запилення.	
34.	Запліднення у квіткових рослин.	
35.	Насіння.	
36.	Плоди. Лабораторна робота № 14 «Будова і різноманітність плодів».	
37.	Узагальнення. Особливості будови і життєдіяльності покритонасінних рослин, що забезпечують панування квіткових на Землі.	
38.	Тематичне оцінювання № 5.	
9. Основні функції рослинного організму (6 год + 1 год)		
39.	Життєдіяльність рослинного організму. Обмін речовин.	
40.	Фотосинтез. Листок як орган фотосинтезу. Лабораторна робота № 15 «Будова листка у зв'язку з його функціями».	

№ уроку	Тема уроку	Дата
41.	Дихання рослин. Випаровування води рослинами.	
42.	Мінеральне живлення. Ґрунт і його значення в житті рослин. Добрива.	
43.	Внутрішня будова кореня. Лабораторна робота № 16 «Будова кореня у зв'язку з його функціями».	
44.	Транспорт речовин по рослині. Внутрішня будова стебла у зв'язку з пересуванням по ньому речовин. Лабораторна робота №17 «Будова стебла у зв'язку з його функціями».	
45.	Тематичне оцінювання № 6.	
10. Розмноження, ріст та розвиток рослини (6 год)		
46.	Розмноження насінних рослин. Статеве розмноження.	
47.	Проростання насіння.	
48.	Вегетативне розмноження. Практична робота № 2 «Вегетативне розмноження рослин».	
49.	Ріст і розвиток рослин. Рухи рослин.	
50.	Експедиція. Ознайомлення з весняними явищами в житті рослин.	
51.	Узагальнення. Рослина — цілісний організм.	
11. Різноманітність покритонасінних (4 год)		
52.	Різноманітність покритонасінних, їх класифікація. Практична робота № 3 «Визначення покритонасінних рослин».	
53.	Клас Дводольні. Характеристика основних родин (на прикладі 2-х родин з врахуванням місцевих умов). Практична робота № 4 «Визначення рослин класу Дводольні».	
54.	Клас Однодольні. Характеристика основних родин (на прикладі 2-х родин з врахуванням місцевих умов). Практична робота № 5 «Визначення рослин класу Однодольні».	
55.	Значення покритонасінних рослин у природі й житті людини.	
56.	Тематичне оцінювання № 7.	
12. Розділ 2. Царство Гриби (4 год)		
57.	Загальна характеристика царства. Різноманітність грибів.	
58.	Особливості будови, процеси життєдіяльності нижчих грибів. Лабораторна робота № 18. «Особливості будови нижчих грибів».	
59.	Особливості будови, процеси життєдіяльності вищих грибів. Значення грибів у природі і господарській діяльності людини. Лабораторна робота № 19. «Будова і різноманітність вищих грибів».	
60.	Лишайники, їх значення у природі та житті людини.	
13. Розділ 3. Царство Дроб'янки (2 год)		
61.	Загальна характеристика царства.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
62.	Значення представників царства у природі та житті людини. Тематичне оцінювання № 8.	
14. Розділ 4. Живі організми і довкілля (6 год)		
63.	Середовище життя організмів, його фактори.	
64.	Пристосування рослин до середовища життя. Екологічні групи рослин. Життєві форми	
65.	Взаємозв'язки рослин між собою, з іншими організмами та неживою природою.	
66.	Рослинні угруповання. Типи рослинних угруповань.	
67.	Експедиція. Пристосування рослин до життя в біогеоценозі (на прикладі будь-якого біогеоценозу).	
68.	Охорона рослин. Тематичне оцінювання № 9.	
69.	Узагальнення. Сучасні уявлення про історичний розвиток дроб'янок, грибів, рослин.	
70.	Підсумкове заняття.	

7 КЛАС

(70 год, з них 4 год резервні; 2 год на тиждень)

Розділ 5. Царство Тварини

№ уроку	Тема уроку	Дата
Вступ (1 год)		
1.	Тваринний світ складова частина природи. Зоологія — наука про тварини. Методи вивчення тваринних організмів. Різноманітність тварин і їх класифікація.	
1. Будова і життєдіяльність тварин (3 год)		
2.	Клітини тварин. Тканини тварин, їх функції.	
3.	Органи та системи органів тварин, їх функції.	
4.	Розмноження і розвиток тварин.	
2. Підцарство Одноклітинні тварини, або Найпростіші (3 год)		
5.	Загальна характеристика одноклітинних: середовища існування, особливості будови та процесів їх життєдіяльності.	
6.	Різноманітність одноклітинних (на прикладі 3–4-х представників різних груп).	
7.	Їх значення в природі та житті людини. Лабораторна робота № 1 «Будова амеби, евглени зеленої, інфузорії-туфельки».	
Підцарство Багатоклітинні тварини		
3. Тип Кишковопорожнинні, або Жалкі (3 год)		
8.	Загальна характеристика типу Кишковопорожнинні.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
9.	Особливості будови та процесів життєдіяльності кишковопорожнинних. Лабораторна робота № 2 «Будова гідри (на постійних мікропрепаратах)».	
10.	Різноманітність кишковопорожнинних, їхнє значення у природі та житті людини. Тематичне оцінювання № 1.	
4. Тип Плоскі черви (2 год +1 год*)		
11.	Загальна характеристика типу Плоскі черви: середовища існування, особливості будови і процесів життєдіяльності.	
12.	Різноманітність плоских червів. Клас Війчасті черви.	
13.	Клас Сисуни. Клас Стьождкові черви. Захворювання, що спричинюються паразитичними червами. Лабораторна робота № 3 «Вивчення будови плоских червів на постійних мікропрепаратах та вологих макропрепаратах: молочно-біла планарія, бичачий (свинячий) ціп'як».	
5. Тип Первиннопорожнинні, або Круглі черви (2 год)		
14.	Загальна характеристика типу: середовища існування, особливості будови і процесів життєдіяльності.	
15.	Різноманітність круглих червів.	
6. Тип Кільчасті черви, або Кільчаки (3 год)		
16.	Загальна характеристика типу: середовище існування, особливості будови і процесів життєдіяльності. Лабораторна робота № 4 «Зовнішня будова кільчастих червів, (на прикладі черв'яка дощового або трубочника)».	
17.	Різноманітність кільчастих червів. Значення їх у природі.	
18.	Узагальнення. Ускладнення організації та процесів життєдіяльності червів.	
19.	Тематичне оцінювання № 2.	
7. Тип Молюски, або М'якуни (3 год)		
20.	Загальна характеристика типу: середовище існування, особливості будови і процесів життєдіяльності.	
21.	Різноманітність молюсків. Класи: Черевоногі, Двостулкові. Лабораторна робота № 5 «Вивчення будови молюсків (акваріумні молюски або колекції черепашок)».	
22.	Клас Головоногі. Значення молюсків у природі та житті людини.	
8. Тип Членистоногі (9 год + 1 год*)		
23.	Загальна характеристика типу.	
24.	Клас Ракоподібні. Загальна характеристика класу: спосіб життя, особливості будови і процесів життєдіяльності. Лабораторна робота № 6 «Зовнішня будова рака річкового».	
25.	Різноманітність ракоподібних (на прикладі 2-х рядів). Значення у природі та житті людини.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
26.	Клас Павукоподібні. Загальна характеристика класу: середовище існування, особливості зовнішньої та внутрішньої будови, процесів життєдіяльності.	
27.	Різноманітність павукоподібних, їх роль у природі та житті людини.	
28	Клас Комахи. Загальна характеристика: середовища існування, особливості зовнішньої будови. Лабораторна робота № 7 «Зовнішня будова комах».	
29.	Внутрішня будова та особливості процесів життєдіяльності комах. Поведінка комах.	
30.	Типи розвитку комах. Різноманітність комах. Комахи з неповним перетворенням (на прикладі 2-х рядів).	
31.	Комахи з повним перетворенням (на прикладі 3-х рядів).	
32.	Роль комах у природі та житті людини. Тематичне оцінювання № 3.	
33.	Підсумковий урок.	
9. Тип Хордові (1 год)		
34.	Загальна характеристика типу. Підтип Безчерепні: загальні ознаки. Клас Головохордові. Загальна характеристика класу. Лабораторна робота № 8 «Зовнішня та внутрішня будова ланцетника (постійні мікропрепарати)».	
10. Підтип Черепні, або Хребетні Надклас Риби (5 год)		
35.	Клас Хрящові риби. Загальна характеристика класу: середовище існування, особливості зовнішньої та внутрішньої будови. Різноманітність хрящових риб. Господарське значення хрящових риб.	
36.	Клас Кісткові риби. Загальна характеристика класу: середовище існування, особливості зовнішньої та внутрішньої будови, процеси життєдіяльності. Лабораторна робота № 9 «Зовнішня будова риб».	
37.	Особливості поведінки та сезонні явища у житті риб: розмноження та розвиток; турбота про потомство; зимівля.	
38.	Різноманітність кісткових риб (на прикладі 4-х рядів).	
39.	Господарське значення кісткових риб. Промисел риб та їх штучне розведення. Значення риб у природі. Охорона риб. Тематичне оцінювання № 4.	
11. Клас Земноводні (3 год)		
40.	Загальна характеристика класу: середовище існування, особливості зовнішньої та внутрішньої будови, процеси життєдіяльності. Лабораторна робота № 10 «Будова скелета земноводних».	
41.	Розмноження та розвиток земноводних. Сезонні явища у житті земноводних.	
42.	Різноманітність земноводних. Значення у природі та житті людини. Охорона.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
12. Клас Плазуни (3 год)		
43.	Загальна характеристика класу: середовище існування, особливості зовнішньої та внутрішньої будови (скелет і мускулатура).	
44.	Внутрішня будова плазунів (продовження). Процеси життєдіяльності. Розмноження. Сезонні явища у житті плазунів.	
45.	Різноманітність плазунів. Значення у природі та житті людини. Охорона плазунів.	
46.	Тематичне оцінювання № 5.	
13. Клас Птахи (8 год — 1 год)		
47.	Загальна характеристика класу: середовище існування, зовнішня будова (покриви). Лабораторна робота №11** «Зовнішня будова птахів та їх покриви».	
48.	Внутрішня будова птахів: скелет і мускулатура. Лабораторна робота № 12 «Будова скелета птахів».	
49.	Внутрішня будова птахів (продовження),	
50.	Розмноження і розвиток птахів: шлюбна поведінка, влаштування гнізд. Будова яйця птахів. Птахи вивідкові та нагніздні.	
51.	Сезонні явища у житті птахів. Осілі, кочові й перелітні птахи. Перельоти птахів та способи їх дослідження.	
52.	Різноманітність птахів. Надряд Безкілеві птахи. Надряд Пінгвіни. Надряд Кілегруді птахи (на прикладі 5-х рядів).	
53.	Значення птахів у природі та житті людини. Птахівництво. Охорона птахів. Тематичне оцінювання № 6.	
14. Клас Ссавці (8 год)		
54.	Загальна характеристика класу. Середовище існування. Зовнішня будова. Покриви. Внутрішня будова: скелет і мускулатура.	
55.	Внутрішня будова (продовження).	
56.	Процеси життєдіяльності. Розмноження та розвиток ссавців. Сезонні явища у житті ссавців.,	
57.	Різноманітність ссавців. Яйцекладні, або Першозвірі. Сумчасті.	
58–59.	Плацентарні ссавці (на прикладі 8-ми рядів).	
60.	Значення ссавців у природі та житті людини. Тваринництво. Охорона ссавців.	
61.	Узагальнення. Особливості будови та процесів життєдіяльності хордових, їх роль у природі та житті людини. Тематичне оцінювання № 7.	
15. Тварини і довкілля (5 год + 2 год)		
62.	Поняття про біоценоз, біогеоценоз, екологічну нішу, екологічні фактори. Форми співіснування організмів в угрупованні.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
63.	Структура виду, поняття про популяцію та підвид.	
64.	Експедиція. Ознайомлення з різноманітністю та процесами життєдіяльності тварин-гідробіонтів (прісна водойма).	
65.	Експедиція. Ознайомлення з різноманітністю комах, знайомство з голосами птахів, вивчення слідів ссавців (ліс).	
66.	Експедиція. Ознайомлення з різноманітністю комах та хребетних тварин (лука, або степ).	
67.	Експедиція. Ознайомлення з комахами — шкідниками сільського господарства (агроценоз).	
68.	Роль тварин у природі й господарстві людини. Охорона тваринного світу. Червона книга України. Природоохоронні території. Тематичне оцінювання № 8.	
69.	Основні етапи історичного розвитку тваринного світу.	
70.	Підсумковий урок.	

8 КЛАС

(70 год, з них 3 год резервні; 2 год на тиждень)

Розділ 6. Людина

№ уроку	Тема уроку	Дата
Вступ (2 год)		
1.	Людина в системі органічного світу. Біологічні науки, що вивчають людину. Методи вивчення організму людини.	
2.	Поняття про здоров'я і хвороби людини.	
1. Органам людини як біологічна система (6 год)		
3.	Поняття про біологічні системи. Клітинна будова організму людини. Хімічний склад клітини.	
4.	Структурна та функціональна організація клітини.	
5.	Життєві властивості клітин. Обмін речовин та енергії, самовідтворення, ріст, розмноження, гомеостаз, адаптація, саморегуляція.	
6.	Тканини, їх будова і функції. Лабораторна робота № 1 «Мікроскопічна будова тканин людини».	
7.	Органи. Фізіологічні й функціональні системи.	
8.	Узагальнення. Організм людини як єдине ціле. Тематичне оцінювання № 1.	
2. Регуляція функцій (9 год)		
9.	Нервова регуляція.	
10.	Центральна нервова система. Будова і функції спинного мозку.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
11.	Будова і функції відділів головного мозку. Лабораторна робота № 2* «Будова головного мозку людини (вивчення за муляжами, моделями і пластинчастими препаратами)».	
12.	Периферична нервова система. Автономна (вегетативна) нервова система, її будова і функції.	
13.	Гуморальна регуляція.	
14.	Залози внутрішньої секреції.	
15.	Залози змішаної секреції. Порушення функцій ендокринної системи.	
16.	Шкідливий вплив тютюнокуріння, алкоголю і наркотиків на організм людини.	
17.	Узагальнення. Єдність та взаємоузгодженість нервової та гуморальної регуляцій функцій в організмі людини.	
18.	Тематичне оцінювання № 2.	
3. Опора і рух (9 год + 1 год)		
19.	Функції опорно-рухової системи. Кісткова і хрящова тканини. Будова і ріст кісток.	
20.	Будова скелета людини.	
21.	Типи з'єднання кісток.	
22.	М'язи, їх будова і функції.	
23.	Основні групи м'язів.	
24.	Робота м'язів. Нейрогуморальна регуляція діяльності опорно-рухової системи.	
25.	Вікові особливості опорно-рухової системи. Вплив фізичних вправ і праці на опорно-рухову систему людини.	
26.	Порушення постави. Практична робота № 1 «Визначення постави учня. Постава та профілактика її порушень».	
27.	Пошкодження опорно-рухової системи та перша допомога. Практична робота № 2 «Перша долікарська допомога при травмах».	
28.	Узагальнення. Анатомо-морфологічні особливості опорно-рухової системи людини. Тематичне оцінювання № 4.	
4. Кров і кровообіг (12 год)		
4.1 Кров (6 год)		
29.	Внутрішнє середовище організму. Функції і склад крові. Фізико-хімічні властивості крові. Плазма крові та її склад.	
30.	Формені елементи крові. Еритроцити, їхня будова і функції. Групи крові.	
31.	Тромбоцити, їхня будова і функції. Зсідання крові.	
32.	Лейкоцити: будова і функції. Імунітет, його види. Лабораторна робота №3 «Мікроскопічна будова крові (вивчення на мікропрепаратах крові людини і жаби)».	
33.	Підсумковий урок.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
34.	Імунні реакції організму. Алергени та алергія. Інфекційні хвороби.	
35.	Синдром набутого імунодефіциту (СНІД): причини і наслідки.	
4.2 Кровообіг (6 год +1 год)		
36.	Кровообіг, його функції. Серцево-судинна система людини. Серце, його будова.	
37.	Серцевий цикл. Робота серця. Нейрогуморальна регуляція роботи серця.	
38.	Судинна система: артерії, артеріоли, капіляри, вени, їх будова та функціональне значення. Велике і мале кола кровообігу.	
39.	Лімфатична система.	
40.	Рух крові по судинах. Нейрогуморальна регуляція кровообігу. Практична робота № 3 «Визначення частоти пульсу при різних станах організму».	
41.	Кровотечі. Види кровотеч. Практична робота № 4 «Перша допомога при кровотечах».	
42.	Порушення діяльності серцево-судинної системи. Способи запобігання серцево-судинним захворюванням. Тематичне оцінювання № 4.	
5. Дихання (8 год — 1 год)		
43.	Будова і функції органів дихання. Голосовий апарат і мова.	
44.	Газообмін у легенях і тканинах. Життєва місткість легень.	
45.	Механізм дихальних рухів. Регуляція дихання.	
46.	Захворювання органів дихання: причини, профілактика.	
47.	Гігієна дихання. Шкідливий вплив тютюнокуріння, забрудненого повітря на органи дихання. Практична робота № 5 «Виготовлення марлевих пов'язок та інших найпростіших респіраторів».	
48.	Надання першої допомоги при зупинці дихання.	
49.	Узагальнення. Взаємозв'язок органів дихання з іншими органами організму людини.	
50.	Тематичне оцінювання № 5.	
6. Травлення (8 год — 1 год*)		
51.	Значення травлення. Будова і функції органів травлення. Методи дослідження органів травлення.	
52.	Травлення в ротовій порожнині. Склад слини. Ферменти слинних залоз. Лабораторна робота № 4 «Дія ферментів слини на крохмаль».	

№ уроку	Тема уроку	Дата
53.	Будова і функції зубів. Захворювання зубів: профілактика та лікування.	
54.	Будова шлунка. Травлення в шлунку. Нервова та гуморальна регуляції соковиділення та рухової активності шлунку.	
55.	Травлення в кишечнику. Будова і функції тонкого кишечника. Травлення в тонкому кишечнику, всмоктування поживних речовин. Функція товстого кишечника.	
56.	Порушення травлення. Причини виникнення шлунково-кишкових хвороб та їхня профілактика. Шкідливий вплив на органи травлення тютюнокуріння, вживання алкоголю, наркотиків, переїдання, недоїдання.	
57.	Узагальнення. Система органів травлення. Тематичне оцінювання № 6.	
7. Обмін речовин та енергії (4 год + 1 год)		
58.	Значення обміну речовин та енергії. Енергетичні потреби організму. Обмін в організмі білків, жирів та вуглеводів.	
59.	Обмін води та мінеральних речовин. Роль печінки в обміні речовин. Регуляція обміну речовин.	
60.	Вітаміни, їхнє значення. Збереження вітамінів у продуктах харчування.	
61.	Харчування і здоров'я. Недостатнє харчування, ожиріння; їхній вплив на стан здоров'я. Санітарно-гігієнічні вимоги до якості й екологічної чистоти продуктів харчування. Практична робота № 6 «Антропометричні виміри. Визначення ідеальної маси тіла».	
62.	Фізіологічні основи раціонального харчування. Практична робота № 7 «Аналіз добового харчового раціону людини і його відповідність критеріям раціонального харчування».	
8. Виділення (4 год)		
63.	Шляхи виведення продуктів обміну речовин з організму. Значення виділення. Будова і функції органів виділення. Будова нирок. Нефрон.	
64.	Утворення первинної і вторинної сечі.	
65.	Роль нирок у підтриманні водно-сольового обміну, гомеостазу. Сечовий міхур. Рефлекторний характер виведення сечі.	
66.	Порушення діяльності нирок. Захворювання органів сечовиділення. Профілактика захворювань	
9. Шкіра (3 год)		
67.	Будова і функції шкіри. Роль шкіри в обміні речовин і терморегуляції. Лабораторна робота № 5 «Будова шкіри, нігтя, волосини (макроскопічна та мікроскопічна)».	

№ уроку	Тема уроку	Дата
68.	Механізм терморегуляції. Фізіологічний механізм загартування. Механічні та термічні пошкодження шкіри. Практична робота № 8 «Перша допомога при тепловому й сонячному ударах, при ураженні електричним струмом або блискавкою».	
69.	Переохолодження організму та його наслідки. Гігієна тіла. Практична робота № 9 «Перша допомога при обмороженнях». Тематичне оцінювання № 7.	
70.	Підсумковий урок.	

9 КЛАС

(52 год, з них 4 год резервних)

(1 год на тиждень у I семестрі, 2 год на тиждень у II семестрі)

Розділ 6. Людина (продовження)

№ уроку	Тема уроку	Дата
10. Сенсорні системи (10 год + 1 год*)		
1.	Загальна характеристика сенсорних систем.	
2.	Зорова сенсорна система. Будова ока.	
3.	Функції оптичної системи ока. Лабораторна робота №1 «Визначення акомодатції ока».	
4.	Сприйняття світла, кольору. Лабораторна робота №2 «Виявлення сліпої плями на сітківці ока».	
5.	Сприйняття простору.	
6.	Порушення зору. Гігієна зору.	
7.	Слухова сенсорна система, її будова і функції.	
8.	Сприйняття звуків. Гігієна слуху. Лабораторна робота № 3 «Вимірювання порогу слухової чутливості».	
9.	Сенсорні системи рівноваги, руху, дотику, температури, болю.	
10.	Нюхова і смакова сенсорні системи.	
11.	Узагальнення. Роль сенсорних систем у житті людини. Тематичне оцінювання № 1.	
11. Біологічні основи поведінки людини.		
Вища нервова діяльність (18 год)		
11.1. Вища нервова діяльність людини (6 год — 1 год)		
12.	Вища нервова діяльність людини. Методи дослідження вищої нервової діяльності.	
13.	Безумовні рефлекси. Лабораторна робота № 4 «Безумовні рефлекси людини».	
14.	Умовні рефлекси.	
15.	Гальмування умовних рефлексів.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
16.	Динамічний стереотип. Тематичне оцінювання № 2.	
17.	Підсумковий урок.	
11.2. Психофізіологічні особливості людини (6 год)		
18.	Сприйняття.	
19.	Увага. Практична робота № 1 «Визначення властивостей уваги».	
20.	Пам'ять. Процеси пам'яті.	
21.	Види пам'яті. Практична робота № 2 «Дослідження різних видів пам'яті».	
22.	Емоції. Емоційні реакції і стани.	
23.	Порушення вищої нервової діяльності та їх вплив на організм людини. Тематичне оцінювання № 3.	
11.3. Біосоціальна природа особистості (6 год +1 год)		
24.	Свідомість.	
25.	Мова і мислення.	
26.	Темперамент. Практична робота № 3 «Визначення типу темпераменту».	
27.	Характер.	
28.	Обдарованість і здібність. Практична робота № 4 «Виявлення професійних схильностей».	
29.	Вплив алкоголю, наркотиків і токсинів на нервову систему та поведінку людини.	
30.	Сон і його значення. Гігієна сну.	
31.	Узагальнення. Вища нервова діяльність людини. Тематичне оцінювання № 4.	
12. Розмноження та індивідуальний розвиток людини (9 год)		
32.	Система органів розмноження. Будова чоловічих і жіночих статевих органів.	
33.	Утворення і будова статевих клітин.	
34.	Статеве дозрівання.	
35.	Гігієна статевих органів.	
36.	Захворювання статевих органів.	
37.	Запліднення. Ембріональний розвиток людини. Генетика визначення статі.	
38.	Вагітність. Гігієна вагітної жінки.	
39.	Постембріональний розвиток людини. Вікові періоди та їх характеристика. Вади розвитку.	
40.	Узагальнення. Особливості розмноження та індивідуального розвитку людини. Біосоціальна основа створення сім'ї. Тематичне оцінювання № 5.	
13. Вид Людина розумна — Homo Sapiens (4 год)		
41.	Походження людини. Рушійні сили антропогенезу.	
42.	Еволюція людини.	
43.	Раси, нації, народності.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
44.	Екскурсія у природничий музей.	
14. Екологія людини (6 год)		
45.	Екологічні фактори. Вплив кліматичних факторів на організм людини.	
46.	Біологічні ритми людини. Практична робота № 5 «Визначення індивідуального добового ритму».	
47.	Антропогенний фактор і його вплив на організм людини.	
48.	Адаптація людини до дії екологічних факторів.	
49.	Демографічні проблеми в Україні.	
50.	Узагальнення. Єдність людини та довкілля.	
51.	Тематичне оцінювання № 6.	
52.	Підсумковий урок.	

10 КЛАС

(35 год, з них 2 год резервні; 1 год на тиждень)

Розділ 7. Універсальні властивості організмів

№ уроку	Тема уроку	Дата
Вступ (3 год)		
1.	Короткий нарис історії розвитку біології. Видатні вчені-біологи України.	
2.	Методи біологічних досліджень.	
3.	Структурні рівні організації живої матерії. Основні властивості організмів.	
1. Єдність хімічного складу організмів (8 год + 1 год)		
4.	Елементний склад живих організмів. Хімічна сталість організмів.	
5.	Неорганічні сполуки: вода і мінеральні солі. Тематичне оцінювання № 1.	
6.	Органічні сполуки: малі органічні молекули (моносахариди, амінокислоти, нуклеотиди, ліпіди) і макромолекули (полісахариди, білки, нуклеїнові кислоти); їхня загальна характеристика. Вуглеводи, їхня будова, властивості та функції.	
7.	Ліпіди, їхня будова, властивості та функції. Лабораторна робота № 1 «Визначення деяких органічних молекул (жирів, полісахаридів) та їхніх властивостей».	
8.	Білки — складні біополімери. Будова та властивості білків.	
9.	Функції білків. Ферменти. Лабораторна робота № 2 «Вивчення властивостей ферментів».	

№ уроку	Тема уроку	Дата
10.	Нуклеїнові кислоти: ДНК і РНК.	
11.	Практична робота № 1 «Розв'язування елементарних вправ з молекулярної біології».	
12.	Узагальнення. Єдність хімічного складу організмів. Тематичне оцінювання № 2.	
2. Структурна складність і впорядкованість організмів (21 год)		
2.1. Клітина (15 год)		
2.1.1. Загальний план будови клітини.		
Поверхневий апарат клітини (5 год — 1 год)		
13.	Історія вивчення клітини. Методи цитологічних досліджень.	
14.	Будова клітин прокариотів та еукариотів. Лабораторна робота № 3 «Будова клітин прокариотів і еукариотів».	
15.	Клітинні мембрани, їхня будова та функції.	
16.	Поверхневий апарат клітини, його функції. Тематичне оцінювання № 3.	
17.	Підсумковий урок.	
2.1.2. Цитоплазма, її компоненти (6 год + 1 год)		
18.	Цитозоль, хімічний склад та функції. Лабораторна робота № 4 «Рух цитоплазми, явища плазмолізу і деплазмолізу в клітинах рослин».	
19.	Немембранні органели цитоплазми (цитоскелет, клітинний центр, рибосоми), їх будова та роль у клітині.	
20.	Одномембранні органели (ендоплазматична сітка, апарат Гольджі, лізосоми, вакуолі), їх будова та роль у клітині.	
21.	Двомембранні органели (мітохондрії, пластиди).	
22.	Фотосинтез. Хемосинтез.	
23.	Дихання. Синтез АТФ у мітохондріях як наслідок дихання.	
24.	Біосинтез білка.	
25.	Тематичне оцінювання № 4.	
2.1.3. Ядро та його компоненти (4 год)		
26.	Будова та функції ядра.	
27.	Клітинний цикл. Мітоз. Фази мітозу. Лабораторна робота № 5 «Міотичний поділ клітин».	
28.	Будова мітотичних хромосом. Каріотип. Лабораторна робота № 6 «Будова хромосом».	
29.	Клітина як цілісна система. Пластичний та енергетичний обмін речовин у клітині. Сучасна клітинна теорія. Тематичне оцінювання № 5.	
2.2. Організм (6 год — 1 год)		
30.	Неклітинні форми життя.	
31.	Одноклітинні організми, явище колоніальності. Багатоклітинний організм (гриби, рослини, тварини) — інтегрована система.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
32.	Тканини. Особливості будови тканин рослин. Лабораторна робота № 6 «Будова тканин рослинного організму».	
33.	Тканини тварин. Взаємодія тканин, утворення органів і систем органів багатоклітинних організмів. Лабораторна робота № 7 «Будова тканин тваринного організму».	
34.	Координація, регуляція та управління функціями в організмі. Тематичне оцінювання № 6.	
35.	Підсумковий урок.	

11 КЛАС

(70 год, з них 5 год резервні; 2 год на тиждень)

Розділ 7. Універсальні властивості організмів (продовження)

№ уроку	Тема уроку	Дата
3. Спадковість і мінливість організмів (26 год)		
3.1. Закономірності спадковості (6 год + 3 год)		
1.	Основні поняття генетики. Методи генетичних досліджень.	
2.	Закономірності спадковості, встановлені Г. Менделем. Перший і другий закони Менделя; їх статистичний характер і цитологічні основи.	
3.	Третій закон Менделя: статистичний характер і цитологічні основи.	
4.	Проміжний характер успадкування. Аналізуюче схрещування.	
5.	Явище зчепленого успадкування. Хромосомна теорія спадковості Т. Моргана.	
6.	Генетика статі. Зчеплене зі статтю успадкування.	
7.	Генотип як цілісна система. Основні закономірності функціонування генів у прокариотів та еукариотів. Взаємодія генів. Позаядерна спадковість.	
8.	Практична робота № 1. «Розв'язування типових задач з генетики».	
9.	Узагальнення. Закономірності спадковості. Тематичне оцінювання № 1.	
3.2. Закономірності мінливості (5 год)		
10.	Мінливість. Спадкова мінливість: мутаційна та комбінативна. Мутаційна мінливість. Лабораторна робота № 1 «Спостереження нормальних та мутантних форм дрозофіл, їх порівняння».	
11.	Причини мутацій, поняття про мутагени. Закон гомологічних рядів спадкової мінливості М. І. Вавилова.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
12.	Роль генотипу та умов зовнішнього середовища у формуванні фенотипу. Модифікаційна мінливість та її властивості.	
13.	Норма реакції. Статистичні закономірності модифікаційної мінливості. Лабораторна робота № 2 «Вивчення мінливості у рослин. Побудова варіаційного ряду і варіаційної кривої»	
14.	Тематичне оцінювання № 2.	
3.3. Основи селекції та біотехнології (5 год)		
15.	Завдання сучасної селекції. Генетичні основи селекції організмів. Методи селекції. Системи схрещування організмів та їх генетичні наслідки.	
16.	Центри різноманітності та походження культурних рослин. Райони одомашнення тварин.	
17.	Досягнення в селекції рослин, тварин та мікроорганізмів в Україні.	
18.	Експедиція. Впровадження нових сортів рослин (тварин) у господарствах (селекційна станція, племінна ферма або інші заклади).	
19.	Біотехнологія та її основні напрямки. Генетична та клітинна інженерія. Роль досягнень біотехнології в житті і господарській діяльності людини. Тематичне оцінювання № 3.	
3.4. Розмноження та індивідуальний розвиток організмів (10 год)		
20.	Нестатеве та статеве розмноження організмів. Види нестатевого розмноження, їхнє біологічне значення.	
21.	Статеве розмноження організмів. Будова статевих клітин.	
22.	Утворення статевих клітин. Запліднення. Біологічне значення статевого розмноження. Лабораторна робота № 3 «Форми розмноження організмів та їх цитологічні основи».	
23.	Онтогенез. Періоди онтогенезу в багатоклітинних організмів: ембріогенез і постембріональний розвиток. Ембріональний період розвитку. Лабораторна робота № 4 «Ембріогенез хордових».	
24.	Гістогенез і органогенез. Вплив зовнішніх умов на формування та розвиток зародка.	
25.	Постембріональний розвиток та його етапи. Прямий та непрямий розвиток тварин.	
26.	Біогенетичний закон. Вплив генотипу та факторів зовнішнього середовища на розвиток організму.	
27.	Життєвий цикл. Складні та прості життєві цикли. Явище чергування поколінь у життєвому циклі тварин і рослин.	
28.	Експедиція. Способи розмноження рослин (оранжерія, теплиця, ботанічний сад, дослідна станція тощо) або методи розведення птахів: інкубація, розвиток курчат (птахофабрика).	

№ уроку	Тема уроку	Дата
29.	Узагальнення. Спадковість і мінливість організмів. Тематичне оцінювання № 4.	
Розділ 8. Надорганізмові системи (13 год)		
8.1. Основи екології (9 год +2 год*)		
30.	Екологічні фактори, їх характеристика. Закономірності впливу екологічних факторів на організм.	
31.	Поняття про середовище існування. Наземно-повітряне та водне середовища існування.	
32.	Адаптації організмів до існування в цих середовищах.	
33.	Підсумковий урок.	
34.	Ґрунт та живі організми як середовища існування живих істот. Адаптації організмів до існування в цих середовищах.	
35.	Біологічні адаптивні ритми організмів.	
36.	Екологічні характеристики виду. Практична робота № 2 «Вивчення морфологічного критерію виду (на прикладі рослинних і тваринних організмів)».	
37.	Популяція. Структура популяції. Динаміка і коливання чисельності особин в популяції. Гомеостаз популяцій.	
38.	Угруповання організмів. Структура і властивості екосистеми. Взаємодії організмів в екосистемі.	
39.	Кругообіг речовин та потік енергії в екосистемах.	
40.	Продуктивність екосистем. Ланцюги і сітки живлення. Екологічні піраміди.	
41.	Зміни в екосистемах: Поняття про сукцесію, типи сукцесій та їх причини. Різноманітність природних і штучних екосистем.	
42.	Практична робота № 3 «Розв'язування задач з екології».	
43.	Тематичне оцінювання № 5.	
8.2. Людина і біосфера (4 год — 1 год)		
44.	Основи вчення про біосферу. Загальна характеристика біосфери. Планетарна роль живої речовини. Біогенні міграції речовин.	
45.	Вплив діяльності людини на стан біосфери. Ноосфера. Основні екологічні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення.	
46.	Природоохоронне законодавство України. Природоохоронні і заповідні території та їх роль у збереженні біологічного різноманіття, рівноваги у біосфері. Міжнародна співпраця у справі охорони природи.	
Розділ 9. Історичний розвиток органічного Світу (20год)		
9.1. Основи еволюційного вчення (10 год — 1 год)		
47.	Поняття про еволюцію в біології. Розвиток еволюційних поглядів. Короткі відомості про додарвінівський період розвитку біології. Ж. Б. Ламарк та його еволюційна теорія. Передумови розвитку еволюційного вчення.	

№ уроку	Тема уроку	Дата
48.	Основні положення еволюційного вчення Ч. Дарвіна.	
49.	Мікроеволюція. Популяція — елементарна одиниця еволюції. Елементарні фактори еволюції.	
50.	Природний добір. Адаптація як результат еволюційного процесу.	
51.	Видоутворення. Типи видоутворення.	
52.	Екскурсія (природничий музей). Різноманітність видів у природі.	
53.	Макроеволюційний процес. Основні напрямки еволюції. Дивергенція, конвергенція, паралелізм. Палеонтологія та її роль у вивченні історичного розвитку біосфери. Розвиток біосфери.	
54.	Закони еволюційного процесу. Принципи молекулярної еволюції. Сучасні погляди на проблему еволюції.	
55.	Тематичне оцінювання № 6.	
9.2. Історичний розвиток та різноманітність органічного світу (10 год + 1 год)		
56.	Система органічного світу як відображення його історичного розвитку.	
57.	Гіпотези виникнення життя на Землі.	
58.	Етапність у розвитку органічного світу.	
59.	Еволюція прокаріотів. Гіпотези виникнення еукаріотів, колоніальних і багатоклітинних організмів.	
60.	Еволюція одно- і багатоклітинних еукаріотів.	
61.	Формування наземних екосистем.	
62.	Поява людини та її роль у біосфері.	
63.	Еволюція неклітинних форм життя.	
64.	Сучасна картина органічного світу.	
65.	Екскурсія (музей природознавства). Історія розвитку життя на Землі.	
66.	Узагальнення. Історичний розвиток органічного світу та його різноманітність. Тематичне оцінювання № 7.	
Узагальнення курсу (4 год — 1 год)		
67.	Структурні рівні організації живого. Основні властивості живих систем.	
68.	Сучасний стан та перспективи розвитку біосфери.	
69.	Можливості й перспективи сучасної біології в забезпеченні існування людства.	
70.	Підсумковий урок.	

Профільне вивчення біології

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» старша школа функціонує як *профільна*. Викладання біології в старшій школі здійснюється відповідно до обраного профілю (в тому числі й так званий універсальний профіль, тобто безпрофільне навчання) за навчальними програмами (Біологія, 10–11 класи, програми для профільного навчання, К.: «Педагогічна преса», 2004; журнал «Біологія і хімія в школі» № 1, 2004).

Вивчення біології у старшій школі передбачене у класах різного профілю як обов'язковий предмет за кількістю годин у залежності від обраного профілю згідно з Типовими навчальними планами для організації профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (затверджені наказом Міністерства освіти і науки України №306 від 20.05.2003р.).

Зміст біологічної освіти у старшій школі спрямований на розвиток здобутих знань і вмінь відповідно до обраного школярами рівня освіти.

У *природничому профілі* він спрямований на розвиток в учнів стійких інтересів до вивчення біології, творчих здібностей, формування загальнонавчальних і спеціальних умінь вивчення живої природи. У зв'язку з цим зміст окремих розділів і тем програми поглиблений і розширений, збільшена кількість лабораторних і практичних робіт. Доцільно передбачати проведення семінарських занять, польового практикуму, широко використовувати матеріальну базу навчальних закладів і науково-дослідницьких інститутів.

Поглиблення навчального змісту здійснюється відповідно до обраного підпрофілю. Наприклад, у медичному профілі основний акцент робиться на вивченні анатоμο-фізіологічних особливостей людини на клітинному та організменному рівнях, еволюційного розвитку людини, заходів профілактики захворювань, змін, що вони спричиняють на молекулярному, клітинному, організменному рівнях тощо.

Профільне навчання біології забезпечується поглибленим, власне – розширеним вивченням суміжних з біологією предметів, а саме: хімії, фізики, географії. Зміст біологічної освіти в профільних класах реалізується через предмет «Біологія», що складає інваріантну частину навчального плану, факультативів, спецкурсів та курсів за вибором, які є обов'язковою складовою варіативної частини навчального плану.

Курси за вибором є завершеними навчальними циклами, що в поєднанні з факультативними заняттями стимулюють розвиток пізнавальних інтересів школярів. У залежності від своєї тематики вони можуть виконувати різні функції (Таблиця 1).

Таблиця 1

Функціональна спрямованість курсів за вибором, спецкурсів, факультативів у біологічних профілях

Функції	Назва курсу (факультативу)
Доповнюють, розширюють та поглиблюють профільний предмет «Біологія»	Фізіологія людини Основи генетики та селекції Молекулярна біологія Виникнення життя та історичний розвиток Еволюція органічного світу Екологія людини Розв'язок задач пошукового характеру
Мають інтегративний характер, дозволяють уникнути дублювання при вивченні тем з різних предметів, чим дозволяють знизити навантаження на школярів	Хімічні основи біологічних процесів Основи екології Медична географія Радіобіологія Радіоекологія
Мають практичний характер, забезпечують внутрішньопрфільну диференціацію, сприяють формуванню індивідуальних профорієнтаційних схильностей, допомагають здійснити професійний вибір	Основи біотехнології Основи фармакології Основи медичних знань Екологічні проблеми сільського господарства Екологічні проблеми міста

Вводити курси за вибором слід поступово, введення одночасно великої кількості курсів може поставити учня перед складним вибором. Доцільно запропонувати учням 3-4 курси на вибір, які з часом замінюються іншими.

Під час проведення занять зі спецкурсів, курсів за вибором слід проводити оглядові та настановні лекції, семінари, співбесіди, лабораторні та практичні заняття, самостійну підготовку курсових робіт, їх захист. Це не тільки сприяє залученню школярів до наукової діяльності творчого характеру, але й готує школярів до навчання у вищих навчальних закладах.

Однією з форм профільної диференціації є вивчення біології в класах з поглибленим вивченням предмета. Поглиблене вивчення біології може починатись у 8–9 класах основної школи за спеціальною програмою (Київ, «Шкільний світ», 2001). У програмі для поглибленого вивчення біології широко розкриті питання біохімії, екології, еволюції, походження органічного світу

тощо. Це дає змогу підготувати випускника школи до засвоєння програми природничого спрямування вищого навчального закладу. Розширено також практичну частину програми. Це дозволяє школяреві глибше проникнути в сутність біологічних процесів і явищ і визначитися з обранням бажаного профілю подальшої освіти.

При викладанні біології *у фізико-математичному профілі* слід приділяти увагу зв'язку біологічної науки з іншими, розкриттю фізичних процесів на клітинному та організменному рівнях, впливу фізичних чинників на генетичний апарат організмів та об'єкти живої природи, логіко-математичному аналізу загальних принципів класифікації живих організмів, застосуванню математичних методів у біології. Наприклад, під час вивчення теми «Закономірності мінливості» слід більше уваги приділяти вивченню дії мутагенів на організми, акцентувати увагу на фізичних мутагенах тощо. З метою посилення практичної спрямованості курсу доцільно проводити роботи дослідницького характеру з екологічного моніторингу, дослідити з моделювання біологічних об'єктів тощо.

У спортивному профілі слід спрямовувати зусилля на формування в учнів системних знань з біології, доповнювати окремі теми поняттями анатоμο-фізіологічних особливостей організму людини, знаннями профілактики захворювань, що є необхідним для їх подальшого професійного самовизначення. Так, наприклад, тему «Організменний рівень життя» слід доповнити матеріалом про обмін речовин і енергії в організмі людини, їх регуляцію; у темі «Історичний розвиток і різноманітність органічного світу» – значно розширити вивчення антропогенезу.

Зміст біологічної освіти *у філологічному, суспільно-гуманітарному, художньо-естетичному профілі* передбачає формування в учнів мінімуму біологічних знань, рівень яких має бути достатнім для використання їх у повсякденному житті. Біологічні знання мають становити основу для формування в учнів наукового світогляду, розвитку емоційної сфери особистості, відповідального ставлення до природи, мотивації здорового способу життя, стратегії виживання в сучасних умовах.

Календарно-тематичне планування з біології у профільних класах

Календарно-тематичне планування для природничого профілю навчання

10-й клас

105 години (3 год на тиждень, 4 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Вступ. (5 год)		
1.	Система біологічних наук. Зв'язок біологічних наук з іншими науками.	
2.	Завдання сучасної біології	
3.	Історія розвитку біології. Видатні вчені-біологи світу і України.	
4.	Методи біологічних досліджень.	
5.	Розкриття поняття «життя». Рівні організації живого	
Рівні організації живого. Молекулярний рівень життя. (6 год)		
6.	Елементний склад живих організмів.	
7.	Співвідношення хімічних елементів у живій та неживій природі.	
8.	Неорганічні сполуки: вода і мінеральні солі.	
9.	<i>Лабораторна робота №1.</i> Властивості води.	
10.	<i>Практична робота №1.</i> Визначення вмісту води у своєму організмі.	
11.	Тематичне оцінювання №1.	
Органічні сполуки живих систем. (16 год)		
12.	Малі органічні молекули: моносахариди, амінокислоти, нуклеотиди, ліпіди.	
13.	Макромолекули (біополімери): полісахариди, їхня будова, властивості, функції.	
14.	Макромолекули (біополімери): ліпіди, їхня будова, властивості, функції.	
15.	<i>Лабораторна робота №2.</i> Визначення деяких органічних молекул (жирів, полісахаридів) та їхніх властивостей.	
16.	Макромолекули (біополімери): білки, їхня будова, властивості, функції.	
17.	<i>Лабораторна робота №3.</i> Властивості білків. Вивчення властивостей ферментів.	
18.	<i>Практична робота №2.</i> Оцінка складових раціону людини.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
19.	Макромолекули (біополімери): нуклеїнові кислоти; їхня будова, властивості, функції.	
20.	<i>Практична робота №3.</i> Порівняльна характеристика ДНК та РНК.	
21.	Тематичне оцінювання №2.	
22.	Складні біополімери.	
23.	Взаємодія біополімерів. Еволюція макромолекул.	
24.	Характеристика біохімічних реакцій.	
25.	Реакції матричного синтезу.	
26.	<i>Практична робота №4.</i> Розв'язання елементарних вправ із молекулярної біології.	
27.	Єдність хімічного складу організмів.	
28.	Тематичне оцінювання №3.	
Клітинний рівень життя. (12 год)		
29.	Історія вивчення клітини.	
30.	Методи цитологічних досліджень.	
31.	Загальний план будови клітин прокариотів.	
32.	Загальний план будови клітин еукаріотів.	
33.	<i>Лабораторна робота №4.</i> Будова клітин прокариотів, рослин, тварин.	
34.	Клітинні мембрани (біомембрани), їх хімічний склад, молекулярна організація.	
35.	Функції клітинних мембран.	
36.	Надмембранні комплекси клітин.	
37.	Підмембранні комплекси клітин.	
38.	Поверхневий апарат клітини різних царств живої природи, його функції.	
39.	<i>Практична робота №5.</i> Порівняльна характеристика прота еукаріотів.	
40.	Тематичне оцінювання №4.	
Ядро — система збереження, відтворення і реалізації спадкової інформації. (10 год)		
41.	Складові ядра: поверхневий апарат.	
42.	Каріоплазма, матрикс.	
43.	Хроматин. Структура хроматину ядра клітин з різною інтенсивністю біосинтетичних процесів.	
44.	Рибонуклеопротеїдні комплекси.	
45.	<i>Лабораторна робота №5.</i> Мікроскопічна та ультрамікроскопічна будова ядра.	
46.	Підсумкове заняття.	
47.	Функції ядра.	
48.	Біологічна роль ядра.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
49.	Практична робота №6. Розв'язання елементарних вправ з транскрипції та реплікації.	
50.	Нуклеоїд прокариотичних клітин.	
51.	Тематичне оцінювання №5.	
Цитоплазма, її компоненти (15+1 год)		
52.	Цитозоль: хімічний склад, регуляція його агрегатного стану.	
53.	Функції цитозоля. Лабораторна робота №6. Рух цитоплазми в клітинах рослин. Явища плазмолізу і деплазмолізу в клітинах рослин.	
54.	Реакції проміжного обміну на прикладі гліколізу.	
55.	Хімічний склад, будова і функції рибосом.	
56.	Біосинтез білку. Практична робота №7. Розв'язання елементарних вправ з реплікації.	
57.	Цитоскелет. Клітинний центр.	
58.	Тематичне оцінювання №6.	
59.	Одномембранні органели: ендоплазматична сітка; склад, будова і функції.	
60.	Одномембранні органели: апарат Гольджі; склад, будова і функції.	
61.	Одномембранні органели: лізосоми; склад, будова і функції.	
62.	Одномембранні органели: вакуолі; склад, будова і функції.	
63.	Двомембранні органели: мітохондрії.	
64.	Двомембранні органели: пластиди. Лабораторна робота №7. Вивчення будови одно- та двомембранних органел на мікропрепаратах і електроннограмах.	
65.	Фотосинтез. Практична робота №8. Порівняльний аналіз фото- та хемосинтезу.	
66.	Дихання. Практична робота №9. Порівняльний аналіз процесів дихання і горіння.	
67.	Тематичне оцінювання №7.	
Клітина як цілісна система. (8 год)		
68.	Клітинний цикл.	
69.	Поділ клітин еукаріотів: мітоз. Лабораторна робота №8. Мітотичний поділ клітин. Будова хромосом.	
70.	Поділ клітин еукаріотів: мейоз. Характеристика каріотипу. Лабораторна робота №9. Мейотичний поділ клітин.	
71.	Практична робота №10. Порівняльний аналіз мітозу та мейозу.	
72.	Бінарний поділ прокариотів.	
73.	Обмін речовин і енергії в клітині. Особливості біохімічних реакцій. Електричні явища в клітині.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
74.	Диференціювання клітин еукаріотів. Сучасна клітинна теорія. Еволюційна історія клітини. Цитоекологія.	
75.	Тематичне оцінювання №8.	
Організмений рівень організації живого. (26+4 год)		
76.	Неклітинні форми життя: віруси, пріони.	
77.	Життєвий цикл вірусів.	
78.	Значення вірусів.	
79.	Одноклітинні організми: прокаріоти.	
80.	Життєві цикли бактерій.	
81.	Практична робота №11. Симптоми вірусних та бактеріальних захворювань.	
82.	Одноклітинні організми: еукаріоти.	
83.	Явище колоніальності.	
84.	Лабораторна робота № 10. Риси подібності вольвокса з найпростішими та багатоклітинними організмами.	
85.	Взаємодія клітин у багатоклітинних організмах.	
86.	Будова тканин тваринних організмів.	
87.	Будова тканин рослинних організмів. Лабораторна робота №11. Будова тканин тваринного та рослинного організмів.	
88.	Семінарське заняття. Значення процесу диференціювання клітин, утворення тканин і органів.	
89.	Тематичне оцінювання №9.	
90.	Органний рівень організації живого.	
91.	Організмений рівень організації живого.	
92.	Принципи організації багатоклітинних організмів: грибів, рослин.	
93.	Принципи організації багатоклітинних організмів тварин.	
94.	Принципи функціонування багатоклітинних організмів.	
95.	Обмін речовин в організмах різних царств.	
96.	Обмін енергії в організмах різних царств.	
97.	Обмін інформацією між організмом і довкіллям. Процеси подразливості, саморегуляції, гомеостазу.	
98.	Регуляторні системи багатоклітинних організмів.	
99.	Принципи роботи нервової, ендокринної, імунної систем, їх взаємодія в регуляціях функцій організму.	
100.	Роль міжклітинних взаємодій в регуляції функцій організму.	
101.	Взаємодія систем регуляції.	
102.	Тематичне оцінювання №10.	
103.	Семестрова атестація.	
104.	Узагальнюючий урок.	
105.	Підсумковий урок.	

11 клас

105 годин (3 год на тиждень, з них 4 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Рівні організації живого. Організменний рівень життя (продовження). Розмноження організмів (6 год)		
1.	Форми розмноження.	
2.	Нестатеве розмноження організмів.	
3.	Утворення і будова статевих клітин. Гаметогенез. <i>Лабораторна робота №1</i> . Вивчення процесу гаметогенезу на постійних препаратах.	
4.	Запліднення.	
5.	Розмноження прокаріотів. <i>Лабораторна робота №2</i> . Форми розмноження організмів та їх цитологічні основи.	
6.	Тематичне оцінювання №1.	
Спадковість і мінливість організмів. (8+1год)		
7.	Сучасна уява про ген. Методи генетичних досліджень.	
8.	Закономірності спадковості.	
9.	Закони Г. Менделя, їх статистичний характер і цитологічні основи.	
10.	Правило чистоти гамет. Проміжний характер успадкування.	
11.	Хромосомна теорія спадковості Т.-Х. Моргана.	
12.	Генетика статі. Зчеплене успадкування. Взаємодія генів.	
13.	<i>Практична робота №1</i> . Розв'язання типових задач з генетики.	
14.	Позаядерна спадковість.	
15.	Тематичне оцінювання №2.	
Закономірності мінливості (10 год)		
16.	Комбінативна мінливість. <i>Лабораторна робота №3</i> . Вивчення мінливості у рослин. Побудова варіаційного ряду і варіаційної кривої.	
17.	<i>Практична робота №2</i> . Опис фенотипів місцевих видів рослин і тварин.	
18.	Мутаційна мінливість. <i>Лабораторна робота №4</i> . Спостереження нормальних та мутантних форм дрозофіл, їх порівняння.	
19.	Типи мутацій. Мутагени. <i>Практична робота №3</i> . Типи мутацій.	
20.	Основні положення мутаційної теорії.	
21.	Закон гомологічних рядів спадкової мінливості.	
22.	Взаємодія генотипу і середовища.	
23.	Модифікаційна мінливість та її властивості. Норма реакції.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
24.	Порівняння мутаційної і модифікаційної мінливості.	
25.	Тематичне оцінювання №3.	
Генотип як цілісна система. (10 год)		
26.	Основні закономірності функціонування генів у про- і еукаріотів.	
27.	Роль генотипу і середовища у формуванні фенотипу.	
28.	Генетичні основи поведінки людини.	
29.	Генетичні основи селекції організмів. Досягнення в селекції рослин і тварин в Україні. <i>Практична робота №4.</i> Характеристика віддаленої гібридизації у рослин та тварин.	
30.	Успадкування диференційованого стану клітин.	
31.	Химерні та генетично модифіковані організми.	
32.	Основні напрямки сучасної біотехнології: генна інженерія, клонування, генотерапія. <i>Практична робота №5.</i> Методи генної інженерії.	
33.	Основні напрямки сучасної біотехнології: цито-, гісто-, ембріотехнології.	
34.	<i>Експедиція.</i> Запровадження нових сортів рослин і порід тварин у господарствах (селекційна станція, племінна ферма тощо).	
35.	Тематичне оцінювання №4.	
Індивідуальний розвиток організмів. (10 год)		
36.	Періоди онтогенезу у багатоклітинних організмів: ембріогенез. <i>Лабораторна робота №5.</i> Ембріогенез хордових.	
37.	Постембріональний розвиток.	
38.	Органогенез.	
39.	Прояв дії генів у розвитку організмів.	
40.	Вплив генотипу та факторів зовнішнього середовища на розвиток організму.	
41.	Діагностування вад розвитку та їх корекція.	
42.	Життєвий цикл у рослин і тварин. Складні та прості життєві цикли.	
43.	Явище чергування поколінь.	
44.	Тематичне оцінювання №5.	
45.	<i>Експедиція.</i> Способи розмноження рослин (оранжерей, теплиця, ботанічний сад, дослідна станція тощо) або методи розведення птахів: інкубація, розвиток курчат (птахофабрика).	
46.	Підсумкове заняття.	
Надорганізменні рівні життя. (12 год)		
47.	Методи екологічних досліджень.	
48.	Екологічні фактори: біотичні, абіотичні, антропогенні. Їх характеристика.	
49.	Взаємодія факторів. Закони мінімуму, оптимуму.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
50.	Популяція. Структура популяції.	
51.	Фактори, які впливають на чисельність популяції, динаміка і коливання чисельності популяції	
52.	Гомеостаз популяції. Різні форми відношень між популяціями. <i>Практична робота №6.</i> Розв'язування задач з екології.	
53.	Поняття про середовище існування, шляхи пристосувань до нього організмів.	
54.	Біологічні адаптивні ритми організмів. <i>Практична робота №7.</i> Складання режиму дня з урахуванням біологічних ритмів людини.	
55.	Угруповання та екосистеми. Склад і структура екосистем. Взаємодії організмів в екосистемах.	
56.	Різноманітність екосистем. Розвиток і зміни екосистем. Природні та штучні екосистеми. <i>Практична робота №8.</i> Порівняльна характеристика природних та штучних екосистем.	
57.	Колообіг речовин і потік енергії в екосистемах. Продуктивність екосистем. <i>Практична робота №9.</i> Складання харчових ланцюгів, сіток, екологічних пірамід на прикладі місцевих екосистем (водойма, ліс, болото тощо).	
58.	Тематичне оцінювання №6.	
Планетарна роль живої речовини. (8 год)		
59.	Поняття біосфери. Загальна характеристика біосфери. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу.	
60.	Біогеохімічні цикли.	
61.	Закон біогенної міграції хімічних елементів. <i>Практична робота №10.</i> Складання схем кругообігу речовин в біосфері.	
62.	Вплив діяльності людини на стан біосфери.	
63.	Екологічна криза сучасності. Ріст чисельності населення і проблеми, які з цим пов'язані: нестача продовольства, енергії, прісної води, а також забруднення оточуючого середовища та загроза війн.	
64.	Можливі шляхи подолання екологічної кризи: раціональне природокористування, альтернативні джерела енергії, збереження біорізноманіття, охорона природи тощо. <i>Практична робота №11.</i> Складання схеми основних джерел забруднення біосфери свого регіону.	
65.	Природоохоронне законодавство України. Міжнародне співробітництво у справі охорони природи.	
66.	Тематичне оцінювання №7.	
Історичний розвиток органічного світу. Основи еволюційного вчення. (10+1год)		
67.	Розвиток еволюційних поглядів.	
68.	Теорії еволюції Ламарка і Дарвіна.	
69.	Основні положення синтетичної теорії еволюції.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
70.	Фактори еволюційного процесу. Природний добір. <i>Практична робота №12</i> . Порівняльна характеристика штучного та природного добору.	
71.	Адаптації як результат еволюційного процесу.	
72.	Вид. Видоутворення і макроеволюційний процес.	
73.	Основні напрямки еволюції.	
74.	Деякі правила і закономірності еволюційного процесу.	
75.	Сучасні погляди на проблему еволюції	
76.	Принципи молекулярної еволюції, нейтральна еволюція, горизонтальний переніс генів, співвідношення онтогенезу і філогенезу.	
77.	Тематичне оцінювання №8.	
78.	<i>Екскурсія</i> до природничого музею. Різноманітність видів у природі.	
Історичний розвиток і різноманітність органічного світу. (18 год)		
79.	Система органічного світу як відображення його історичного розвитку.	
80.	Гіпотези виникнення життя на Землі.	
81.	Еволюція прокаріотів.	
82.	Етапність у розвитку органічного світу.	
83.	Етапність у розвитку органічного світу.	
84.	Гіпотези виникнення еукаріотів.	
85.	Гіпотези виникнення колоніальних і багатоклітинних організмів.	
86.	Тематичне оцінювання №9.	
87.	Еволюція одноклітинних еукаріотів (зелених водоростей, грибів, тварин).	
88.	Еволюція багатоклітинних організмів. <i>Практична робота №13</i> Науковий опис рослини та тварини.	
89.	Формування наземних екосистем. <i>Практична робота №14</i> . Визначення найважливіших для своєї місцевості родин квіткових рослин.	
90.	Розвиток поглядів на походження людини.	
91.	Антропогенез. Етапи антропогенезу. <i>Практична робота №15</i> . Основні етапи антропогенезу.	
92.	Роль людини у біосфері.	
93.	Походження неклітинних форм життя.	
94.	Урок-конференція. Сучасна система рослинного і тваринного світу.	
95.	<i>Екскурсія</i> . Історія розвитку життя на Землі. (Музеї природознавства).	
96.	Тематичне оцінювання №10.	
Узагальнення курсу. (6 год)		
97.	Основні властивості живих систем.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
98.	Самовідтворення, розмноження та спадкова специфічність.	
99.	Структурна складність і впорядкованість біологічних систем: клітина, організм.	
100.	Структурна складність і впорядкованість біологічних систем: надорганізменні рівні.	
101.	Сучасний стан та перспективи розвитку біосфери.	
102.	Можливості й перспективи застосування досягнень біології в забезпеченні існування людства.	
103.	Семестрова атестація.	
104.	Узагальнюючий урок.	
105.	Підсумковий урок.	

Календарно-тематичне планування для універсального та технологічного профілів навчання

10-й клас

35 годин (1 год на тиждень, 3 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Вступ. (3 год)		
1.	Короткий нарис історії розвитку біології. Видатні вчені-біологи світу і України.	
2.	Методи біологічних досліджень.	
3.	Сучасне визначення життя. Рівні організації живої матерії.	
Рівні організації живого. Молекулярний рівень життя. (8 +1 год)		
4.	Елементний склад живих організмів.	
5.	Неорганічні сполуки: вода і мінеральні солі. Тематичне оцінювання №1.	
6.	Органічні сполуки: малі органічні молекули (моносахариди, амінокислоти, нуклеотиди, ліпіди) і макромолекули. Вуглеводи, їхня будова, властивості, функції.	
7.	Ліпіди, їхня будова, властивості, функції. Лабораторна робота №1. Визначення деяких органічних молекул (жирів, полісахаридів) та їхніх властивостей.	
8.	Білки, їхня будова, властивості.	
9.	Функції білків. Ферменти. Лабораторна робота №2. Вивчення властивостей ферментів.	
10.	Нуклеїнові кислоти: ДНК і РНК.	
11.	Практична робота №1. Розв'язання елементарних вправ із молекулярної біології.	
12.	Єдність хімічного складу організмів. Тематичне оцінювання №2.	
Клітинний рівень життя. (4 +1год)		
13.	Історія вивчення клітини. Методи цитологічних досліджень.	
14.	Будова клітин прокариотів і еукариотів. Лабораторна робота №3. Будова клітин про- і еукариотів.	
15.	Клітинні мембрани. Поверхневий апарат клітини, його функції — система отримання інформації з зовнішнього середовища.	
16.	Ядро — система збереження і відтворення спадкової інформації. Будова і функції ядра. Нуклеоїд прокариотичних клітин.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
17.	Підсумкове заняття.	
Цитоплазма, її компоненти. (5 +1год)		
18.	Цитозоль, цитоскелет. <i>Лабораторна робота №4.</i> Рух цитоплазми, явища плазмолізу і деплазмолізу в клітинах рослин.	
19.	Немембранні органели — рибосоми, клітинний центр, їх будова та роль у клітині.	
20.	Біосинтез білка.	
21.	Одномембранні органели.	
22.	Двомембранні органели: мітохондрії і пластиди. Фотосинтез, дихання.	
23.	Тематичне оцінювання №3.	
Клітина як цілісна система. (3 год)		
24.	Клітинний цикл. Мітоз. <i>Лабораторна робота №5.</i> Мітотичний поділ клітин.	
25.	. Каріотип... <i>Лабораторна робота №6.</i> Будова хромосом.	
26.	Обмін речовин і енергії в клітині. Сучасна клітинна теорія.	
Організменний рівень живого. (8 год)		
27.	Неклітинні форми життя.	
28.	Одноклітинні організми, явище колоніальності.	
29.	Багатоклітинні організми: гриби, тварини... <i>Лабораторна робота №7.</i> Будова тканин тваринного організму.	
30.	Багатоклітинні організми: гриби, рослини. <i>Лабораторна робота №8.</i> Будова тканин рослинного організму.	
31.	Регуляція їх функцій. Організм як рівень існування живої природи.	
32.	Саморегуляція організмів.	
33.	Пластичний та енергетичний обмін.	
34.	Тематичне оцінювання №4.	
35.	Підсумкове заняття.	

11 клас

70 годин (2 год на тиждень, з них 3 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Рівні організації життя. Організменний рівень (продовження). (7+1 год). Спадковість і мінливість організмів		
1.	Сучасна уява про гени. Методи генетичних досліджень.	
2.	Закономірності спадковості. Закони Г. Менделя (I і II закони), їх статистичний характер і цитологічні основи.	
3.	III закон Менделя: статистичний характер і цитологічні основи.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
4.	Проміжний характер успадкування. Аналізуюче схрещування.	
5.	Хромосомна теорія спадковості. Зчеплене успадкування.	
6.	Генетика статі. Зчеплене зі статтю успадкування.	
7.	Практична робота №1. Розв'язання типових задач з генетики.	
8.	Тематичне оцінювання №1.	
Закономірності мінливості. (5 год)		
9.	Комбінативна мінливість.	
10.	Мутаційна мінливість. Типи мутацій. Мутагени.	
11.	Взаємодія генотипу і середовища. Модифікаційна мінливість.	
12.	Норма реакції. Статистичні закономірності модифікаційної мінливості. Лабораторна робота №1 Вивчення мінливості у рослин. Побудова варіаційного ряду і варіаційної кривої.	
13.	Тематичне оцінювання №2.	
Генотип як цілісна система. (8 год)		
14.	Основні закономірності функціонування генів у про- і еукаріотів.	
15.	Роль генотипу і середовища у формуванні фенотипу.	
16.	Генетичні основи поведінки людини.	
17.	Успадкування диференційованого стану клітин. Химерні та генетично модифіковані організми.	
18.	Генетичні основи селекції організмів. Досягнення в селекції рослин і тварин в Україні.	
19.	Основні напрямки сучасної біотехнології.	
20.	Екскурсія. Запровадження нових сортів рослин і порід тварин у господарствах (селекційна станція, племінна ферма тощо).	
21.	Тематичне оцінювання №3.	
Розмноження та індивідуальний розвиток організмів. (10 год)		
22.	Форми розмноження. Нестатеве розмноження організмів. Лабораторна робота №2. Форми розмноження організмів та їх цитологічні основи.	
23.	Статеве розмноження організмів.	
24.	Мейоз. Будова та утворення статевих клітин. Запліднення.	
25.	Періоди онтогенезу у багатоклітинних організмів: ембріогенез. Лабораторна робота №3. Ембріогенез хордових.	
26.	Гістогенез і органогенез. Вплив зовнішніх умов на формування та розвиток зародка.	
27.	Періоди онтогенезу у багатоклітинних організмів: постембріональний розвиток.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
28.	Прояв дії генів у розвитку організмів. Вплив генотипу та факторів зовнішнього середовища на розвиток організму. Діагностування вад розвитку та їх корекція.	
29.	Життєвий цикл у рослин і тварин.	
30.	Екскурсія. Способи розмноження рослин (оранжерея, теплиця, ботанічний сад, дослідна станція тощо) або методи розведення птахів: інкубація, розвиток курчат (птахофабрика).	
31.	Тематичне оцінювання №4.	
32.	Підсумковий урок.	
Надорганізменні рівні життя. (10 год)		
33.	Популяція. Структура популяції. Фактори, які впливають на чисельність популяції, динаміка і коливання чисельності популяції. Гомеостаз популяції.	
34.	Різні форми відносин між популяціями. Поняття про середовище існування, шляхи пристосувань до нього організмів.	
35.	Різні форми відносин між популяціями. Поняття про середовище існування, шляхи пристосувань до нього організмів.	
36.	Біологічні адаптивні ритми організмів.	
37.	Угруповання та екосистеми. Склад і структура угруповань. Взаємодії організмів в екосистемах. Різноманітність екосистем. Розвиток і зміни екосистем.	
38.	Колообіг речовин і потік енергії в екосистемах.	
39.	Продуктивність екосистем. Ланцюги і сітки живлення. Екологічні піраміди.	
40.	Практична робота №2. Розв'язування задач з екології.	
41.	Зміни в екосистемах. Поняття про сукцесію, типи сукцесій та їх причини. Різноманітність природних і штучних екосистем.	
42.	Тематичне оцінювання №5.	
Планетарна роль живої речовини. (4+1 год)		
43.	Поняття біосфери. Загальна характеристика біосфери. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу.	
44.	Вплив діяльності людини на стан біосфери. Практична робота №3. Складання схеми кругообігу речовин.	
45.	Екологічна криза сучасності. Можливі шляхи подолання екологічної кризи.	
46.	Альтернативні джерела енергії, збереження біорізноманіття тощо.	
47.	Природоохоронне законодавство України. Міжнародне співробітництво у справі охорони природи.	
48.	Тематичне оцінювання №6.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Історичний розвиток органічного світу. Основи еволюційного вчення. (8 год)		
49.	Розвиток еволюційних поглядів. Теорії еволюції Ламарка і Дарвіна.	
50.	Основні положення синтетичної теорії еволюції.	
51.	Мікроеволюція. Адаптації як результат еволюційного процесу	
52.	Природний добір. Адаптація як результат еволюційного процесу.	
53.	Вид. Видоутворення і макроеволюційний процес.	
54.	Деякі правила і закономірності еволюційного процесу.	
55.	Сучасні погляди на проблему еволюції. Тематичне оцінювання №7.	
56.	Екскурсія до природничого музею. Різноманітність видів у природі.	
Історичний розвиток і різноманітність органічного світу. (8 год)		
57.	Система органічного світу як відображення його історичного розвитку.	
58.	Гіпотези виникнення життя на Землі.	
59.	Гіпотези виникнення колоніальних і багатоклітинних організмів.	
60.	Еволюція прокаріотів.	
61.	Еволюція еукаріот. Формування наземних екосистем.	
62.	Еволюція неклітинних форм життя.	
63.	Наукові дані про походження людини. Антропогенез.	
64.	Сучасна система рослинного і тваринного світу.	
65.	Екскурсія. Історія розвитку життя на Землі (Музеї природознавства).	
66.	Тематичне оцінювання №8.	
Узагальнення курсу. (4 год)		
67.	Основні властивості живих систем.	
68.	Сучасний стан та перспективи розвитку біосфери.	
69.	Можливості й перспективи застосування досягнень біології в забезпеченні існування людства.	
70.	Підсумкове заняття.	

Календарно-тематичне планування для фізико-математичного профілю навчання

10-й клас

35 годин (1 год на тиждень, 3 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Вступ. (3 год)		
1.	Короткий нарис історії розвитку біології. Видатні вчені-біологи світу і України.	
2.	Методи біологічних досліджень.	
3.	Сучасне визначення життя. Рівні організації живої матерії.	
Рівні організації живого. Молекулярний рівень життя. (8 +1 год)		
4.	Елементний склад живих організмів.	
5.	Неорганічні сполуки: вода і мінеральні солі. Тематичне оцінювання №1.	
6.	Органічні сполуки: малі органічні молекули (моносахариди, амінокислоти, нуклеотиди, ліпіди) і макромолекули. Вуглеводи, їхня будова, властивості, функції.	
7.	Ліпіди, їхня будова, властивості, функції. Лабораторна робота №1. Визначення деяких органічних молекул (жирів, полісахаридів) та їхніх властивостей.	
8.	Білки, їхня будова, властивості.	
9.	Функції білків. Ферменти. Лабораторна робота №2. Вивчення властивостей ферментів.	
10.	Нуклеїнові кислоти: ДНК і РНК.	
11.	Практична робота №1. Розв'язання елементарних вправ із молекулярної біології.	
12.	Єдність хімічного складу організмів. Тематичне оцінювання №2.	
Клітинний рівень життя. (4 +1год)		
13.	Історія вивчення клітини. Методи цитологічних досліджень.	
14.	Будова клітин прокариотів і еукаріотів. Лабораторна робота №3. Будова клітин про- і еукаріотів.	
15.	Клітинні мембрани. Поверхневий апарат клітини, його функції — система отримання інформації з зовнішнього середовища.	
16.	Ядро — система збереження і відтворення спадкової інформації. Будова і функції ядра. Нуклеоїд прокариотичних клітин.	
17.	Підсумкове заняття.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Цитоплазма, її компоненти. (5 +1год)		
18.	Цитозоль, цитоскелет. <i>Лабораторна робота №4.</i> Рух цитоплазми, явища плазмолізу і деплазмолізу в клітинах рослин.	
19.	Немембранні органели — рибосоми, клітинний центр, їх будова та роль у клітині.	
20.	Біосинтез білка.	
21.	Одномембранні органели.	
22.	Двомембранні органели: мітохондрії і пластиди. Фотосинтез, дихання.	
23.	Тематичне оцінювання №3.	
Клітина як цілісна система. (3 год)		
24.	Клітинний цикл. Мітоз. <i>Лабораторна робота №5.</i> Мітотичний поділ клітин.	
25.	Каріотип.. <i>Лабораторна робота №6.</i> Будова хромосом.	
26.	Обмін речовин і енергії в клітині. Сучасна клітинна теорія.	
Організменний рівень живого. (8 год)		
27.	Неклітинні форми життя.	
28.	Одноклітинні організми, явище колоніальності.	
29.	Багатоклітинні організми: гриби, тварини. <i>Лабораторна робота №7.</i> Будова тканин тваринного організму.	
30.	Багатоклітинні організми: гриби, рослини. <i>Лабораторна робота №8.</i> Будова тканин рослинного організму.	
31.	Регуляція їх функцій. Організм як рівень існування живої природи.	
32.	Саморегуляція організмів.	
33.	Пластичний та енергетичний обмін.	
34.	Тематичне оцінювання №4.	
35.	Підсумкове заняття.	

11 клас

35 години (1 год на тиждень, з них 2 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Рівні організації живого. Організменний рівень життя (продовження). Спадковість і мінливість організмів. (4+1 год)		
1.	Сучасна уява про ген. Методи генетичних досліджень.	
2.	Закономірності спадковості. Закони Г. Менделя, їх статистичний характер і цитологічні основи.	
3.	Хромосомна теорія спадковості. Зчеплене успадкування.	
4.	<i>Практична робота №1.</i> Розв'язання типових задач з генетики.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
5.	Тематичне оцінювання №1.	
Закономірності мінливості. (3 год)		
6.	Модифікаційна мінливість. Комбінативна мінливість. <i>Лабораторна робота №1</i> . Вивчення мінливості у рослин. Побудова варіаційного ряду і варіаційної кривої.	
7.	Мутаційна мінливість. Типи мутацій. Мутагени. <i>Демонстрація</i> : нормальних та мутантних форм дрозофіл, їх порівняння.	
8.	<i>Практична робота №2</i> . Типи мутацій.	
Генотип як цілісна система. (3 год)		
9.	Роль генотипу і середовища у формуванні фенотипу. Генетичні основи поведінки людини.	
10.	Генетичні основи селекції організмів. Досягнення в селекції рослин і тварин в Україні.	
11.	Основні напрямки сучасної біотехнології. Тематичне оцінювання №2.	
Розмноження та індивідуальний розвиток організмів. (5 год)		
12.	Форми розмноження. Нестатеве розмноження організмів.	
13.	Статеве розмноження організмів. Будова та утворення статевих клітин. Запліднення. <i>Лабораторна робота №2</i> . Форми розмноження організмів та їх цитологічні основи.	
14.	Періоди онтогенезу у багатоклітинних організмів: ембріогенез і постембріональний розвиток. <i>Лабораторна робота №3</i> . Ембріогенез хордових.	
15.	Вплив генотипу та факторів зовнішнього середовища на розвиток організму. Діагностування вад розвитку та їх корекція. Тематичне оцінювання №3.	
16.	Підсумкове заняття.	
Надорганізменні рівні життя. (5+1 год)		
17.	Популяція. Структура популяції. Фактори, які впливають на чисельність популяції. Різні форми відношень між популяціями.	
18.	Поняття про середовище існування, шляхи пристосувань до нього організмів. Біологічні адаптивні ритми організмів.	
19.	Екосистеми. Взаємодії організмів в екосистемах. Різноманітність екосистем.	
20.	Колообіг речовин і потік енергії в екосистемах. Продуктивність екосистем.	
21.	<i>Практична робота №3</i> . Розв'язування задач з екології.	
22.	Тематичне оцінювання №4.	
Планетарна роль живої речовини. (4 год)		
23.	Поняття біосфери. Загальна характеристика біосфери. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
24.	Біогенні кругообіги речовин. Закон біогенної міграції атомів в біосфері. Вплив діяльності людини на стан біосфери. Практична робота №5. Складання схем кругообігу речовин.	
25.	Основні екологічні проблеми сучасності, шляхи їх вирішення. Альтернативні джерела енергії.	
26.	Природоохоронне законодавство України. Міжнародне співробітництво у справі охорони природи. Тематичне оцінювання № 5.	
Історичний розвиток органічного світу. Основи еволюційного вчення. (3 год)		
27.	Розвиток еволюційних поглядів. Фактори еволюційного процесу.	
28.	Вид, його критерії. Видоутворення і макроеволюційний процес.	
29.	Основні правила і закономірності еволюції. Сучасні погляди на проблему еволюції.	
Історичний розвиток і різноманітність органічного світу. (3 год)		
30.	Система органічного світу як відображення його історичного розвитку. Сучасна система рослинного і тваринного світу.	
31.	Гіпотези виникнення життя на Землі. Літопис розвитку життя. Наукові дані про походження людини. Антропогенез.	
32.	Тематичне оцінювання № 6.	
33.	Екскурсія. Історія розвитку життя на Землі (Музеї природознавства).	
Узагальнення курсу. (2 год)		
34.	Основні властивості живих систем.	
35.	Можливості й перспективи застосування досягнень біології в забезпеченні існування людства.	

Календарно-тематичне планування Спортивний профіль навчання

10-й клас

70 годин (2 год на тиждень, 4 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Вступ. (3 год)		
1.	Система біологічних наук. Короткий нарис історії розвитку біології. Видатні вчені-біологи світу і України.	
2.	Методи біологічних досліджень. Сучасна біологія — основа вчення про здоров'я людини.	
3.	Розкриття поняття «життя». Рівні організації живого.	
Рівні організації живого. Молекулярний рівень життя. (16 год)		
4.	Елементний склад живих організмів. Співвідношення хімічних елементів у живій та неживій природі.	
5.	Неорганічні сполуки: вода і мінеральні солі. <i>Практична робота №1.</i> Визначення вмісту води у своєму організмі.	
6.	Тематичне оцінювання №1.	
7.	Органічні сполуки. Малі органічні молекули: моносахариди, амінокислоти.	
8.	Органічні сполуки. Малі органічні молекули: нуклеотиди, ліпіди.	
9.	Макромолекули (біополімери): полісахариди, їхня будова, властивості, функції.	
10.	Макромолекули (біополімери): ліпіди, їхня будова, властивості, функції. <i>Лабораторна робота №1.</i> Визначення деяких органічних молекул (жирів, полісахаридів) та їхніх властивостей.	
11.	Макромолекули (біополімери): білки, їхня будова, властивості, функції. <i>Лабораторна робота №2.</i> Властивості білків. Вивчення властивостей ферментів.	
12.	Макромолекули (біополімери): нуклеїнові кислоти; їхня будова, властивості, функції.	
13.	<i>Практична робота №2.</i> Оцінка складових раціону людини при різних фізичних і розумових навантаженнях.	
14.	Складні біополімери.	
15.	Взаємодія біополімерів.	
16.	Розв'язування вправ з молекулярної біології.	
17.	<i>Практична робота №3.</i> Розв'язання елементарних вправ із молекулярної біології.	
18.	Єдність хімічного складу організмів.	
19.	Тематичне оцінювання №2.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Клітинний рівень життя. (5 год)		
20.	Історія вивчення клітини.	
21.	Методи цитологічних досліджень.	
22.	Загальний план будови клітин прокариотів, еукариотів. <i>Лабораторна робота №3</i> . Будова клітин прокариотів, рослин, тварин.	
23.	Клітинні мембрани (біомембрани).	
24.	Поверхневий апарат клітини різних царств живої природи, його функції.	
Ядро — система збереження, відтворення і реалізації спадкової інформації. (4+1 год)		
25.	Складові ядра: поверхневий апарат, каріоплазма, матрикс, хроматин, рибонуклеопротеїдні комплекси. <i>Лабораторна робота №4</i> . Мікроскопічна та ультрамікроскопічна будова ядра.	
26.	Функції ядра.	
27.	Нуклеоїд прокариотичних клітин.	
28.	<i>Практична робота №4</i> . Розв'язання елементарних вправ з транскрипції та реплікації.	
29.	Тематичне оцінювання №3.	
Цитоплазма, її компоненти. (5+3 год)		
30.	Цитозоль: хімічний склад, регуляція його агрегатного стану, функції. <i>Лабораторна робота №5</i> . Рух цитоплазми в клітинах рослин. Явища плазмолізу і деплазмолізу в клітинах рослин.	
31.	Підсумкове заняття.	
32.	Реакції проміжного обміну на прикладі гліколізу.	
33.	Хімічний склад, будова і функції рибосом. Біосинтез білку. <i>Практична робота №5</i> . Розв'язання елементарних вправ з трансляції.	
34.	Цитоскелет. Клітинний центр.	
35.	Одномембранні органели: ендоплазматична сітка, апарат Гольджі, лізосоми, вакуолі.	
36.	Двомембранні органели: мітохондрії і пластиди. <i>Лабораторна робота №6</i> . Вивчення будови мітохондрій в м'язових тканинах.	
37.	Фотосинтез, дихання. <i>Практична робота №6</i> . Розв'язання елементарних вправ з енергетичного обміну.	
38.	Тематичне оцінювання №4.	
Клітина як цілісна система. (10+1 год)		
39.	Клітинний цикл.	
40.	Поділ клітин еукариотів: мітоз. <i>Лабораторна робота №7</i> . Мітотичний поділ клітин. Будова хромосом.	
41.	Мейоз. Характеристика каріотипу.	
42.	Бінарний поділ прокариотів.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
43.	Обмін речовин і енергії в клітині.	
44.	Особливості біохімічних реакцій. Електричні явища в клітині.	
45.	Диференціювання клітин еукаріотів.	
46.	Сучасна клітинна теорія. Еволюційна історія клітини.	
47.	Цитоекологія. Тематичне оцінювання №5.	
Організмений рівень організації живого. (21+2 год)		
48.	Неклітинні форми життя: віруси, пріони.	
49.	Життєвий цикл вірусів.	
50.	Значення вірусів. Субвірусні частинки.	
51.	Одноклітинні організми: прокаріоти.	
52.	Практична робота №7. Симптоми вірусних та бактеріальних захворювань.	
53.	Одноклітинні організми: еукаріоти.	
54.	Явище колоніальності.	
55.	Тканини багатоклітинних організмів.	
56.	Принципи організації і функціонування багатоклітинних організмів: грибів, рослин.	
57.	Принципи організації і функціонування багатоклітинних організмів: тварин. Лабораторна робота №8. Будова епітеліальної тканини та тканин внутрішнього середовища людини.	
58.	Принципи організації і функціонування багатоклітинних організмів: тварин. Лабораторна робота №9. Будова м'язової та нервової тканин людини	
59.	Тематичне оцінювання №6.	
60.	Особливості обміну речовин.	
61.	Особливості енергетичного обміну в клітинах м'язів.	
62.	Вплив тренувальних навантажень на організм. Практична робота №8. Діагностування тренуваності людини.	
63.	Процеси подразливості, саморегуляції, гомеостазу.	
64.	Принципи роботи нервової, ендокринної, імунної систем, їх взаємодія в регуляціях функцій організму.	
65.	Вплив на фізичну працездатність гормонів.	
66.	Вплив фізичних навантажень на роботу імунної системи.	
67.	Роль міжклітинних взаємодій в регуляції функцій організму.	
68.	Тематичне оцінювання №7.	
69.	Семестрова атестація.	
70.	Узагальнюючий урок.	

11 клас

70 годин (2 год на тиждень, з них 3 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
	Рівні організації живого. Організменний рівень життя (продовження). Розмноження організмів (4+1год)	
1.	Форми розмноження. Нестатеве розмноження організмів. <i>Лабораторна робота №1.</i> Форми розмноження організмів та їх цитологічні основи.	
2.	Утворення і будова статевих клітин. Гаметогенез.	
3.	Запліднення.	
4.	Розмноження прокариотів.	
	Спадковість і мінливість організмів. (6+1год)	
5.	Сучасна уява про ген. Методи генетичних досліджень.	
6.	Закономірності спадковості. Закони Г. Менделя, їх статистичний характер і цитологічні основи.	
7.	Правило чистоти гамет. Проміжний характер успадкування.	
8.	Хромосомна теорія спадковості Т.-Х. Моргана.	
9.	Генетика статі. Зчеплене спадкування. Взаємодія генів.	
10.	<i>Практична робота №1.</i> Розв'язання типових задач з генетики.	
11.	Тематичне оцінювання №1.	
	Закономірності мінливості. (6 год)	
12.	Комбінативна мінливість. <i>Лабораторна робота №2.</i> Вивчення мінливості у рослин. Побудова варіаційного ряду і варіаційної кривої.	
13.	Мутаційна мінливість. <i>Лабораторна робота №3.</i> Спостереження нормальних та мутантних форм дрозофіл, їх порівняння.	
14.	Типи мутацій. Мутагени. <i>Практична робота №2.</i> Типи мутацій.	
15.	Взаємодія генотипу і середовища.	
16.	Модифікаційна мінливість та її властивості.	
17.	Норма реакції.	
	Генотип як цілісна система. (6+1год)	
18.	Основні закономірності функціонування генів у про- і еукариотів.	
19.	Роль генотипу і середовища у формуванні фенотипу. Генетичні основи поведінки людини.	
20.	Генетичні основи селекції організмів. Досягнення в селекції рослин і тварин в Україні.	
21.	Успадкування диференційованого стану клітин. Химерні та генетично модифіковані організми.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
22.	Основні напрямки сучасної біотехнології: генна інженерія, цито-, гісто-, ембріотехнології, клонування, генотерапія. <i>Практична робота №3.</i> Методи генної інженерії.	
23.	Тематичне оцінювання №2.	
24.	<i>Експурсія.</i> Запровадження нових сортів рослин і порід тварин у господарствах (селекційна станція, племінна ферма тощо).	
Індивідуальний розвиток організмів. (6 год)		
25.	Періоди онтогенезу у багатоклітинних організмів: ембріогенез і постембріональний розвиток. <i>Лабораторна робота №4.</i> Ембріогенез хордових.	
26.	Органогенез.	
27.	Прояв дії генів у розвитку організмів. Вплив генотипу та факторів зовнішнього середовища на розвиток організму. Діагностування вад розвитку та їх корекція.	
28.	Життєві цикли у рослин і тварин.	
29.	<i>Експурсія.</i> Способи розмноження рослин (оранжерея, теплиця, ботанічний сад, дослідна станція тощо) або методи розведення птахів: інкубація, розвиток курчат (птахофабрика).	
30.	Тематичне оцінювання №3.	
31.	Підсумкове заняття.	
Надорганізменні рівні життя. (9 год)		
32.	Методи екологічних досліджень. Екологічні фактори: біотичні, абіотичні, антропічні. Їх характеристика. Взаємодія факторів. Закони мінімуму, оптимуму.	
33.	Популяція. Структура популяції. Фактори, які впливають на чисельність популяції.	
34.	Поняття про середовище існування, шляхи пристосувань до нього організмів.	
35.	Біологічні адаптивні ритми організмів. <i>Практична робота №4.</i> Складання режиму дня з урахуванням біологічних ритмів людини.	
36.	Угрупування та екосистеми. Склад і структура екосистем. Взаємодії організмів в екосистемах. Різноманітність екосистем. Розвиток і зміни екосистем.	
37.	Природні та штучні екосистеми. <i>Практична робота №5.</i> Порівняльна характеристика природних та штучних екосистем.	
38.	Колообіг речовин і потік енергії в екосистемах. Продуктивність екосистем.	
39.	<i>Практична робота №6.</i> Розв'язування задач з екології.	
40.	Тематичне оцінювання №4.	
Планетарна роль живої речовини. (8 год)		
41.	Поняття біосфери. Загальна характеристика біосфери. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
42.	Біогеохімічні цикли. Закон біогенної міграції хімічних елементів.	
43.	Практична робота №7. Складання схем кругообігу речовин в біосфері.	
44.	Вплив діяльності людини на стан біосфери.	
45.	Екологічна криза сучасності. Ріст чисельності населення і проблеми, які з цим пов'язані: нестача продовольства, енергії, прісної води, а також забруднення оточуючого середовища та загроза війн.	
46.	Можливі шляхи подолання екологічної кризи: раціональне природокористування, альтернативні джерела енергії, збереження біорізноманіття, охорона природи тощо.	
47.	Природоохоронне законодавство України. Міжнародне співробітництво у справі охорони природи.	
48.	Тематичне оцінювання №5.	
Історичний розвиток органічного світу. Основи еволюційного вчення. (9 год)		
49.	Розвиток еволюційних поглядів. Теорії еволюції Ламарка і Дарвіна.	
50.	Основні положення синтетичної теорії еволюції.	
51.	Фактори еволюційного процесу. Природний добір. Практична робота №8. Порівняльна характеристика штучного та природного добору.	
52.	Адаптації як результат еволюційного процесу.	
53.	Вид. Видоутворення і макроеволюційний процес.	
54.	Основні напрямки еволюції.	
55.	Сучасні погляди на проблему еволюції.	
56.	Екскурсія до природничого музею. Різноманітність видів у природі.	
57.	Тематичне оцінювання №6.	
Історичний розвиток і різноманітність органічного світу. (8 год)		
58.	Система органічного світу як відображення його історичного розвитку. Гіпотези виникнення життя на Землі. Еволюція прокаріотів.	
59.	Етапність у розвитку органічного світу. Гіпотези виникнення еукаріотів, колоніальних і багатоклітинних організмів.	
60.	Еволюція одноклітинних еукаріотів (зелених водоростей, грибів, тварин).	
61.	Еволюція багатоклітинних організмів. Формування наземних екосистем.	
62.	Розвиток поглядів на походження людини. Антропогенез. Етапи антропогенезу. Роль людини у біосфері. Практична робота №9. Основні етапи антропогенезу.	
63.	Походження неклітинних форм життя.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
64.	Сучасна система рослинного і тваринного світу.	
65.	<i>Експедиція.</i> Історія розвитку життя на Землі. (Музеї природознавства).	
66.	Тематичне оцінювання №7.	
Узагальнення курсу (4 год)		
67.	Основні властивості живих систем. Самовідтворення, розмноження та спадкова специфічність.	
68.	Структурна складність і впорядкованість біологічних систем: клітина, організм, надорганізменні рівні.	
69.	Сучасний стан та перспективи розвитку біосфери. Можливості й перспективи застосування досягнень біології в забезпеченні існування людства.	
70.	Підсумкове заняття.	

Календарно-тематичне планування для філологічного, суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного профілів навчання

10-й клас

35 години (1 год на тиждень, 3 год резервні)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
Вступ. (3 год)		
1.	Короткий нарис історії розвитку біології. Видатні вчені-біологи світу і України.	
2.	Значення сучасної біології в житті людини і суспільства.	
3.	Сучасне визначення життя. Рівні організації живої матерії.	
Рівні організації живого. Молекулярний рівень життя. (6+2 год)		
4.	Елементний склад живих організмів.	
5.	Неорганічні сполуки: вода і мінеральні солі.	
6.	Тематичне оцінювання №1.	
7.	Органічні сполуки: малі органічні молекули (моносахариди, амінокислоти, нуклеотиди, ліпіди).	
8.	Органічні сполуки: макромолекули (полісахариди, білки, нуклеїнові кислоти), їхня будова, властивості, функції. <i>Лабораторна робота №1.</i> Вивчення властивостей ферментів.	
9.	<i>Практична робота №1.</i> Розв'язання елементарних вправ із молекулярної біології.	
10.	<i>Практична робота №2.</i> Оцінювання дієти і раціонів людини.	
11.	Єдність хімічного складу організмів. <i>Тематичне оцінювання №2.</i>	
Клітинний рівень життя. (5 год)		
12.	Історія вивчення клітини. Методи цитологічних досліджень. <i>Лабораторна робота №2.</i> Будова клітин про- і еукаріотів.	
13.	Будова клітин прокариотів і еукаріотів.	
14.	Клітинні мембрани. Поверхневий апарат клітини, його функції — система отримання інформації з зовнішнього середовища.	
15.	Ядро — система збереження і відтворення спадкової інформації. Будова і функції ядра. <i>Тематичне оцінювання №3.</i>	
16.	Підсумковий урок.	
Цитоплазма, її компоненти (5 год)		
17.	Цитозоль, цитоскелет. <i>Лабораторна робота №3.</i> Рух цитоплазми, явища плазмолізу і деплазмолізу в клітинах рослин.	
18.	Немембранні органели — рибосоми, клітинний центр.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
19.	Біосинтез білка.	
20.	Одномембранні органели.	
21.	Двомембранні органели: мітохондрії і пластиди. Фотосинтез, дихання.	
22.	Тематичне оцінювання № 4.	
Клітина як цілісна система. (4+1год)		
23.	Клітинний цикл. Мітоз. <i>Лабораторна робота №4.</i> Мітотичний поділ клітин.	
24.	Каріотип. <i>Лабораторна робота №5.</i> Будова хромосом.	
25.	Обмін речовин і енергії в клітині.	
26.	Сучасна клітинна теорія.	
Організменний рівень живого. (9 год)		
27.	Неклітинні форми життя.	
28.	Одноклітинні організми, явище колоніальності.	
29.	Багатоклітинні організми: гриби, рослини, тварини. <i>Лабораторна робота №6.</i> Будова тканин тваринного та рослинного організмів.	
30.	Регуляція їх функцій.	
31.	Організм як рівень існування живої природи.	
32.	Саморегуляція організмів. Пластичний та енергетичний обмін.	
33.	Тематичне оцінювання №5.	
34.	Узагальнення і систематизація знань, вмінь і навичок.	
35.	Підсумкове заняття.	

11 клас

35 годин (1 год на тиждень, з них 1 год резервна)

№ уроку	Зміст уроку	Дата
	Рівні організації життя. Організменний рівень (продовження). Спадковість і мінливість організмів. (4+1год)	
1.	Сучасна уява про гени. Методи генетичних досліджень.	
2.	Закономірності спадковості. Закони Г. Менделя, їх статистичний характер і цитологічні основи.	
3.	Хромосомна теорія спадковості.	
4.	<i>Практична робота №1.</i> Розв'язання типових задач з генетики.	
Закономірності мінливості. (3 год)		
5.	Комбінативна мінливість.	
6.	Мутаційна мінливість. Типи мутацій. Мутагени. <i>Демонстрація:</i> нормальних та мутантних форм дрозофіл, їх порівняння.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
7.	Взаємодія генотипу і середовища. Модифікаційна мінливість. <i>Лабораторна робота № 1.</i> Вивчення мінливості у рослин. Побудова варіаційного ряду і варіаційної кривої.	
8.	Тематичне оцінювання № 1.	
Генотип як цілісна система. (3 год)		
9.	Роль генотипу і середовища у формуванні фенотипу. Генетичні основи поведінки людини.	
10.	<i>Експерсія.</i> Запровадження нових сортів рослин і порід тварин у господарствах (селекційна станція, племінна ферма тощо).	
11.	Генетичні основи селекції організмів. Досягнення в селекції рослин і тварин в Україні. Основні напрямки сучасної біотехнології.	
Розмноження та індивідуальний розвиток організмів. (6 год)		
12.	Форми розмноження. Нестатеве розмноження організмів. <i>Лабораторна робота №2.</i> Форми розмноження організмів та їх цитологічні основи.	
13.	Статеве розмноження організмів. Мейоз. Будова та утворення статевих клітин. Запліднення.	
14.	Періоди онтогенезу у багатоклітинних організмів: ембріогенез і постембріональний розвиток. <i>Лабораторна робота №3.</i> Ембріогенез хордових.	
15.	Вплив генотипу та факторів зовнішнього середовища на розвиток організму. Діагностування вад розвитку та їх корекція. Тематичне оцінювання №2.	
16.	Підсумкове заняття.	
17.	<i>Експерсія.</i> Способи розмноження рослин (оранжерія, теплиця, ботанічний сад, дослідна станція тощо) або методи розведення птахів: інкубація, розвиток курчат (птахофабрика).	
Надорганізменні рівні життя. (4+2 год)		
18.	Популяція. Структура популяції. Поняття про середовище існування, шляхи пристосувань до нього організмів.	
19.	Біологічні адаптивні ритми організмів.	
20.	Угруповання та екосистеми. Склад і структура угруповань. Взаємодії організмів в екосистемах. Різноманітність екосистем. Розвиток і зміни екосистем. Колообіг речовин і потік енергії в екосистемах. Продуктивність екосистем.	
21.	<i>Практична робота №2.</i> Розв'язування задач з екології.	
22.	Тематичне оцінювання №3.	
Планетарна роль живої речовини. (4 год)		
23.	Поняття біосфери. Загальна характеристика біосфери. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу.	
24.	Вплив діяльності людини на стан біосфери. Екологічна криза сучасності. Можливі шляхи подолання екологічної кризи. Альтернативні джерела енергії, збереження біорізноманіття.	

№ уроку	Зміст уроку	Дата
25.	<i>Практична робота №3.</i> Складання схеми кругообігу речовин.	
26.	Природоохоронне законодавство України. Міжнародне співробітництво у справі охорони природи. Тематичне оцінювання №4.	
Історичний розвиток органічного світу. Основи еволюційного вчення. (4 год)		
27.	Розвиток еволюційних поглядів. Основні положення синтетичної теорії еволюції.	
28.	Мікроеволюція. Адаптації як результат еволюційного процесу.	
29.	Вид. Видоутворення і макроеволюційний процес. Сучасні погляди на проблему еволюції.	
30.	<i>Екскурсія</i> до природничого музею. Різноманітність видів у природі.	
Історичний розвиток і різноманітність органічного світу. (3 год)		
31.	Система органічного світу як відображення його історичного розвитку. Гіпотези виникнення життя на Землі. Еволюція організмів. Формування наземних екосистем.	
32.	Наукові дані про походження людини. Антропогенез. Сучасна система рослинного і тваринного світу. Тематичне оцінювання №5.	
33.	<i>Екскурсія.</i> Історія розвитку життя на Землі (Музеї природознавства).	
Узагальнення курсу. (2 год)		
34.	Основні властивості живих систем.	
35.	Сучасний стан та перспективи розвитку біосфери. Можливості й перспективи застосування досягнень біології в забезпеченні існування людства.	

Перелік програм та навчально-методичної літератури з біології на 2005-2006 навчальний рік

Назва	Клас	Видавництво	Рік	
Програми для середньої загально-освітньої школи. Біологія	6-11	Шкільний світ	2001	
Програми для середньої загально-освітньої школи. Природознавство	5-6	Перун	2005	
Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів	10-11	Педагогічна преса	2004	
Основні підручники та навчальні посібники				
Природознавство (підручник)	Ярошенко О.Т., Баштовий В.І., Коршевніюк Т.В.	5	Генеца	2005
Природознавство (підручник)	Сак Т.В., Гірний О.І., Зінкевич М.В.	5	Навчальна книга	2005
Природознавство (підручник)	Базанова Г.І., Новак К.К. та інші	5	Світ дитинства	2005
Біологія (підручник)	Мусієнко М.М. та ін.	6	Генеца	2002, 2003
Біологія (підручник)	Костильов О.В., Соломаха В.А.	6	Освіта	2001, 2003
Біологія (підручник)	Шевченко С.М.	6	Генеца	2004
Біологія (підручник)	Вєрвєс Ю.Г. та ін.	7	Генеца	2002, 2004
Біологія (підручник)	Шабанов Д.А. та ін.	7	Торсінг	2002
Біологія людини (підручник)	Шабатура М.Н. та ін.	8	Генеца	2000, 2001, 2004
Людина та її здоров'я (підручник)	Присяжнюк М.С.	8	Фенікс	1999, 2002
Біологія людини (підручник)	Шабатура М.Н. та ін.	9	Генеца	2000, 2001, 2004
Біологія людини	Присяжнюк М.С.	9	Фенікс	2003

Загальна біологія (підручник)	Кучеренко М.Е. та ін.	10	Гене́за	2003,2004
Біологія (підручник)	Данилова О.В. та ін.	10	Торсінг	2001
Загальна біологія (підручник)	Кучеренко М.Е. та ін.	11	Гене́за	2003, 2004
Завдання для державної підсумкової атестації з біології за курс основної школи (посібник)	Матяш Н.Ю. та ін.	6-9	Гене́за	2002, 2004
Завдання для державної підсумкової атестації з біології за курс старшої школи (посібник)	Данилова О.В. та ін.	10-11	Гене́за	2002, 2004
Основи екологічних знань (підручник)	Білявський Г.О. та ін.	10-11	Либідь	2002
Додаткові підручники та навчальні посібники				
Біологія (підручник)	Морозюк С.С.	6	Торсінг	2003
Загальна біологія (посібник)	Дербеньова А.Г., Шаламов Р.В.	10-11	Світ дитинства	2001
Біологія (посібник)	Мотузний В.О.	6-11	Вища школа	2002
Короткий глумачний словник з біології	Адріанов В.Л.	6-11	Либідь	1999
Лабораторний практикум з біології (посібник)	Чернишова Н.В., Ісаєва Р.Я.	6	Янтарь	2002
Лабораторний практикум з біології (посібник)	Капелюховська Г.М.	7	Янтарь	2002
Біологія (підручник)	Межжерін С.В., Межжеріна Я.О.	7	Освіта	2003
Лабораторний практикум з біології (посібник)	Ткачова Л.В..	10	Янтарь	2002

Лабораторний практикум з біології (посібник)	Ткачова Л.В..	11	Янтарь	2002
Практикум з біології. 2 част. (посібник)	Куц І.В., Карпова О.І.	6	Ярослав	2002
Практикум з біології 2 част. (посібник)	Куц І.В., Карпова О.І., Петренко М.А.	7	Ярослав	2002
Біологія 2 част. (посібник)	Куц І.В.	8	Ярослав	2003
Біологія людини (посібник)	Мотузний В.О.	8-9	НАУ	2005
Біологія (посібник)	Мотузний В.О.	10-11	НАУ	2004
Робота з біологічними термінами та поняттями (посібник)	Неведомська Є.О.	7	Фенікс	2001
Робота з біологічними термінами та поняттями (посібник)	Неведомська Є.О.	8	Фенікс	2001
Робота з біологічними термінами та поняттями (посібник)	Неведомська Є.О.	10	Фенікс	2003
Робота з біологічними термінами та поняттями (посібник)	Неведомська Є.О.	11	Фенікс	2003
Методична література				
Дидактичний матеріал з біології	Андерсон А., Костильов О.В.	6	Генеца	2004
Тестові завдання. Біологія (посібник)	Зуй В.Д.	7	Генеца	1999, 2001
Тестові завдання. Біологія (посібник)	Зуй В.Д.	10-11	Вирій	1999
Тестові завдання з біології	Коцюбинська Н.П.	6-11	Генеца	2003

Форми і методичні прийоми навчання біології	Гончар О.Д.	6	Гене́за	2003
Форми і методичні прийоми навчання біології	Гончар О.Д.	7	Гене́за	2001
Біологічні олімпіади школярів	Ващенко Л.С.	8-11	Гене́за	2002
Уроки біології	Яковлева Є.В.	8	Просвіта	2001
Уроки біології	Яковлева Є.В.	9	Просвіта	2001
Уроки біології	Яковлева Є.В.	10-11	Просвіта	2003
Збірник задач і вправ з біології	Овчинніков С.О.	10-11	Гене́за	2000, 2001
Робочий зошит з біології	Андерсен О.А.	6	Школяр	2003
Робочий зошит з біології	Вихренко А.С., Вихренко Т.О.	7	Школяр	2003
Робочий зошит з біології	Вихренко М.А., Міус С.М.	8	Школяр	2003
Робочий зошит з біології	Вихренко М.А., Андерсен О.А.	9	Школяр	2003
Робочий зошит з біології	Вихренко А.С., Вихренко Т.О.	10	Школяр	2003
Робочий зошит з біології	Вихренко А.С., Вихренко Т.О.	11	Школяр	2003
Біологія. Новий робочий зошит	Князева О.В., Морозюк С.С.	6	Ноосфера	2004
Біологія. Новий робочий зошит	Князева О.В.	7	Ноосфера	2004
Біологія. Новий робочий зошит	Князева О.В., Блауцьяк В.Б.	8	Ноосфера	2004
Біологія. Робочий зошит	Князева О.В., Блауцьяк В.Б.	9	Ноосфера	2004
Біологія. Робочий зошит для профільної школи	Князева О.В., Данилова О.В.	10	Ноосфера	2005

Біологія. Робочий зошит для універсальних та гуманітарних класів	Князева О.В., Данилова О.В.	11	Ноосфера	2004
Робочий зошит для лабораторних і самостійних робіт з біології	Мусієнко М.М., Вєрвєс Ю.Г., Славний П.С., Балан П.Г.	6	Генеза	2004
Робочий зошит для лабораторних і самостійних робіт з біології	Балан П.Г., Вєрвєс Ю.Г., Сєребряков В.В.	7	Генеза	2004
Мій зошит з біології	Соболь В.І.	7-9	Аксиома	2004
Мій зошит з біології (для природничого профілю)	Соболь В.І.	10	Аксиома	2004
Мій зошит з біології (для фізико-математичного профілю)	Соболь В.І.	10	Аксиома	2004
Мій зошит з біології (для філологічного, суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного профілю)	Соболь В.І.	10	Аксиома	2004
Завдання для перевірки навчальних досягнень учнів з курсу «Природознавство»	Гільберг Т.Г., Мирна Л.А., Проценко В.М.	5	ФОП Кошлатий Є.Н., Тернопіль	2005
Практикум з природознавства	Гільберг Т.Г., Мирна Л.А.	5	ФОП Кошлатий Є.Н., Тернопіль	2005
Практикум з природознавства	Котик Т.С.	5	Ранок	2005
Зошит з природознавства	Котик Т.С.	5	Просвіта	2005

Завдання з природознавства для 5 класу	Котик Т.С.	5	Генеза	2005
Завдання для тематичного оцінювання	Михайлик Т.О.	7	Країна мрій	2005
Біологія людини. Зошит для лабораторних та практичних робіт та тематичного оцінювання	Матяш Н.Ю.	8	Майстер-клас	2005
Біологія людини. Зошит для лабораторних та практичних робіт та тематичного оцінювання	Матяш Н.Ю.	9	Майстер-клас	2005
Навчально-наочний посібник із зоології (таблиці)		7	Дея-Маркет	2005
Довкілля				
Програми для середньої загальноосвітньої школи. Природознавство. Довкілля. Фізика. Біологія. Хімія. Географія. Еволюція природничо-наукової картини світу		1-11	Перун Полтава: Довкілля	2003
Основні підручники та навчальні посібники				
Природознавство. Довкілля (підручник)	Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Булава Л.М.	5	Довкілля-К	2005
Довкілля (підручник)	Ільченко В.Р., Гуз К.Ж.	6	ВНУ, ПОППО	2001

Про затвердження Положення про порядок організації та проведення апробації електронних засобів навчального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів

НАКАЗ

*Міністерства освіти і науки України
від 2 червня 2004р. № 433*

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
21 червня 2004р. за № 757/9356*

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 11.03.99 № 348 «Про затвердження комплексного плану заходів щодо роз витку загальної середньої освіти в 1999—2012 роках» та з метою впровадження в практику загальноосвітніх навчальних закладів України сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і забезпечення їх високоякісними педагогічними програмними засобами **наказую:**

1. Затвердити Положення про порядок організації та проведення апробації електронних засобів навчального призначення для загально освітніх навчальних закладів (додається).

2. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій довести Положення про порядок організації та проведення апробації електронних засобів навчального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів до відома керівників навчальних закладів.

3. Даний наказ та Положення про порядок організації та проведення апробації електронних засобів навчального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів опублікувати в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України» та розмістити на сайті Міністерства,

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В.О.

Міністр В.Г.Кремень

Затверджено

*наказом Міністерства освіти і науки України
від 2 червня 2004р. № 433*

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
21 червня 2004р. за № 757/9356*

Положення про порядок організації та проведення апробації електронних засобів навчального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів

1. Загальні положення

1.1. Це Положення розроблено відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про інноваційну діяльність», Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 07.11.2000 № 522, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 26.12.2000 за № 946/5167.

1.2. Положення визначає основні організаційні засади та порядок проведення апробації електронних засобів навчального призначення в загальноосвітніх навчальних закладах.

1.3. **Апробація** — перевірка електронних засобів навчального призначення (програмне забезпечення навчального призначення: імітаційні, моделюючі, контролюючі комп'ютерні програми; бази даних та бази знань; електронні підручники та посібники; електронні словники, публікації у комп'ютерній мережі тощо) щодо їх педагогічної доцільності, за результатами якої виносяться рішення з упровадження зазначених засобів у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів.

Електронні засоби навчального призначення — засоби навчання, що зберігаються на цифрових або аналогових носіях даних і відтворюються на електронному обладнанні.

1.4. Апробації підлягають електронні засоби, призначені для тиражування на електронних носіях або публікації у комп'ютерній мережі, потребу в яких мають навчальні заклади.

1.5. Апробація здійснюється на базі навчальних закладів, які затверджуються наказом Міністерства освіти і науки України.

2. Основна мета апробації

2.1. Основною метою проведення апробації є визначення педагогічної доцільності та ефективності використання електронних засобів навчального призначення для подальшого впровадження

в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів.

2.2. Апробація передбачає:

- визначення науково-методичного рівня електронних засобів навчального призначення, що апробується;
- здійснення контрольних зрізів під час проведення апробації на предмет засвоєння учнями навчального матеріалу на заняттях з використанням електронних засобів навчального призначення;
- оцінювання електронних засобів навчального призначення щодо відповідності їх психолого-педагогічним та ергономічним вимогам до засобів навчання нового покоління;
- підбиття підсумків апробації електронних засобів навчального призначення за висновками експертної комісії Міністерства освіти і науки України щодо доцільності їх запровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів.

3. Організація проведення апробації

3.1. Організаційні та науково-методичні заходи щодо організації проведення апробації в загальноосвітніх навчальних закладах здійснює Науково-методичний центр організації розробки та виробництва засобів навчання Міністерства освіти і науки України спільно з науковими працівниками Інституту педагогіки, Інституту засобів навчання та Інституту психології АПН України.

3.2. Апробація здійснюється за наявності документів, що підтверджують право власності на програмний засіб у цілому, і використаних для його створення матеріалів та інструментальних засобів.

3.3. Обов'язковій апробації підлягають електронні засоби, що розроблені та виготовлені за кошти державного бюджету, замовником яких є Міністерство освіти і науки України.

3.4. Апробація здійснюється протягом навчального року.

3.5. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів для проведення апробації визначається Науково-методичним центром організації розробки та виробництва засобів навчання з урахуванням вимог репрезентативності і вірогідності одержаних результатів та за погодженням з Міністерством освіти і науки України.

3.6. Організація проведення апробації в регіонах здійснюється інститутами післядипломної освіти педагогічних працівників та іншими методичними установами за наказом місцевих органів управління освітою. Ними контролюється хід апробації у визна-

чених навчальних закладах регіону і подаються звіти про результати апробації до Міністерства освіти і науки України.

Заходи щодо проведення апробації вносяться до планів роботи відповідних інститутів післядипломної педагогічної освіти або методичних установ.

3.7. Інститути післядипломної педагогічної освіти або методичні установи, яким доручено проводити апробацію, подають до Науково-методичного центру організації розробки та виробництва засобів навчання інформацію про навчальні заклади та педагогічних працівників, які здійснюватимуть апробацію та відповідальну особу, на яку покладено організацію апробації в регіоні.

3.8. Загальноосвітні навчальні заклади, де проводитиметься апробація, повинні мати відповідну матеріальну базу і кадрове забезпечення. Перелік загальноосвітніх навчальних закладів формується та погоджується з Міністерством освіти і науки України за поданням обласного управління освіти і науки України.

3.9. Вимоги до загальноосвітніх навчальних закладів, де проводитиметься апробація:

- наявність комп'ютерного класу, обладнаного сучасною мультимедійною комп'ютерною технікою з мультимедійним комплексом (комп'ютер і телевізор, комп'ютер, проектор та екран);
- наявність технічної бази для забезпечення використання на комп'ютерах операційних систем Windows 98, 2000, XP;
- на комп'ютерах має бути встановлено ліцензійне програмне забезпечення;
- комп'ютери повинні мати доступ до мережі Інтернет (бажано з виділеною лінією);
- високий рівень викладання навчальних дисциплін (показники участі учнів загальноосвітнього навчального закладу у Всеукраїнських учнівських предметних олімпіадах II, III та IV етапів);
- наявність у загальноосвітньому навчальному закладі посади інженера або лаборанта з обслуговування комп'ютерної техніки.

3.10. Респондентами апробації електронних засобів є учні, вчителі, методисти та науковці.

3.11. Кваліфікаційні вимоги до вчителя, який виявив бажання брати участь в апробації:

- високий рівень фахової майстерності (не нижче I кваліфікаційної категорії);
- уміння працювати з комп'ютерною технікою;

- досвід використання електронних засобів навчального призначення у навчально-виховному процесі.

3.12. Узагальнення результатів апробації здійснюється експертною комісією, склад, якої затверджується наказом Міністерства освіти і науки України,

До складу експертної комісії Міністерства освіти і науки України входять наукові працівники інститутів АПН України, практичні працівники загальноосвітніх навчальних закладів та методисти обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти.

4. Етапи проведення апробації

4.1. Апробація проводиться за наказом Міністерства освіти і науки України, який визначає:

- перелік електронних засобів навчального призначення, що підлягають апробації;
- термін проведення апробації;
- відповідальних за проведення апробації на місцях за поданням (заявкою) обласних (міських) управлінь освіти і науки;
- склад експертної групи для узагальнення результатів апробації;
- регіони, навчальні заклади, установи та організації, підвідомчі МОН України, де проводитиметься апробація.

4.2. Апробація здійснюється за такими етапами:

- організація проведення апробації (наказ про проведення апробації);
- робота вчителів із супроводжувальною документацією до електронного засобу навчального призначення та проведення підготовчої роботи щодо організації апробації конкретного засобу;
- проведення апробації на базі загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України;
- узагальнення отриманих результатів апробації членами експертної комісії;
- розгляд узагальнених результатів апробації, підготовлених спільно з АПН України, на колегії Міністерства освіти і науки України.

5. Підбиття підсумків апробації

5.1. Підбиття підсумків результатів, отриманих у ході апробації, проводиться експертною комісією Міністерства освіти і науки України протягом двох місяців після завершення апробації.

5.2. Експертна комісія здійснює аналіз матеріалів (анкет, результатів зрізів знань учнів), надісланих з інститутів післядипломної педагогічної освіти за результатами апробації електронних засобів навчального призначення в загальноосвітніх навчальних закладах.

5.3. За підсумками результатів апробації експертна комісія подає обґрунтовані висновки для розгляду на колегії Міністерства освіти і науки України.

5.4. Електронним засобам навчального призначення, що за результатами апробації отримали позитивну оцінку, надається Міністерством освіти і науки України гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» та приймається рішення щодо подальшого їх використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

*Директор департаменту загальної середньої
та дошкільної освіти
П.Б.Полянський*

Педагогічні програмні засоби — електронні засоби навчального призначення

Україна прямує в інформаційне суспільство. Освітняни активно формують початки інформаційної культури учнів та вчителів, підвищують науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу.

Досягти диференціації навчально-виховного процесу для забезпечення глибокого і різностороннього розвитку здібностей кожної дитини, розкриття їх творчого потенціалу вже не уявляється можливим без ефективного використання педагогами інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі, без залучення комп'ютерних технологій навчання.

Урядом України заплановано продовження інформатизації та комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів. Починаючи з 2000 року в Україні розроблено понад 20 найменувань педагогічних програмних засобів, що сприяє інтенсифікації навчального процесу з різних предметів. Адже комп'ютерні класи не використовуються у достатній мірі **вчителями-предметниками**. Поряд із позитивним проявом процесу комп'ютеризації та інформатизації, виникають і певні проблеми. Зокрема, не кожен *посібник задовольняє потребам* школи. А яким критеріям і стандартам він повинен відповідати взагалі. Наскільки припустимим може бути те, що учень читатиме друковані матеріали не з книги, а з екрану монітора, що недобре впливає на його зір. Скільки

анімацій оптимально бути, щоб не перетворити урок з хімії на «перегляд мультиків», і т.і.

Також важливими є кадрові проблеми. Не всі вчителі-предметники підготовлені до використання комп'ютерних технологій. Курси підвищення кваліфікації на даний момент для вивчення комп'ютерних технологій передбачають незначну і недостатню кількість годин. Все ж ситуація змінюється. Відпрацьовується механізм організації роботи у кабінетах інформатики або, як правильніше їх слід тепер називати, у комп'ютерних класах — система лаборантів, інженерів, додаткова оплата завідувачам кабінетів за допомогу колегам і т.і. Крім того, розробляється технологічний стандарт для атестації вчителів та забезпечення умов неперервного навчання вчителів ефективному використанню ІКТ у навчальному процесі.

Наведений перелік містить засоби навчання з хімії, біології та загального призначення, що пройшли експертизу у відповідних комісіях Науково-методичної ради з питань освіти МОН України та рекомендовані до використання. Проте ці засоби придбати у вільному продажу поки, що не можна. Вони розіслані для апробації вчителями-практиками у загальноосвітніх навчальних закладах.

Перелік педагогічних програмних засобів навчання, що рекомендовані МОН України до використання у загальноосвітніх навчальних закладах

1. ППЗ «Бібліотека електронних наочностей. Біологія 6–11 класи». (Квазар-Мікро)
2. Практична частина ППЗ «Віртуальна біологічна лабораторія для 10–11 класів» (ТОВ «Компанія СМІТ»)
3. ППЗ «Дистанційний курс «Шкільний курс біології 6–11 класи» (УЦДО НТУУ «КПІ»)

Про затвердження Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

20.07.2004 № 601

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» (651-14), з метою підвищення рівня організації навчально-виховного процесу і оснащення навчального середовища загальноосвітніх навчальних закладів НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів (додається).

2. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій довести наказ до відома керівників місцевих органів управління освітою та керівників загальноосвітніх навчальних закладів.

3. Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів опублікувати в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України» та розмістити на сайті міністерства.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В.О.

Міністр В.Г.Кремень

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства освіти

і науки України

20.07.2004 № 601

ПОЛОЖЕННЯ про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів

1. Загальні положення

Положення про навчальні кабінети (далі — кабінети) розроблено відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» (651-14) та інших законодавчих актів України.

Дія цього Положення поширюється на навчальні кабінети, що існують і створюються у загальноосвітніх навчальних закладах. Це Положення визначає загальні та спеціальні вимоги до матеріально-технічного оснащення кабінетів згідно із санітарно-гігієнічними правилами та нормами і є обов'язковим для їх організації в загальноосвітніх навчальних закладах (далі — заклади) незалежно від типу та форми власності.

Кабінетом вважається класна кімната закладу зі створеним навчальним середовищем, оснащеним сучасними засобами навчання та шкільним обладнанням.

2. Мета, завдання та основні форми організації навчальних кабінетів

2.1. Основна мета створення кабінетів полягає у забезпеченні оптимальних умов для організації навчально-виховного процесу та реалізації завдань відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року за № 24 (24-2004-п).

2.2. Завданням функціонування навчальних кабінетів є створення передумов для:

- організації індивідуального та диференційованого навчання;
- реалізації практично-дійової і творчої складових змісту навчання;
- забезпечення в старшій школі профільного і поглибленого навчання;
- організації роботи гуртків та факультативів;
- проведення засідань шкільних методичних об'єднань;
- індивідуальної підготовки вчителя до занять та підвищення його науково-методичного рівня.

2.3. Перед початком навчального року проводиться огляд кабінетів з метою визначення стану готовності їх до проведення занять.

2.4. Державні санітарні правила і норми облаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу мають відповідати вимогам, затвердженим постановою Головного державного санітарного лікаря України від 14.08.2001 № 63 (v0063588-01) (далі — ДсанПіН 5.5.2.008-01), та ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».

3. Типи навчальних кабінетів

3.1. Організація навчальних кабінетів передбачає:

- визначення предметної специфіки;

- розміщення кабінетів;
- оснащення засобами навчання та шкільним обладнанням за єдиними вимогами до упорядкування та удосконалення організаційно-педагогічних умов функціонування цих кабінетів.

3.2. У закладах можуть створюватись такі типи навчальних кабінетів:

- кабінети з окремих предметів;
- комбіновані кабінети з декількох споріднених предметів — класна кімната з набором навчально-методичної інформації та матеріально-технічного забезпечення для декількох предметів.

3.3. У закладах створюються кабінети: фізики, інформатики, біології, хімії, майстерень трудового навчання, обслуговуючої праці з лабораторними приміщеннями, що прилягають до цих кабінетів, спортивні, актові зали та інші кабінети відповідно до умов і потреб закладу.

Лабораторні приміщення повинні мати вихід до кабінету та окремий вихід у коридор чи на подвір'я школи.

3.4. Переважно у початкових школах і загальноосвітніх навчальних закладах з малою наповнюваністю класів можуть створюватись комбіновані кабінети для викладання споріднених предметів.

Найбільш доцільним є поєднання предметів, що належать до однієї освітньої галузі, мають споріднене обладнання, наприклад хімії та біології, фізики й астрономії, біології і природознавства, правознавства та історії, мови й літератури тощо.

3.5. Майстерні для проведення занять з технічних та обслуговуючих видів праці і комбіновані кабінети — розміщують на першому поверсі, як правило, ізольовано від інших основних приміщень і вони повинні мати окремий вихід на шкільне подвір'я.

3.6. У загальноосвітніх навчальних закладах з допрофесійним або професійним навчанням обладнується кабінет з відповідних навчальних дисциплін (за умови, що школа не обслуговується міжшкільним навчально-виробничим комбінатом).

3.7. Фізкультурно-спортивні зали належить розміщувати не вище другого поверху, актові — не вище третього згідно з ДБН В.2.2-3-97 п.3.8.

3.8. Для дотримання безпечності руху учнів під час перерв, розміщення кабінетів (якщо у школі існує кабінетна система) на поверхах здійснюється шляхом поєднання на одному поверсі (в одному блоці або секції закладу) кабінетів для 5-9 класів, для 10-12 класів — на іншому (в іншому блоці або секції).

Класні кімнати для учнів І класів слід розміщувати не вище другого поверху, а 2-4 — не вище третього згідно з ДБН В.2.2-3-97 п.3.29.

3.9. Розташування кабінетів може змінюватись відповідно до зміни спеціалізації навчального закладу, співвідношення класів та кількості учнів у них чи інших причин.

4. Матеріально-технічне забезпечення навчальних кабінетів

4.1. Комплектація кабінетів обладнанням здійснюється відповідно до типових переліків навчально-наочних посібників, технічних засобів навчання та обладнання загального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів.

4.2. Шкільні меблі та їх розміщення у кабінетах (класних кімнатах) та майстернях має відповідати санітарно-гігієнічним правилам та нормам (п.8.2 ДСанПіН 5.5.2.008-01 (v0063588-01) і здійснюватися відповідно до вимог ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».

У класних кімнатах та кабінетах початкової, основної і старшої школи встановлюються шкільні меблі: парти, (одно-) двомісні учнівські столи та стільці учнівські, в кабінетах хімії, фізики та біології — спеціальні двомісні лабораторні столи, прикріплені до підлоги (трьох розмірів за 4, 5, 6 ростовими групами).

Шкільні меблі мають шість розмірів за ростовими групами та маркуванням їх у вигляді ліній відповідного кольору. Зріст учнів до 115 см (1-а група) — лінія оранжевого кольору, 115-130 см (2-а група) — фіолетового, 130-145 см (3-а група) — жовтого, 146-160 см (4-а група) — червоного, 161-175 см (5-а група) — зеленого і більше 175 см (6-а група) — блакитного.

Парти (столи учнівські) повинні бути тільки стандартні, при цьому стіл і стілець мають бути однієї групи (п. 8.2. ДСанПіН 5.5.2.008-01 (v0063588-01)).

У кожному кабінеті (класній кімнаті) слід передбачити наявність меблів двох-трьох розмірів з перевагою одного з них або трансформативні столи зі зміною висоти згідно з антропомітричними даними школярів. У класних кімнатах повинна бути нанесена кольорова мірна вертикальна лінійка для визначення учням необхідного розміру меблів (п. 8.2 ДСанПіН 5.5.2.008-01 (v0063588-01)).

4.3. Робочі місця вчителів фізики, хімії, біології та трудового навчання монтуються на підвищенні, обладнуються демонстраційним столом (у кабінетах хімії та біології з препаратурською частиною — висотою 75 см). Тумби стола оснащують спеціальними пристроями (ящиками) для зберігання інструментів, хімічно-

го посуду, мікропрепаратів і приладів, що використовуються для проведення дослідів. До демонстраційної частини стола (висотою 90 см) підводять електричний струм, воду і каналізацію. Робочі площі столів повинні бути покриті спеціальними матеріалами, стійкими до механічних та термічних пошкоджень, хімічних реактивів. У кабінеті хімії та біології робоче місце вчителя доцільно обладнати витяжною шафою з вільним доступом до неї.

У кабінеті хімії необхідно обладнати демонстраційний стіл витяжною шафою (розміром 64x85x250 см) під кутом 45 град., додатковим місцевим освітленням, підведенням гарячої та холодної проточної води відповідно до вимог ДСанПін 5.5.2.008-01 (v0063588-01).

4.4. Кабінет фізики забезпечується системою електрообладнання із загальних стаціонарних та спеціалізованих взаємозв'язаних електричних пристроїв і джерел, які вмикаються до мережі змінного трифазного струму (з фазною напругою 127В або 220В) та однофазного (від 5В до 250В), постійного струму з напругою від 0 до 100В. У лаборантській встановлюється центральний щиток, від якого подається однофазний і трифазний струм на розподільний щиток, з випрямлячем і регулятором напруги (розміщеним поряд з класною дошкою).

До учнівських столів у кабінеті фізики підводиться постійний електричний струм (до 42В).

4.5. У кожному кабінеті (класній кімнаті) розміщується класна (аудиторна) дошка різних видів: на одну, три або п'ять робочих площ у розгорнутому або складеному вигляді.

Середній щит класної (аудиторної) дошки на три або п'ять робочих площ може бути використаний для демонстрації екранно-звукових засобів навчання на навісному екрані.

На окремих робочих площах залежно від специфіки предмета може бути:

- розташовано набірне полотно для демонстрації розрізних карток зі словами, літерами, складами, реченнями, цифрами та лічильним матеріалом тощо — для початкових класів;
- нанесено контурну карту України або півкуль — для кабінету географії;
- нанесено графічну сітку для проведення уроків каліграфічного письма — для початкової школи;
- накреслено графічну сітку для побудови графіків — у кабінетах математики і фізики.

Одна з робочих площ може мати магнітну основу з кріпленнями для демонстрації навчально-наочних посібників (таблиць, карт, моделей-аплікацій тощо).

Робочі площі на звороті дошки можуть бути покриті білим кольором для нанесення написів за допомогою спеціальних фломастерів.

Поряд з класною (аудиторною) дошкою в кабінетах галузі технологій і математики розміщують демонстраційні креслярські інструменти.

4.6. Лабораторні приміщення відповідно до специфіки обладнуються: витяжною шафою, секційними шафами для збереження приладів та лабораторного посуду, металевими шафами або сейфами для збереження хімічних реактивів, рукомийником, столом для підготовки дослідів, приладів і навчально-наочних посібників для занять, однотумбовим столом для роботи вчителя та лаборанта, столом з пристроями для зберігання матеріалів та інструментів для ремонту приладів, пристроями для миття і сушіння посуду та дистильатором, які монтуються на стіні.

4.7. Хімічний посуд зберігається у лабораторних приміщеннях, розташовується окремо у залежності від розміру, виду і матеріалу (пластмаса, скло, метал), з якого він виготовлений.

Посуд для збереження реактивів повинен мати етикетки з чітким і яскравим написом їх назви. Усі шафи для зберігання хімічних реактивів повинні замикатися.

Хімічні реактиви зберігаються та розміщуються залежно від їх властивостей (гігроскопічні реактиви, легкі, горючі і органічні речовини, кислоти).

На посуді з отруйними речовинами має бути етикетка з написом «Отрута», з горючими — етикетка з написом червоного кольору та знаком оклику — «Вогненебезпечно!».

4.8. Місця зберігання засобів навчання нумеруються і позначаються назвами на етикетках, що заносяться до інвентарної книги.

4.9. Усі матеріальні цінності кабінету обліковуються в інвентарній книзі встановленого зразка, яка повинна бути прошнурована, пронумерована та скріплена печаткою (додаток 1).

4.10. Матеріальні об'єкти (предмети) і матеріали, що витрачаються в процесі роботи (хімреактиви, посуд, міндобрива тощо) заносяться до матеріальної книги (додаток 2).

4.11. Облік та списання морально та фізично застарілого обладнання, навчально-наочних посібників проводиться відповідно до інструкцій, затверджених Міністерством фінансів України.

4.12. Кабінети і майстерні мають бути забезпечені:

- аптечкою з набором медикаментів для надання першої медичної допомоги;

- первинними засобами пожежогасіння відповідно до Правил пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України (з0800-98).

4.13. Вимоги пожежної безпеки для всіх навчальних приміщень визначаються НАПБ В.01.050-98/920 Правила пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України, затверджених спільним наказом Міністерства освіти України і Головного управління Державної пожежної охорони МВС України від 30.09.98 № 348/70 (з0800-98), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 17.12.98 за № 800/3240 (із змінами і доповненнями).

5. Навчально-методичне забезпечення навчальних кабінетів

5.1. Навчально-методичне забезпечення кабінетів складається з навчальних програм, підручників, навчальних та методичних посібників (не менше одного примірника кожної назви) з предмету, типовими переліками навчально-наочних посібників та обладнання загального призначення, зразків навчально-наочних посібників, навчального обладнання у кількості відповідно до вимог зазначених переліків.

5.2. Розподіл та збереження засобів навчання і навчального обладнання здійснюються згідно з вимогами навчальних програм за розділами, темами і класами відповідно до класифікаційних груп, у кабінеті (класній кімнаті), лабораторних приміщеннях по секціях меблів спеціального призначення.

5.3. У кабінеті (класній кімнаті) створюється тематична картотека дидактичних та навчально-методичних матеріалів, навчально-наочних посібників, навчального обладнання, розподілених за темами та розділами навчальних програм. Картки розміщуються в алфавітному порядку.

5.4. У кабінеті фізики, інформатики, хімії, майстернях трудового навчання, обслуговуючої праці має бути інструкція і журнали ввідного та періодичного інструктажу з техніки безпеки, пожежної безпеки.

5.5. Додатково кабінети можуть бути оснащені:

- підручниками та навчальними посібниками для кожного учня;
- фаховими журналами;
- інформаційними збірниками Міністерства освіти і науки України;
- бібліотечкою суспільно-політичної, науково-популярної, довідково-інформаційної і методичної літератури;
- матеріалами перспективного педагогічного досвіду, розробками відкритих уроків та виховних заходів;

- інструкція для виконання лабораторних і практичних робіт, дослідів, спостережень, фізичного практикуму тощо;
- краєзнавчими матеріалами;
- інструментами і матеріалами для відновлення і виготовлення саморобних засобів навчання.

6. Оформлення навчальних кабінетів

6.1. На входних дверях кабінету повинен бути відповідний напис на табличці з назвою кабінету: «Кабінет фізики», «Кабінет хімії», «Кабінет інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій навчання» тощо.

Крім того, на входних дверях класної кімнати може бути цифрове позначення та літера класу, за якою закріплений даний клас початкової школи, наприклад «1-А клас».

6.2. Для оформлення кабінетів передбачено створення навчально-методичних експозицій змінного та постійного характеру.

6.3. До постійних експозицій відповідно до спеціалізації кабінету належать:

- державна символіка;
- інструкція з безпеки праці та пожежної безпеки, правила роботи в кабінеті;
- портрети видатних учених, письменників, композиторів;
- таблиці сталих величин, основних формул;
- еволюція органічного світу та його класифікація;
- таблиця періодичної системи елементів Д.І.Менделєєва, електрохімічний ряд напруг металів, розчинність солей, основ і кислот;
- системи вимірювання фізичних одиниць;
- політична карта світу, політико-адміністративна карта України, фізична карта України тощо.

6.4. У класних кімнатах початкової школи необхідно розмістити:

- правила пожежної безпеки та дорожнього руху;
- класний куточок, де записано права і обов'язки школярів, правила поведінки учнів, органи самоврядування, відображено життя колективу класу.

6.5. У секційних шафах кабінетів демонструються прилади, колекції, муляжі тощо.

6.6. До експозицій змінного характеру належать:

- виставка кращих робіт учнів;
- матеріали до теми наступних уроків, орієнтовні завдання тематичного оцінювання, державної атестації;

- додаткова інформація відповідно до навчальної програми, зокрема, про життєвий і творчий шлях письменників, учених, висвітлення поточних подій у нашій країні та за її межами;
- матеріали краєзнавчого характеру;
- результати експериментальної та дослідницької роботи учнів;
- результати учнівських олімпіад, конкурсів, турнірів тощо.

Матеріали експозицій оновлюються при переході до вивчення нової теми.

6.7. Для розташування експозицій використовуються змінні пластинчасті, перфоровані або решітчасті стенди, що розміщують на стінах.

6.8. Навчальні кабінети загальноосвітнього навчального закладу повинні бути забезпечені настінними термометрами або психрометрами.

7. Керівництво навчальним кабінетом

7.1. Роботою кабінету керує завідувач, якого призначає директор з числа досвідчених учителів наказом по загальноосвітньому навчальному закладу.

7.2. Завідувач кабінету несе відповідальність за упорядкування, зберігання й використання навчально-наочних посібників, обладнання та інших матеріальних цінностей.

7.3. До обов'язків завідувача кабінетом належать:

- складання перспективного плану оснащення кабінету;
- забезпечення умов для проведення уроків;
- сприяння оновленню та удосконаленню матеріальної бази кабінету;
- систематизація та каталогізація матеріальних об'єктів;
- забезпечення дотримання в кабінеті правил електричної та пожежної безпеки, чистоти, порядку тощо;
- систематичне ведення інвентарної книги із занесенням до неї відповідних змін про нові надходження, витрати та списання матеріальних цінностей;
- керування і контроль за роботою лаборанта, надання йому практичної допомоги та сприяння підвищенню рівня його кваліфікації.

7.4. Розмір посадового окладу (ставки заробітної плати) завідувача кабінетом (майстернею) загальноосвітніх навчальних закладів встановлюється згідно з наказом МОН України від 29.03.2001 № 161 (з0303-01), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03.04.2001 за № 303/5494.

7.5. Перспективний план оснащення кабінету засобами навчання та шкільним обладнанням складає завідувач кабінету за погодженням з директором закладу, у разі необхідності (закупівля і встановлення нового складного обладнання) — з місцевим органом управління освітою, органами державної санітарно-епідеміологічної служби та пожежної охорони.

У відповідності до Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу, затвердженого наказом МОН України від 05.02.2001 № 45 (з0146-01) і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.02.2001 за № 146/5337 і в межах, що належать до компетенції піклувальної ради, робота і матеріально-технічне оснащення навчальних кабінетів контролюються і спрямовуються піклувальною радою загальноосвітнього навчального закладу.

7.6. За згодою директора (заступника директора) закладу приміщення кабінетів можуть використовуватись для проведення уроків з інших предметів, виховних заходів, батьківських зборів.

7.7. Лаборант несе перед завідувачем кабінету відповідальність за належне зберігання навчального обладнання, навчально-наочних посібників, посуду, хімічних реактивів і матеріалів тощо.

7.8. До обов'язків лаборанта належать:

- систематичне вдосконалення своїх знань, практичних умінь і навичок із забезпечення викладання навчального предмету;
- забезпечення в приміщенні навчального кабінету чистоти повітря і порядку розміщення засобів навчання і шкільного обладнання;
- сприяння справності навчального обладнання;
- збереження в належному порядку протипожежних засобів і засобів першої медичної допомоги;
- утримання навчального обладнання в робочому стані і забезпечення безпеки під час виконання учнями лабораторних і практичних робіт, фізичного практикуму;
- дотримання вимог правил пожежної безпеки;
- допомога вчителю в організації проведення демонстраційних дослідів, лабораторних і практичних робіт, позаурочної роботи з навчального предмету;
- щоденне наведення загального порядку в лабораторії, дотримання вимог з техніки безпеки під час закриття кранів для води, вимикання струму на розподільному щиту, освітлення, нагрівальних приладів, миття лабораторного посуду тощо.

Перший заст.

Директора Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Я.П.Жорнієнко

Додаток 1
до п. 4.9 розділу 4
Положення

ФОРМА
інвентарної книги

№ з/п	Назва предмета	Інвентарний номер	Коли придбано	Кількість і вартість	Час і причина списання
-------	----------------	-------------------	---------------	----------------------	------------------------

*Перший заст.
Директора Департаменту
загальної середньої
та дошкільної освіти Я.П.Корнієнко*

Додаток 2
до п. 4.10 розділу 4
Положення

ФОРМА
матеріальної книги

№ з/п	Назва реактиву, матеріалу	Специфіка реактиву (чистота і концентрація)	Одиниці вимірювання	Наявність (за роками)
-------	---------------------------	---	---------------------	-----------------------

*Перший заст.
Директора Департаменту
загальної середньої
та дошкільної освіти Я.П.Корнієнко*

Про затвердження Базового переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів загальноосвітніх навчальних закладів (з природничо-математичних і технологічних дисциплін)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

М. Київ

03.02.2005 р. № 79

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2004 року № 905 «Про затвердження Комплексної програми забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природного-математичних і технологічних дисциплін»

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Базовий перелік засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів загальноосвітніх навчальних закладів з природничо-математичних і технологічних дисциплін (додається).

2. Базовий перелік розроблено з урахуванням вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та відповідно до нових навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів в умовах переходу на новий

зміст і 12-річний термін навчання і він є обов'язковим для загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування і форми власності.

3. Базовий перелік засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів загальноосвітніх навчальних закладів з природничо-математичних і технологічних дисциплін опублікувати в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України» та розмістити на сайті міністерства.

4. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типових переліків навчально-наочних посібників та технічних засобів навчання для загальноосвітніх навчальних закладів (2-ге видання, доповнене) від 20.06.2002р. № 367 вважати таким, що втратив чинність.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В.О.

В. о. Міністра В.Г. Кремень

Типовий перелік навчального обладнання для кабінетів біології загальноосвітніх навчальних закладів

БІОЛОГІЯ

ОБ'ЄКТИ НАТУРАЛЬНІ

Вологі препарати

Багатоклітинні водорості	1 компл.
Корінь бобової рослини з бульбочками	1 шт.
Будова плодового тіла шапкового гриба	1 шт.
Губка	1 шт.
Актинія	1 шт.
Медуза	1 шт.
Аскарида (самець, самка)	1 компл.
Печінковий сисун	1 шт.
Бичачий (свинячий) ціп'як	1 шт.
Паразитичні черви в кишечнику кішки	1 шт.
Піскавиця	1 шт.
Нереїда	1 шт.
Дошовий черв'як	1 шт.
Внутрішня будова річкового рака	1 шт.
Беззубка	1 шт.
Виноградний слимак	1 шт.
Внутрішня будова двостулкового молюска	1 шт.
Голкошкірі	1 шт.
Внутрішня будова риби	1 шт.
Тритон	1 шт.
Внутрішня будова жаби	1 шт.
Внутрішня будова ящірки	1 шт.
Внутрішня будова птаха	1 шт.
Внутрішня будова пацюка	1 шт.
Розвиток кісткової риби	1 шт.
Розвиток жаби	1 шт.
Розвиток ящірки	1 шт.
Розвиток курки	1 шт.
Розвиток пацюка	1 шт.
Око ссавця	1 шт.
Органи дихання ссавця	1 шт.

Серце ссавця	1 шт.
Будова головного мозку ссавця	1 шт.
Нирки ссавця	1 шт.
Печінка ссавця	1 шт.
Кістки. Розпили кісток	1 компл.
<i>Мікропрепарати</i>	
Спірогіра	1 компл.
Улотрикс	1 компл.
Хлорела	1 компл.
Спорогон зозульоного льону	1 компл.
Сорус папороті	1 компл.
Внутрішня будова листка	1 компл.
Внутрішня будова стебла	1 компл.
Внутрішня будова кореня	1 компл.
Пилок сосни	1 компл.
Поперечний зріз зав'язі	1 компл.
Поперечний зріз пиляка	1 компл.
Тканини рослинного організму:	1 компл.
Покривна	
Провідна	
Механічна	
Фотосинтезуюча	
Цвільові гриби (мукор, пеніцил)	1 компл.
Дріжджі	1 компл.
Вольвокс	1 компл.
Евглена зелена	1 компл.
Інфузорія туфелька	1 компл.
Амеба	1 компл.
Гідра	1 компл.
Ланцетник	1 компл.
Членики бичачого (свинячого) цїп'яка	1 компл.
Кров жаби	1 компл.
Тканини тваринного організму:	1 компл.
Епітеліальні (одно-, багатошаровий, залозистий, війчастий епітелій)	
М'язові (гладенька, посмугована, серцева посмугована)	
Сполучні (кров, хрящ, кістка, жирова)	
Нервова	
Поперечний розріз шкіри людини	1 компл.
Мейоз	1 компл.
Мітоз у клітинах кінчика кореня цибулі	1 компл.
<i>Колекції</i>	
Кімнатні рослини	1 компл.

Насіння та плоди	1 компл.
Різноманітність листків	1 компл.
Різноманітність пагонів	1 компл.
Різноманітність шишок голонасінних	1 компл.
Різноманітність квіток	1 компл.
Основні злакові культури	1 компл.
Основні сільськогосподарські рослини	1 компл.
Лишайники	1 компл.
Корали	1 компл.
Комахи	1 компл.
Павукоподібні	1 компл.
Ракоподібні	1 компл.
Розвиток комах з повним перетворенням	1 компл.
Розвиток комах з неповним перетворенням	1 компл.
Черепашки молюсків	1 компл.
Різноманітність пір'я	1 компл.
Скам'янілості, відбитки, вкопні рештки організмів	1 компл.
Ґрунти	1 компл.
Органічні та мінеральні добрива	1 компл.
<i>Гербарії</i>	
Відділ Покритонасінні (за родинами)	15 компл.
Відділ Голонасінні	15 компл.
Спорові рослини (відділи: Мохо-, Плауно-, Хвоце-, Папоротеподібні)	15 компл.
Рослини природних зон світу*	15 компл.
Рослини природних зон України*	15 компл.
Дикорослі рослини*	15 компл.
Культурні рослини*	15 компл.
Ароморфози у рослин	15 компл.
Ідіоадаптації у рослин	15 компл.
Модифікаційна мінливість	15 компл.
Мутаційна мінливість	15 компл.
Проміжний характер успадкування	15 компл.
Поліплоїдні рослини	15 компл.
<i>Об'єкти дослідження</i>	
Кімнатні рослини	15 компл.
Водні рослини	15 компл.
Дріжджі	15 компл.
Цвільові гриби	15 компл.
Бактерії	15 компл.
Найпростіші	15 компл.
Мотиль	15 компл.
Плодова муха	15 компл.

Дощовий черв'як	15 компл.
Молюски	15 компл.
Кістки	15 компл.
Технічні засоби навчання	
Комп'ютер	15+1 шт.
Мультимедійний проектор з екраном	1 шт.
Сканер	1 шт.
Принтер	1 шт.
Модем	1 шт.
Мікрофон для комп'ютера	1 шт.
Навушники для комп'ютера	15+1 шт.
Телевізор	1 шт.
Відеомагнітофон	1 шт.
Аудиомагнітофон	1 шт.
Кодоскоп	1 шт.
<i>Програмне забезпечення</i>	
Windows XP (установочний)	15+1 шт.
Microsoft office (установочний)	15+1 шт.
<i>Електронна бібліотека наочності:</i>	
Природознавство *	15+1 шт.
Біологія рослин, грибів, бактерій	15+1 шт.
Біологія тварин	15+1 шт.
Біологія людини	15+1 шт.
Загальна біологія	15+1 шт.
Віртуальна біологічна лабораторія	15+1 шт.
Дистанційний курс біології	15+1 шт.
Електронні посібники:	
Природознавство *	15+1 шт.
Біологія рослин, грибів, бактерій	15+1 шт.
Біологія тварин	15+1 шт.
Біологія людини	15+1 шт.
Організм — єдине ціле	15+1 шт.
(склад, регуляція функцій, основні процеси)	
Біохімія, Вірусологія, Мікробіологія, Ембріологія	15+1 шт.
Цитологія та гістологія	15+1 шт.
Генетика та селекція	15+1 шт.
Біотехнологія	15+1 шт.
Еволюційний розвиток	15+1 шт.
Екологія	15+1 шт.
ЕКРАННО-ЗВУКОВІ	
<i>Відеофільми</i>	
Біорізноманіття планети Земля	1 шт.
Рослинний світ	1 шт.
Будова і функції рослинного організму	1 шт.
Значення рослин	1 шт.
Рослини з Червоної книги України. Охорона рослин	1 шт.

Будова, функції і різноманітність грибів	1 шт.
Викопні рослини. Походження рослин	1 шт.
Будова, функції та значення бактерій	1 шт.
Світ тварин	1 шт.
Будова і функції організму тварин	1 шт.
Походження багатоклітинності	1 шт.
Життя на суходолі	1 шт.
Життя в воді	1 шт.
Риби	1 шт.
Земноводні та плазуни	1 шт.
Птахи	1 шт.
Ссавці	1 шт.
Вимерлі тварини. Динозаври	1 шт.
Життя екосистем	1 шт.
Значення тварин	1 шт.
Тварини Червоної книги України. Охорона тварин	1 шт.
Під загрозою зникнення (вимираючі тварини)	1 шт.
Походження тварин	1 шт.
Людина в системі органічного світу	1 шт.
Фізіологічні системи органів людини	1 шт.
Нервова система людини	1 шт.
Гуморальна регуляція організму	1 шт.
Взаємозв'язок регуляторних систем організму	1 шт.
Опорно-рухова система людини	1 шт.
Внутрішнє середовище організму	1 шт.
Система кровообігу	1 шт.
Імунна система	1 шт.
Дихальна система	1 шт.
Травна система	1 шт.
Харчування і здоров'я	1 шт.
Органи виділення	1 шт.
Шкіра людини	1 шт.
Сенсорні системи людини	1 шт.
Природжені механізми поведінки. Безумовні рефлекси. Інстинкти	1 шт.
Набуті механізми поведінки.	1 шт.
Основи етології людини	1 шт.
Динамічний стереотип. Навички і звички	1 шт.
Мова і мислення	1 шт.
Сприйняття	1 шт.
Увага. Види і властивості уваги	1 шт.
Пам'ять	1 шт.
Емоції, значення емоцій	1 шт.

Біологічні основи психофізіологічної індивідуальності людини.	1 шт.
Темперамент	
Характер, його формування	1 шт.
Здібності та схильності	1 шт.
Вплив наркотиків та токсинів на поведінку людини	1 шт.
Шкідливі звички і здоров'я	1 шт.
Вірусні та бактеріальні хвороби	1 шт.
Синдром набутого імунodefіциту (СНІД)	1 шт.
Вплив нікотину на організм підлітка	1 шт.
Походження людини	1 шт.
Екологія людини. Вплив навколишнього середовища на здоров'я	1 шт.
Біологічні ритми людини	1 шт.
Радіаційне забруднення навколишнього середовища	1 шт.
Демографічні проблеми в світі та в Україні	1 шт.
Рівні організації живої матерії	1 шт.
Хімічний склад організмів	1 шт.
Прокаріотичні та еукаріотичні організми	1 шт.
Віруси	1 шт.
Будова клітин	1 шт.
Клітинний цикл. Мітоз. Мейоз	1 шт.
Тканини організмів	1 шт.
Організм — цілісна саморегульована біологічна система	1 шт.
Обмін речовин і перетворення енергії в живих організмах	1 шт.
Розмноження та індивідуальний розвиток організмів	1 шт.
Дія екологічних факторів на живі організми	1 шт.
Природні ресурси України та їх сучасний стан	1 шт.
Геном як цілісна система	1 шт.
Закономірності спадковості та мінливості організмів	1 шт.
Основні досягнення селекції	1 шт.
Біотехнологія. Генетична та клітинна інженерія	1 шт.
Сучасні еволюційні погляди	1 шт.
<i>Аудіозаписи</i>	
Голоси птахів	1 шт
Голоси тварин	1 шт
Голоси відомих українських та світових співаків	1 шт
Музика (психологічне розвантаження)	1 шт
<i>Кодограми</i>	
Будова та функції рослин:	1 наб.
Водорості	
Мохи	
Папороті	
Голонасінні	
Покритонасінні	
Будова та функції грибів	1 наб.

Будова та функції тварин:	1 наб.
Найпростіші	
Кишквопорожнинні	
Черви	
Членистоногі	
Молюски	
Риби	
Земноводні	
Плазуни	
Птахи	
Ссавці	
Риси схожості та відмінності клітин рослин та тварин	1 наб..
Будова та функції функціональних систем людини	1 наб.
Основні етапи обміну речовин та енергії в організмі людини	1 наб.
Схеми утворення рефлексів	1 наб.
Регуляція функцій в організмі людини	1 наб.
Схеми будови клітин прокариотів та еукаріотів	1 наб.
Будова вірусів, пріонів, проникнення в клітину	1 наб.
Будова бактеріальної клітини, різноманітність бактерій	1 наб.
Хімічний склад клітини	1 наб.
Складові частини клітин	1 наб.
Будова клітинних оболонок (мембрана, надмембранні комплекси)	1 наб.
Закономірності спадковості організмів	1 наб.
Закономірності мінливості організмів	1 наб.
Цикли розвитку організмів	1 наб.
Ланцюги та сітки живлення екосистем	1 наб.
Вплив екологічних факторів на організми	1 наб.

ПРИЛАДИ ТА ПРИСТОСУВАННЯ

Вимірювальні

Мікроскоп шкільний (з об'єктивами 8,20,40) та з системою штучного освітлення об'єкта	30 шт.
Мікроскоп біологічний МБР-1	3 шт.
Лупа штативна	3 шт.
Лупа шкільна	30 шт.
Лупа бінокулярна на штативі	15 шт.
Бінокль	1 шт.
Метроном	1 шт.
Камертон	1 шт.
Мікрокалькулятори	15 шт.
Сантиметр	15 шт.
Електрокардіограф	1 шт.
Тонограф	1 шт.
Ростомір	1 шт.
Медичні ваги	1 шт.

Фонендоскопи	15 шт.
Сфігмоманометри	15 шт.
Спірометри навчальні	1 шт.
Динамометри ручні ДРП-30	15 шт.
Тонометр	15 шт.
Психрометр	15 шт.
Секундомір	15 шт.
Термометри медичні	30 шт.
Мікроваги	15 шт.
Автоматичні піпетки — дозатори	15 шт.
Лінійки	30 шт.
Шнур мірний (25 м)	5 шт.
Лабораторні	
Витяжна шафа	1 шт.
Міні-теплиця	1 шт.
Обладнання і матеріали для культивування плодової мухи	1 компл.
Холодильник з морозильною камерою	1 шт.
Термостат	3 шт.
Кристалізатори	3 шт.
Прилад для демонстрування всмоктування води коренем ПБВК	1 шт.
Прилад для спостереження за розвитком кореневої системи у рослини ПРКС	1 шт.
Прилад для визначення дихального газообміну у насіння	1 шт.
Прилад для демонстрування функцій легень людини	1 шт.
Тераріум	1 шт.
Акваріум з системами підсвітки, аерації, обладнанням	1 шт.
Акваріум для розведення бактерій, найпростіших	2 шт.
Ступки з товкачами	15 шт.
Спиртівка	15 шт.
Дистилятор	1 шт.
Неврологічний молоточок	15 шт.
Респіратори	15 шт.
Латексні рукавички	100 шт.
Лоток для мікропрепаратів	30 шт.
Лоток для роздавального матеріалу	15 шт.
Тримач для пробірок ТП	30 шт.
Штатив для пробірок	30 шт.
Штатив лабораторний	15 шт.
Металеві преси для гербарію	30 шт.
Папки для гербарію	30 шт.
Джгут медичний	30 шт.
Гумова груша	30 шт.
Гумова трубка	30шт.

Дощечки для накладання шини	30 шт.
Бинти медичні (різні)	30 шт.
Вата медична	30 упак.
Лейкопластир	30 шт.
Марлеві пов'язки	30 шт.
Марля 1 м ² 1,5 м	30 шт.
Пластилін	15 шт.
Лакмусовий папір універсальний	30 компл.
Фільтрувальний папір	100 компл.
Препарувальні голки	30 шт.
Пінцети	30 шт.
Скальпелі	30 шт.
Шпатель металеві	30 шт.
Рушники та серветки паперові	100 компл.
Набір картону	100 компл.
Лопати, тяпки, граблі	15 компл.
Копачки ботанічні	30 шт.
Відерце	3 шт.
Лійка	3 шт.
Ножиці різні	30 компл.
Ножиці садові	30 шт.
Ножі садові	30 шт.
Пилки садові	10 шт.
Ложка для спалювання речовин	3 шт.
Посуд	
Скельця предметні	100 шт.
Скельця покривні	300 шт.
Мензурка (250 мл)	15 шт.
Лійка лабораторна Л-75-80	15 шт.
Пробірки хімічні (різні)	100 шт.
Гумові пробки для пробірок з скляними трубками	30 шт.
Чашка Петрі (100 мл)	30 шт.
Піпетка медична	30 шт.
Стакан хімічний (250 мл)	30 шт.
Стакан хімічний (50 мл)	30 шт.
Палички скляні	15 шт.
Колби (від 50 до 1000 мл) з пробками	15 шт.
Склянки з кришками	30 шт.
Посуд металевий, пластмасовий, череп'яний різної місткості для пророщування насіння, вирощування розсади та живцювання	30 компл.
Пристрої для підсвітки	15 компл.
Реактиви	
Крохмаль	

Розчин марганцевокислого калію
 Спирт медичний
 Спирт технічний для спиртівок
 Спирт сухий
 Пепсин, порошок розчинний
 Розчин йоду
 Шлунковий сік
 Хлорид натрію
 Хлоридна кислота 5%
 Пероксид водню
 Луги
 Барвники
 Гліцерин
 Формалін
 Кислоти
 Розчинники полярні і неполярні
 Амінокислоти
 Полісахариди
 Олія імерсійна
 Олія рослинна
 Миючі засоби
 Добрива для кімнатних рослин

МОДЕЛІ

Квітки представників різних родин Покритонасінних	1 компл.
Насінини одно- та дводольних рослин	1 компл.
Скелети хордових (риби, жаби, плазуна, птаха, ссавця)	1 компл.
Будова яйця птаха	1 шт.
Око	1 шт.
Головний мозок людини	1 шт.
Гортань	1 шт.
Легені	1 шт.
Хребці	1 шт.
Нирка	1 шт.
Шлунок	1 шт.
Серце	1 шт.
Скелет людини	1 шт..
Череп людини	1 шт.
Кістки	1 шт.
Будова зуба	1 шт.
Суглоби (різні типи)	1 компл.
Вухо	1 шт.
Торс людини	1 шт.
Будова неорганічних молекул (води, водню, кисню) *	по 1 шт

Будова органічних молекул:	1 компл.
ДНК	
РНК	
Амінокислоти	
Нуклеотиди	
Моносахариди	
Клітини бактерії, рецептор-ліганд, антитіло-антиген, вірус-клітина-мішень	1 компл.
Будова хлоропласта	1 шт.
Біосинтез білку	1 шт.
Фотосинтез	1 шт.
Закони Менделя	1 шт.
Будова клітини (рослинної та тваринної)	1 компл.
Схема мітозу	1 шт.
Схема мейозу	1 шт.
Ембріогенез	1 шт.
Типові екосистеми (ставок, ліс, степ, гори, болота тощо)	1 компл.
Етапи енергетичного обміну	1 компл.
Схема процесу дихання	1 компл.
Велике і мале кола кровообігу	1 компл.
Рефлекторні дуги умовних і безумовних рефлексів	1 компл.
Кругообіг речовин у природі (вода, кисень, вуглекислий газ, азот)	1 компл..
Ланцюги живлення в природі	1 компл.
ДРУКОВАНІ	
<i>Таблиці</i>	
Портрети видатних українських та світових вчених-біологів	1 компл.
Набір таблиць з природознавства (до всіх тем курсу) *	1 компл.
Біологія рослин (водорості, мохи, лишайники, папороті, голонасінні, покритонасінні; різноманітність, значення, будова, основні функції, пристосування до існування)	1 компл.
Біологія грибів, лишайників	1 компл.
Найпростіші (будова, різноманітність, значення)	1 компл.
Біологія безхребетних	1 компл.
Біологія хребетних	1 компл.
Екосистеми	1 компл.
Екологічні фактори	1 компл.
Типи клітин та тканин організму людини	1 компл.
Функціональні системи організму людини	1 компл.
Регуляція функцій організму людини	1 компл.
Опорно-рухова система людини	1 компл.
Внутрішнє середовище організму людини.	1 компл.
Система кровообігу	1 компл.
Дихальна система людини	1 компл.
Система травлення людини	1 компл.
Видільна система людини	1 компл.

Нервова система людини	1 компл.
Система ендокринної регуляції людини	1 компл.
Сенсорні системи людини	1 компл.
Вища нервова діяльність людини	1 компл.
Репродуктивна система людини	1 компл.
Походження людини	1 компл.
Екологічні фактори і здоров'я людини	1 компл.
Біохімія	1 компл.
Методи досліджень	1 компл.
Молекулярна біологія	1 компл.
Цитологія	1 компл.
Організм — цілісна саморегульована біологічна система	1 компл.
Розмноження та індивідуальний розвиток організмів	1 компл.
Основи екології	1 компл.
Живі організми природних зон світу, України*	1 компл.
Закономірності спадковості організмів	1 компл.
Закономірності мінливості організмів	1 компл.
Основи селекції і біотехнології	1 компл.
Еволюційні гіпотези	1 компл.
<i>Картки для індивідуальної роботи</i>	
Дидактичні матеріали з кожної теми курсу	30 компл.
Атласи-хрестоматії (з кожного курсу)	30 компл.
Стінні карти	
Рослинний та тваринний світ України	1 шт.
Ґрунти України	1 шт.
Природні зони світу*	1 шт.
Кліматичні пояси світу*	1 шт.
Медико-демографічні проблеми України	1 шт.
Заповідні об'єкти України	1 шт.
Екологічний стан України	1 шт.
Людські раси, походження людини	1 шт.
Охорона природи*	1 шт.

ОБЛАДНАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Меблі для кабінету біології	1 компл.
Дошка аудиторна	1 шт.
Кріплення для карт, таблиць	1 шт.

* — для викладання курсу природознавства

**Про затвердження Положення
про навчально-дослідну земельну ділянку
загальноосвітніх шкіл та позашкільних
навчально-виховних закладів і Положення
про учнівське лісництво загальноосвітніх
шкіл та позашкільних навчально-виховних
закладів**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

№ 307 від 01.11.95

м.Київ

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

29 травня 1996 р.

за № 256/1281

Відповідно до вимог Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.93 р. № 896 (896-93-п), щодо формування екологічної культури учнів, залучення їх до еколого-натуралістичної діяльності, а також з метою формування працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря та забезпечення умов самореалізації індивідуальних здібностей і талантів молоді **НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Положення про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів (додається).

2. Затвердити Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів.

3. Вважати наказ Міністерства народної освіти УРСР від 16.06.86 р. «Про затвердження Положення про навчально-дослідницьку ділянку загальноосвітніх шкіл» таким, що втратив чинність.

4. Вважати рішення колегії Міністерства народної освіти УРСР від 13.08.68 р. в частині затвердження «Положення про учнівське лісництво» таким, що втратило чинність.

5. Міністреву освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти виконкомів обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів:

- довести Положення про навчально-дослідну ділянку загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів і Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів до відома керівників закладів освіти.

6. Контроль за виконанням наказу покласти на управління гуманітарної освіти та виховання і Головне управління загальної середньої освіти.

Міністр освіти М.З.Згуровський

*Затверджено наказом Міністерства освіти України
від 01.11.95 р. № 307*

Положення про навчально-дослідну земельну ділянку загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчально-виховних закладів

I. Основні положення

1. Навчально-дослідна земельна ділянка закладу освіти є базою проведення навчальних та практичних занять, передбачених програмами з природознавства, біології, трудового навчання, засвоєння знань, формування вмій і навичок, організації позакласної юннатівської, дослідницької, природоохоронної роботи, продуктивної праці учнів.

2. Навчально-дослідна земельна ділянка може існувати при всіх типах середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів і позашкільних навчально-виховних закладах* відповідно до Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.93 р. № 660, та Положення про позашкільний навчально-виховний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.94 р. № 45.

3. Навчально-дослідна земельна ділянка надається у порядку, встановленому Земельним кодексом України. На вказані земельні ділянки поширюються пільги щодо плати за землю, визначені для закладів освіти згідно з Законом України «Про плату за землю».

* Далі — навчально-виховні заклади.

II. Вимоги до функціонування навчально-дослідної земельної ділянки

4. Розміри навчально-дослідної земельної ділянки встановлюються залежно від кількості учнів, які навчаються в освітньому закладі, і місцевих умов (див. додаток).

Під навчально-дослідну земельну ділянку рекомендуються такі площі:

- для початкових шкіл — не менше 5 тис.кв.м;
- для основної і старшої — не менше 10 тис.кв.м;
- для міських шкіл — не менше 10 тис.кв.м;
- для обласних станцій юних натуралістів (еколого-натуралістичних центрів) — не менше 20 тис.кв.м;
- для районних станцій юних натуралістів (еколого-натуралістичних центрів) — не менше 10 тис.кв.м;
- для міських станцій юних натуралістичних (еколого-натуралістичних центрів) — не менше 5 тис.кв.м.

5. Установам і закладам освіти може бути надана додаткова площа, яка зайнята багаторічними насадженнями (сад, дендрарій, парк тощо або площа для ведення сільськогосподарських робіт).

6. Навчально-дослідна земельна ділянка може включати: відкритий і закритий ґрунт, ферму, підсобне приміщення тощо.

7. На навчально-дослідній земельній ділянці розміщуються відділки: польових, овочевих, плодово-ягідних культур; квітково-декоративний, колекційний, селекційно-генетичний, зоолого-тваринницький, а також відділки: виробничий, дендрологічний.

Площа кожного відділку визначається завідуючим земельною ділянкою (вчитель біології або трудового навчання) з урахуванням місцевих умов і кількості учнів, які залучаються до роботи, і погоджується з керівником навчально-виховного закладу.

8. Для початкових класів в основній та старшій школах виділяються окремі земельні ділянки в овочевому, плодово-ягідному, квітково-декоративному відділках.

9. Навчально-дослідна земельна ділянка міських шкіл може мати: колекційний, квітково-декоративний, селекційно-генетичний, дендрологічний відділки та інші.

10. У відділках польових та овочевих культур, в системі сівозмін вирощуються основні сільськогосподарські культури даної зони.

11. Сівозміни запроваджуються згідно з рекомендаціями господарств, науково-дослідних установ, з урахуванням навчальних програм з природознавства, біології, трудового навчання.

12. У відділку плодово-ягідних культур (сад, ягідник або виноградник, плодово-ягідний розсадник) вирощуються кращі районовані і місцеві сорти плодових і ягідних культур, а також нові для даної місцевості плодово-ягідні культури, проводиться дослідницька робота з ними.

13. Квітково-декоративний відділок складається з колекційної ділянки одно-, дво- та багаторічних квіткових рослин, квітників (клумби, рабатки, рокарії, міксборджори та ін.) та декоративних насаджень.

14. У селекційно-генетичному відділку проводяться досліді, які використовуються при вивченні відповідних тем курсу загальної біології.

Селекційно-генетичний відділок повинен бути просторово ізолюваним і складається з селекційної, генетичної ділянок.

Для основної школи може вводитися лише селекційна земельна ділянка.

15. На колекційній земельній ділянці вирощуються типові представники основних сільськогосподарських і систематичних груп рослин:

1. Технічні (прядильні, олійні, ефіроолійні).
2. Лікарські.
3. Овочеві (коренеплоди, бульбоплоди, цибулинні, бобові).
4. Кормові (злакові і бобові трави, кормові коренеплоди).
5. Декоративні (однорічні, дворічні, багаторічні).
6. Корисні дикоростучі.

16. У зоолого-тваринницькому відділку залежно від місцевих умов, етнічних особливостей певних регіонів України можуть бути крільчатник, пташник, пасіка тощо. До складу відділку входить також куточок живої природи. У зоолого-тваринницькому відділку утримується така кількість тварин, яка б забезпечувала проведення навчальної і дослідної роботи.

Догляд за тваринами та їх годівлю відповідно до встановленого режиму здійснюють за графіком учні 2—10 класів.

Кормова база для тварин забезпечується продукцією сільськогосподарських культур, що вирощуються в польовому та овочевому відділках.

17. Закритий ґрунт (теплиця, парники, розсадники) створюється для проведення занять, дослідницької роботи, вирощування овочевих і квітково-декоративних рослин, розсади, розмноження плодово-ягідних і декоративних рослин.

18. У виробничому відділку вирощування сільськогосподарських культур, тварин проводиться з урахуванням прогресивних технологій, рекомендацій наукових закладів. Вирощена

продукція може бути використана для потреб школи, позашкільного закладу або реалізована. Кошти від реалізації продукції перераховуються на спецрахунок закладу освіти для поповнення матеріальної бази та оплати праці школярів.

19. У дендрологічному відділку створюється колекція дерев'янистих і кущових рослин, висаджених за систематичним, географічним або господарським принципом. Можна, враховуючи їх декоративність, створювати художньо-декоративні композиції, садово-паркові архітектури, використовуючи і площі зелених насаджень. При відділку може бути закладена шкілька саджанців, що вирощуються з насіння історичних та знаменитих дерев.

20. У підсобному приміщенні зберігаються сільськогосподарський інвентар і механізми, аптечка першої допомоги. Добрива зберігаються відповідно до вимог виробничої санітарії у спеціальній тарі з чіткими написами назв.

Біля підсобного приміщення встановлюється протипожежний інвентар.

21. Посадковий і посівний матеріал, вирощена продукція зберігаються на території земельної ділянки школи у спеціальному сховищі.

22. Навчально-дослідна земельна ділянка забезпечується сільськогосподарським інвентарем відповідно до місцевих умов та вимог агротехнічного обробітку ґрунту.

Навколо земельної ділянки створюється живопліт з витких рослин або штучна огорожа. Земельна ділянка забезпечується водою для поливу рослин.

23. В районах, що зазнали наслідків від аварії на Чорнобильській АЕС, роботи на навчально-дослідній земельній ділянці зводяться до навчально-дослідної діяльності у закритому ґрунті за умови завезення ґрунту з екологічно чистих зон.

III. Зміст і організація роботи учнів на навчально-дослідній земельній ділянці

24. Основними напрямками діяльності учнів на земельній ділянці є: вирощування рослин і тварин, спостереження за їх ростом і розвитком, проведення сільськогосподарських дослідів згідно з програмами трудового навчання, природознавства, біології, гурткових занять.

25. Дослідно-практичні роботи на земельній ділянці проводяться на основі знань, які набувають учні в процесі вивчення основ наук з широким використанням досягнень сучасної науки і досвіду вирощування якісної сільськогосподарської продукції.

26. Для роботи на земельній ділянці з учнів кожного класу формуються ланки.

27. Робота учнів на земельній ділянці організовується відповідно до плану, який є складовою частиною загального навчально-виховного плану школи.

До плану роботи на навчально-дослідній земельній ділянці доцільно включити такі розділи:

- планування території навчально-дослідної земельної ділянки (розміщення відділків, полів сівозміни, розподіл території ділянки між класами, ланками, гуртками, групами продовженого дня); для ефективної роботи на навчально-дослідній земельній ділянці учні (юннати) організовуються в гуртки, клуби, ланки та інші форми учнівських об'єднань;
- зміст і організація роботи (перелік рослин, що вирощуються на земельній ділянці, тварин; тематика спостережень та дослідів між класами, ланками, гуртками; список навчально-наочних посібників, що будуть виготовлятися; календарні строки і порядок виконання учнями робіт, розклад навчальних, гурткових занять, графік роботи учнів у процесі суспільно корисної праці, у тому числі в період літніх канікул);
- керівництво роботою учнів на земельній ділянці (закріплення вчителів, класних керівників, вихователів груп продовженого дня за відділками ділянки, графік їх роботи в період літніх канікул);
- матеріальне забезпечення роботи на земельній ділянці (визначення потреб в інвентарі, обладнанні, добривах, посівному і посадковому матеріалах, кормах для тварин та ін.).

28. Навчально-виховна, дослідницька робота у теплиці здійснюється за окремим планом, який є складовою частиною загального плану на навчально-дослідній земельній ділянці.

29. Кошти закладів і установ освіти та науки, які повністю або частково фінансуються з бюджету, одержані від здійснення або на здійснення діяльності, передбаченої їх статутними документами, не вважаються прибутком і не оподатковуються (ст.61 Закону «Про плату за землю»).

30. Щорічно, на початку навчального року, підбиваються підсумки робіт на земельній ділянці, організується виставка, проводиться «Свято врожаю» тощо.

31. Керівником навчально-дослідної земельної ділянки, як правило, директор освітнього закладу призначає вчителя біології або ж з трудового навчання, а в початковій школі — з числа педагогічних працівників.

32. Заступник директора по господарській частині вживає заходів по своєчасному забезпеченню навчально-дослідної земельної ділянки інвентарем, посівним і посадковим матеріалом, кормами для тварин, водою для поливу рослин; організовує забезпечення і реалізацію продукції, одержаної на навчально-дослідній земельній ділянці, організовує охорону земельних ділянок.

33. Завідуючий навчально-дослідною земельною ділянкою за його бажанням може бути звільнений від обов'язків класного керівника.

34. За завідування навчально-дослідною земельною ділянкою надається додаткова оплата відповідно до Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти, «Додаткова оплата», затвердженої наказом Міністерства освіти від 15.04.93р. № 102 та зареєстрованої в Міністерстві юстиції України від 27.05.93р. № 56.

35. Завідуючий навчально-дослідною земельною ділянкою:

а) відповідає за стан навчально-дослідної земельної ділянки, організацію роботи учнів на ній;

б) організовує змагання між класами, ланками, окремими учнями і юннатами на краще проведення дослідницької роботи і одержання високого врожаю сільськогосподарських культур, щороку, восени після збирання врожаю, підводить підсумки роботи учнів на навчально-дослідній земельній ділянці, проводить «Свято врожаю» та інші форми масових натуралістичних заходів, організовує виставку, на якій демонструються результати роботи всіх учнів і гуртків юних натуралістів, частина матеріалів оформлюється як наочні посібники (натуральні експонати, гербарії, щоденники спостережень тощо);

в) координує роботу вчителів початкових класів, хімії, географії та трудового навчання на навчально-дослідній земельній ділянці, консультує вчителів, керівників гуртків юних натуралістів та класоводів при складанні ними планів роботи в процесі проведення дослідів і спостережень на навчально-дослідній ділянці, складанні інструктивних карток та ін.;

г) складає на початку навчального року річний план роботи та господарсько-фінансовий кошторис ділянки на підставі загального плану школи;

д) інструктує вчителів, працівників позашкільних закладів, лаборантів, яких залучає під час літніх канікул до керівництва працею учнів на земельній ділянці, знайомить їх з планом роботи, методикою і технікою проведення робіт;

е) відповідає за створення на навчально-дослідній земельній ділянці умов, що відповідають правилам техніки безпеки і санітарно-гігієнічним вимогам;

є) разом з класним керівником, керівником гуртка контролює виконання кожним класом та гуртком плану робіт на земельній ділянці й забезпечує ведення обліку дослідницької роботи;

ж) надсилає кращі експонати на районні, обласні та всеукраїнські виставки;

з) допомагає вчителям у виготовленні наочних посібників та роздаткового матеріалу;

и) подає пропозиції директорові закладу, педагогічній раді щодо використання коштів, які отримуються в результаті реалізації продукції, вирощеної на навчально-дослідній земельній ділянці, одержаного врожаю з ділянки, про відзначення кращих класів, ланок, гуртків, окремих учнів;

л) складає річний звіт про навчальну і дослідницьку роботу на ділянці та подає його на розгляд педагогічної ради.

36. Вчителі, які залучаються до керівництва заняттями, працюючи з учнями на навчально-дослідній земельній ділянці, навчають їх агротехнічних прийомів роботи, забезпечують дотримання школярами правил техніки безпеки і санітарно-гігієнічного режиму, а також здійснюють нагляд за станом і безпечною експлуатацією обладнання, інвентаря.

37. В процесі роботи на земельній ділянці забезпечується раціональний режим праці і відпочинку учнів.

38. У разі відсутності шкільної земельної ділянки робота учнів переноситься на земельні ділянки станції юних натуралістів, у господарства, парки, ботанічні сади тощо.

IV. Охорона праці учнів

39. Згідно з Правилами охорони праці в сільському господарстві, затвердженими наказом Міністерства сільського господарства і продовольства від 27.10.95 р. № 291, та Правилами внутрішнього розпорядку, що діють у загальноосвітніх школах та позашкільних навчально-виховних закладах, з дітьми, зайнятими дослідницькою роботою та виробничою діяльністю на навчально-дослідній ділянці, проводяться відповідні заняття, які обов'язково організовує спеціаліст (вчитель біології або інший, відповідальний за навчально-дослідні земельні ділянки).

40. На кожній ділянці повинна бути розроблена та затверджена директором освітнього закладу Інструкція з техніки безпеки (окремо з усіх видів робіт, що проводяться). Діти допускаються до роботи після проведення з ними інструктажу та перевірки

знань з охорони праці. Учні працюють лише в денний час та не допускаються до роботи з отрутохімікатами.

Вчителі, спеціалісти сільського господарства, які залучені до керівництва роботою на навчально-дослідній ділянці, здійснюють контроль за дотриманням трудового законодавства, правил, норм, інструкцій з техніки безпеки, виробничої санітарії і пожежної безпеки.

Додаток
до Положення про навчально-дослідну земельну ділянку

Орієнтовний розподіл площі шкільної навчально-дослідної земельної ділянки всіх ґрунтово-кліматичних зон України, за винятком гірських районів та Чорноморського узбережжя Криму та районів, що зазнали наслідків аварії Чорнобильської АЕС, рекомендується таким:

а) у початковій школі

№	Назва об'єктів ділянки	Площа в квадратних метрах
1	Овочева сівозміна	1000
2	Ягідник або виноградник	450
3	Квітники	300
4	Плодові і декоративні насадження	3000
5	Парники	50
6	Крільчатник	200
		5000

б) в основній і старшій школі

№	Назва об'єктів ділянки	Площа в квадратних метрах	
		в основній школі	у старшій школі
І. Ботаніко-рослинницький відділ			
1	Польова сівозміна	2500	3000
2	Овочева сівозміна	3000	4000
3	Плодовий сад	6000	8000
4	Плодово-декоративна шкілька розсадник	600	1000
5	Ягідник або виноградник	400	700
6	Колекційна ділянка і ділянка систематики	300	700
7	Селекційно-генетична ділянка	300	700
8	Квітники, жива огорожа, декоративні насадження	900	1000
9	Закритий ґрунт	400	4000
ІІ. Зоолого-тваринницький відділ			
10	Крільчатник, пасіка, відділ дикої фауни	500	500
		15000	20000

Примітка:

а) в районі зрошуваного землеробства розміри пришкільних навчально-дослідних земельних ділянок відводяться в половинному розмірі;

б) орієнтовний розподіл площі шкільної земельної ділянки для шкіл гірських районів та Чорноморського узбережжя Криму встановлюють управління освіти Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій разом з обласними відділами освіти і обласними управліннями сільського господарства;

в) для шкіл, які розташовані в містах і робітничих селищах:

№	Назва об'єктів ділянки	Площа в квадратних метрах
I. Ботаніко-рослинницький відділ		
1	Польова сівозміна	800
2	Овочева сівозміна	1200
3	Плодові і декоративні насадження	3600
4	Плодово-декоративна шкілька і розсадник	1000
5	Ягідник або виноградник	400
6	Колекційна ділянка і ділянка систематики	700
7	Селекційно-генетична ділянка	600
8	Квітники, жива огорожа, декоративні насадження	1100
9	Закритий ґрунт	400
II. Зоолого-тваринницький відділ		
10	Крільчатник, пасіка, відділ дикої фауни	200
		10000

Примітка: а) розміри дослідних ділянок від 10 кв. м до 100 кв. м. В колекційному відділі ділянки можуть бути розміром від 2 до 5 кв. м;

б) розміри доріжок між полями 1 м, між ділянками 30 см, центральна 2 м.

Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАКАЗ

№ 563 від 01.08.2001

*Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
20 листопада 2001 р.
за № 969/6160*

На виконання Законів України «Про охорону праці», «Про освіту» та розпорядження Міністерства освіти України від 24.06.99 № 62 НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти (далі — Положення), що додається.

2. Надрукувати це Положення в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України».

3. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, ректорам (директорам) вищих навчальних закладів забезпечити вивчення Положення в закладах і установах освіти.

4. Уважати таким, що втратило чинність, Положення про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах (розділ I), затверджене наказом Міністерства освіти України від 30.11.93 № 429, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178, та такими, що не застосовуються на території України, «Положение об организации работы по охране труда в системе Министерства высшего и среднего специального образования СССР», затверджене наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 04.03.86 № 168, «Положение об организации работы по охране труда в учреждениях системы Министерства просвещения СССР», затверджене наказом Міністерства освіти СРСР від 08.12.86 № 241, Положення про організацію роботи з охорони праці в системі Державного комітету УРСР

з професійно-технічної освіти, затверджене Державним комітетом професійно-технічної освіти УРСР у 1988 р.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Богомолова А.Г.

Т. в. о. Міністра А. Г. Богомолов

ЗАТВЕРДЖЕНО
*Наказ Міністерства
освіти і науки України
01.08.01 № 563*

*Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
20 листопада 2001 р.
за № 969/6160*

ПОЛОЖЕННЯ про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

1. Загальні положення

1.1. Це Положення розроблено відповідно до Законів України «Про охорону праці», «Про освіту» і поширюється на вищі, професійно-технічні, загальноосвітні, дошкільні, позашкільні навчальні заклади та заклади післядипломної освіти, установи Міністерства освіти і науки України незалежно від форм власності і підпорядкування (далі — заклади освіти).

1.2. Це Положення визначає єдину систему організації роботи з охорони праці, а також обов'язки керівників та посадових осіб щодо забезпечення здорових і безпечних умов навчально-виховного процесу*, запобігання травматизму його учасників.

1.3. Положення узгоджене з ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Держнаглядохоронпраці.

* Навчально-виховний процес — система організації навчально-виховної, навчально-виробничої діяльності, визначеної навчальними, науковими, виховними планами (уроки, лекції, лабораторні заняття, час відпочинку між заняттями, навчальна практика, заняття з трудового, професійного навчання і професійної орієнтації, виробнича практика, робота у трудових об'єднаннях, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, походи, екскурсії, спортивні змагання, перевезення чи переходи до місця проведення заходів тощо).

1.4. Заклади освіти у своїй діяльності керуються чинним законодавством, нормативно-правовими актами з охорони праці, цим Положенням.

1.5. Організація роботи з охорони праці в закладах освіти покладається на їх керівників.

1.6. Навчання та перевірка знань з питань охорони праці працівників проводиться відповідно до ДНАОП 0.00-4.12-99 «Типове положення про навчання з питань охорони праці», затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці України 17.02.99 № 27, зареєстрованого в Мінюсті України 21.04.99 за № 248/3541 (далі — Типове положення).

1.7. Навчання та перевірка знань з питань охорони праці учнів, студентів, курсантів, слухачів під час трудового та професійного навчання, виробничої практики проводиться відповідно до типових планів і програм з предметів і дисциплін «Охорона праці», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та Типового положення. Крім навчання з охорони праці, в закладах освіти проводиться навчання з питань охорони життя, здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, безпеки дорожнього руху, попередження побутового травматизму. У закладах освіти, що надають загальну середню освіту, та у вищих навчальних закладах ці питання входять до курсу предметів і дисциплін з безпеки життєдіяльності. Обсяги, зміст навчання та форми перевірки знань з питань безпеки життєдіяльності визначаються навчальними планами і програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України.

1.8. Інструктажі з питань охорони праці в закладах освіти проводяться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами, працівниками (далі — учасники навчально-виховного процесу) відповідно до Типового положення. Інструктажі з питань безпеки життєдіяльності з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами проводяться одночасно з інструктажами з питань охорони праці і містять питання охорони здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, безпеки дорожнього руху, реагування на надзвичайні ситуації, безпеки побуту тощо.

2. Організація роботи з охорони праці в Міністерстві освіти і науки України

2.1. Загальне керівництво і відповідальність за організацію роботи з охорони праці в Міністерстві освіти і науки України покладається на Першого заступника Державного секретаря.

2.2. Міністерство освіти і науки України:

2.2.1 забезпечує виконання покладених на нього завдань з питань охорони праці відповідно до Законів України «Про освіту», «Про охорону праці», чинних нормативно-правових актів і несе відповідальність за загальний стан роботи з охорони праці в галузі, координує і контролює діяльність закладів освіти щодо забезпечення здорових, безпечних умов навчання, виховання і праці;

2.2.2 проводить єдину науково-технічну політику з питань охорони праці, впровадження нових технологій навчання, системи стандартів безпеки праці, направлених на забезпечення здорових і безпечних умов навчально-виховного процесу;

2.2.3 створює службу охорони праці Міністерства освіти і науки України відповідно до Типового положення про службу охорони праці, затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці від 03.08.93 № 73 і зареєстрованого в Мінюсті України 30.09.93 за № 140; ця служба безпосередньо підпорядковується Першому заступнику Державного секретаря;

2.2.4 забезпечує опрацювання та прийняття нових, перегляд і скасування нормативно-правових актів з охорони праці відповідно до цього Положення; видає накази, інструкції з питань охорони праці, здійснює контроль за їх виконанням;

2.2.5 забезпечує функціонування системи управління охороною праці в закладах освіти;

2.2.6 розробляє і після узгодження у встановленому порядку затверджує переліки навчального обладнання, технічних засобів навчання, меблів тощо;

2.2.7 передбачає внесення до навчальних програм та підручників питання охорони праці;

2.2.8 здійснює внутрівідомчий контроль за станом охорони праці в закладах освіти;

2.2.9 здійснює контроль за наданням установлених пільг особам, що працюють у важких та шкідливих умовах праці, забезпеченням спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту учасників навчально-виховного процесу відповідно до чинного законодавства;

2.2.10 організовує підготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів з охорони праці з урахуванням особливостей закладу освіти;

2.2.11 забезпечує навчання з питань охорони праці в закладах освіти;

2.2.12 один раз на три роки організовує в установленому порядку навчання і перевірку знань з охорони праці керівників,

спеціалістів, працівників галузі, які є членами відповідної постійно діючої комісії з перевірки знань у закладах освіти;

2.2.13 організовує і проводить колегії, наради, конференції, виставки, громадські огляди з охорони праці;

2.2.14 здійснює постійний зв'язок з органами виконавчої влади та громадськими організаціями щодо запобігання травматизму серед учасників навчально-виховного процесу;

2.2.15 веде оперативний облік групових та із смертельним наслідком нещасних випадків з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами, у разі потреби бере участь у їх розслідуванні;

2.2.16 укладає Угоду з питань поліпшення умов і безпеки праці та навчання з ЦК профспілки працівників освіти і науки України;

2.2.17 бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони праці.

3. Організація роботи з охорони праці в Міністерстві освіти Автономної Республіки Крим, управліннях освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та районних (міських) управліннях освітою місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування

3.1. Відповідальність за організацію роботи з охорони праці в Міністерстві освіти Автономної Республіки Крим, управліннях (відділах) освіти і науки, органах управління освітою несуть їх керівники.

3.2. Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та районні (міські) управління освіти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування:

3.2.1 здійснюють керівництво і контроль за організацією роботи з охорони праці в закладах освіти, безпосередньо їм підпорядкованих;

3.2.2 відповідно до Типового положення про службу охорони праці, затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці від 3.08.93 № 73 і зареєстрованого в Мінюсті України 30.09.93 за № 140, створюють службу охорони праці;

3.2.3 забезпечують функціонування системи управління охороною праці в закладах освіти;

3.2.4 забезпечують виконання нормативно-правових актів з охорони праці в закладах освіти та відповідних приписів органів державного нагляду за охороною праці тощо;

3.2.5 надають необхідну допомогу щодо створення безпечних умов проведення навчально-виховного процесу в закладах освіти; систематично заслуховують їх керівників про стан роботи з охорони праці;

3.2.6 тимчасово призупиняють або забороняють навчально-виховний процес у закладах освіти, а також роботи в небезпечних для життя і здоров'я умовах; притягають до відповідальності осіб, які порушують трудове законодавство, правила і норми з охорони праці, вимоги безпеки проведення навчально-виховного процесу, призначають повторну перевірку знань працівників з охорони праці;

3.2.7 один раз на три роки здійснюють навчання і перевірку знань з охорони праці керівників закладів освіти, їх заступників, інспекторів відділів (управлінь) освіти, інженерно-педагогічних працівників, відповідно до Типового положення, якщо це не суперечить спеціальним вимогам; навчання і перевірка знань з охорони праці новопризначених працівників цих категорій здійснюється не пізніше 3-місячного терміну з моменту їх призначення;

3.2.8 забезпечують заклади освіти законодавчими та нормативно-правовими актами з охорони праці;

3.2.9 здійснюють контроль за наданням пільг особам, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах, забезпечують їх спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170 і зареєстрованим у Мінюсті України 18.11.96 за № 667/1692;

3.2.10 здійснюють контроль за дотриманням норм і правил з охорони праці в трудових об'єднаннях учнів, студентів, курсантів, своєчасним навчанням, інструктажем і перевіркою знань з питань охорони праці керівників цих об'єднань;

3.2.11 забезпечують проведення дозиметричного контролю в закладах освіти шляхом укладення договорів з відповідними службами згідно з чинним законодавством;

3.2.12 не дозволяють залучення вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів до господарських робіт і виробничої практики без обстеження робочих місць відповідними органами державного нагляду; забезпечують контроль за проведенням робіт, які негативно впливають на учасників навчально-виховного процесу та стан довкілля;

3.2.13 контролюють роботу методичних служб щодо розроблення нормативних актів з охорони праці, вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду;

3.2.14 здійснюють постійний зв'язок з органами виконавчої влади та громадськими організаціями щодо запобігання травматизму серед учасників навчально-виховного процесу;

3.2.15 здійснюють контроль за якістю виконання будівельно-монтажних робіт на новобудовах закладів освіти; не допускають уведення в експлуатацію об'єктів освіти з порушеннями технологічного циклу;

3.2.16 організовують і проводять приймання закладів освіти до нового навчального року відповідними комісіями;

3.2.17 визначають базові (опорні) заклади освіти щодо створення здорових і безпечних умов праці та навчання;

3.2.18 здійснюють контроль за проведенням інструктажів з охорони праці учасників навчально-виховного процесу та інструктажів з безпеки життєдіяльності вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів;

3.2.19 здійснюють затвердження посадових інструкцій керівників закладів освіти з обов'язковим блоком питань з охорони праці;

3.2.20 організовують проведення атестації робочих місць за умовами праці відповідно до вимог чинних нормативно-правових актів;

3.2.21 щорічно розробляють організаційно-технічні заходи щодо поліпшення стану охорони праці в закладах освіти;

3.2.22 систематично розглядають на колегіях, засіданнях ради з освіти звіти керівників закладів освіти про стан охорони праці;

3.2.23 організовують розслідування та облік групових нещасних випадків та випадків із смертельним наслідком, пов'язаних з навчально-виховним процесом, проводять аналіз їх причин та вживають заходів щодо їх попередження.

4. Обов'язки посадових осіб та організація роботи з охорони праці в закладах освіти

4.1. Керівник (ректор, директор, завідувач):

4.1.1 відповідає за створення безпечних умов начально-виховного процесу згідно з чинним законодавством, міжгалузевими і галузевими нормативними, інструктивними та іншими документами з охорони праці, цим Положенням; не дозволяє проведення навчально-виховного процесу за наявності шкідливих та небезпечних умов для здоров'я учасників навчально-виховного процесу;

4.1.2 відповідно до Типового положення про службу охорони праці, затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці від 03.08.93 № 73 і зареєстрованого в Мінюсті України 30.09.93 за № 140, створює у закладі освіти службу охорони праці, яка безпосередньо підпорядковується йому, або призначає відповідальних за організацію роботи з охорони праці та визначає їх функціональні обов'язки; забезпечує функціонування системи управління охороною праці у закладі освіти;

4.1.3 призначає наказом осіб, відповідальних за стан охорони праці в структурних підрозділах, навчальних кабінетах, лабораторіях, майстернях, спортзалах, тирах (стрільбищах) тощо;

4.1.4 затверджує посадові інструкції керівників структурних підрозділів, працівників з обов'язковим блоком питань охорони праці;

4.1.5 створює і визначає порядок роботи постійно діючої технічної комісії з уведення в експлуатацію нових, реконструйованих навчальних приміщень і обладнання, затверджує акти приймання;

4.1.6 уживає заходів щодо приведення інженерно-технічних комунікацій, устаткування, обладнання у відповідність до чинних стандартів, правил, норм з охорони праці;

4.1.7 щорічно укладає колективний договір (угоду), що містить розділ охорони праці, та забезпечує його виконання;

4.1.8 організовує роботу комісії з перевірки готовності закладу освіти до нового навчального року та до роботи в осінньо-зимовий період;

4.1.9 забезпечує виконання законодавчих, нормативних актів, наказів, рішень, розпоряджень, інструктивних матеріалів з питань охорони праці Міністерства освіти і науки України, місцевих органів управління освітою, виконання заходів з охорони праці колективного договору (угоди), приписів органів державного нагляду за охороною праці, пропозицій профспілкового комітету;

4.1.10 на засіданнях ради закладу освіти, нарадах керівників структурних підрозділів, інших осіб, відповідальних за стан охорони праці, організовує звітування з питань профілактики травматизму, виконання заходів розділу з охорони праці колективного договору (угоди), видає накази, розпорядження з цих питань;

4.1.11 організовує профілактичну роботу щодо попередження травматизму і зниження захворюваності серед учасників навчально-виховного процесу;

4.1.12 організовує роботу з розробки програми вступного інструктажу та забезпечує проведення всіх видів інструктажів:

- з охорони праці — відповідно до Типового положення, з безпеки життєдіяльності — відповідно до цього Положення;

4.1.13 організовує роботу щодо розроблення та періодичного перегляду:

- інструкцій з охорони праці для працівників відповідно до ДНАОП 0.00-4.15-98 «Положення про розробку інструкцій з охорони праці», затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.01.98 № 9, зареєстрованого в Мінюсті України 07.04.98 за № 226/2666,
- інструкцій з безпеки* для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів відповідно до цього Положення; перегляд цих інструкцій здійснюється один раз на 5 років;

4.1.14 сприяє проведенню та бере участь у проведенні адміністративно-громадського контролю з питань охорони праці;

4.1.15 контролює забезпечення учасників навчально-виховного процесу спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Мінюсті України 18.11.96 за № 667/1692;

4.1.16 здійснює контроль за підготовкою трудових студентських загонів, учнівських об'єднань щодо створення здорових і безпечних умов праці та відпочинку на місцях їх дислокації;

4.1.17 забезпечує проведення дозиметричного контролю відповідно до чинних нормативних актів з обов'язковою реєстрацією в спеціальному журналі;

4.1.18 забезпечує навчання з питань охорони праці учасників навчально-виховного процесу та навчання з питань безпеки життєдіяльності вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів з наступною перевіркою знань відповідно до чинного законодавства і цього Положення;

4.1.19 забезпечує виконання організаційно-технічних заходів упровадження державної системи стандартів безпеки праці, проведення атестації робочих місць за умовами праці;

* Інструкція з безпеки — порядок виконання вимог безпеки навчання і праці для учасників навчально-виховного процесу в закладах освіти.

4.1.20 організовує проведення обов'язкових попередніх та періодичних медичних оглядів учасників навчально-виховного процесу закладу освіти відповідно до Положення про медичний огляд працівників певних категорій, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.94 № 45 і зареєстрованого в Мінюсті 21.06.94 за № 136/345;

4.1.21 організовує з відповідними органами державного нагляду за охороною праці обстеження робочих місць перед виробничою практикою; забезпечує контроль за виконанням робіт, які негативно впливають на учасників навчально-виховного процесу та стан довкілля;

4.1.22 здійснює постійний зв'язок з державними органами та громадськими організаціями щодо запобігання травматизму серед учасників навчально-виховного процесу;

4.1.23 повідомляє за підлеглістю та Міністерству освіти і науки України протягом доби про кожний груповий нещасний випадок або випадок із смертельним наслідком, що трапився з вихованцем, учнем, студентом, курсантом, слухачем, аспірантом під час навчально-виховного процесу, на виробництві та у побуті;

4.1.24 організовує розслідування нещасних випадків з учасниками навчально-виховного процесу, затверджує акт про нещасний випадок під час навчально-виховного процесу відповідно до чинних документів, проводить аналіз причин та розробляє заходи щодо попередження травматизму.

4.2. Заступник керівника (проректор, заступник директора, завідувача)*:

4.2.1 організовує і контролює виконання керівниками структурних підрозділів (факультетів, кафедр, кабінетів, лабораторій тощо) заходів щодо створення здорових і безпечних умов навчально-виховного процесу;

4.2.2 забезпечує впровадження відповідних вимог державних і галузевих нормативних документів з питань охорони праці у навчально-виховний процес; контролює проведення паспортизації навчальних кабінетів, майстерень, лабораторій, спортзалів тощо;

4.2.3 здійснює контроль за безпекою навчального обладнання, приладів, хімреактивів, навчально-наочних посібників тощо, що використовуються під час навчально-виховного процесу відповідно до чинних типових переліків і норм;

* Організація роботи з охорони праці в закладі освіти покладається на заступника керівника (крім заступника керівника з адміністративно-господарської роботи). У закладі, де немає вказаної посади, вищезазначені обов'язки виконує керівник закладу.

4.2.4 здійснює керівництво постійно діючою технічною комісією з уведення в експлуатацію нових, реконструйованих навчальних приміщень і обладнання;

4.2.5 бере участь у підготовці студентських загонів, учнівських об'єднань щодо створення здорових і безпечних умов праці та відпочинку в місцях їх дислокації;

4.2.6 один раз на три роки організовує навчання і перевірку знань працівників закладу освіти з охорони праці, входить до складу комісії з перевірки знань;

4.2.7 контролює у структурних підрозділах проведення інструктажів з питань охорони праці учасників навчально-виховного процесу та інструктажів з безпеки життєдіяльності вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів;

4.2.8 забезпечує роботу щодо розробки і періодичного перегляду (один раз на 5 років) інструкцій з охорони праці для працівників закладів освіти та інструкцій з безпеки для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, а також розділів вимог охорони праці у методичних рекомендаціях до виконання практичних, лабораторних робіт у навчальних кабінетах, лабораторіях, майстернях тощо;

4.2.9 забезпечує розробку інструкцій з охорони праці для професій або видів робіт з підвищеною небезпекою, які переглядаються один раз на 3 роки відповідно до ДНАОП 0.00-4.15-98 «Положення про розробку інструкцій з охорони праці», затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.01.98 № 9, зареєстрованого в Мінюсті України 07.04.98 за № 226/2666;

4.2.10 бере участь у розробленні розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

4.2.11 затверджує погоджені службою охорони праці добові норми зберігання і витрачання сильнодіючих отруйних речовин, легкозаймистих рідин та інших пожежо- і вибухонебезпечних матеріалів;

4.2.12 контролює дотримання працівниками посадових інструкцій у частині забезпечення охорони праці;

4.2.13 бере участь в організації та проведенні адміністративно-громадського контролю за станом охорони праці;

4.2.14 відповідає за правильне та своєчасне розслідування нещасних випадків з учасниками навчально-виховного процесу, аналізує обставини нещасних випадків.

4.3. Декан факультету:

4.3.1 забезпечує створення здорових і безпечних умов під час проведення навчально-виховного процесу;

4.3.2 забезпечує проведення навчальних занять, виробничої практики студентів, науково-дослідних та інших робіт на кафедрах, у студентських наукових гуртках і наукових товариствах відповідно до чинного законодавства, нормативно-правових актів з питань охорони праці;

4.3.3 керує розробленням і періодичним переглядом інструкцій з охорони праці та інструкцій з безпеки, узгоджує їх із службою охорони праці та подає на затвердження керівнику закладу освіти;

4.3.4 організує на факультеті проведення інструктажів з питань безпеки життєдіяльності студентів, курсантів, слухачів, аспірантів;

4.3.5 забезпечує навчання та перевірку знань працівників факультету з питань охорони праці;

4.3.6 організовує допомогу в підготовці студентських загонів, перевіряє наявність здорових і безпечних умов праці і відпочинку в місцях їх дислокації;

4.3.7 організовує і проводить спільно з представниками профспілки факультету оперативний адміністративно-громадський контроль за станом охорони праці;

4.3.8 контролює внесення питань охорони праці в підручники, навчальні і методичні посібники з предметів, що викладаються на кафедрах факультету;

4.3.9 забезпечує спільно з профспілкою факультету систематичний розгляд на раді факультету стану умов праці та навчання у підрозділах, організовує вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду з охорони праці; бере участь у проведенні міжкафедральних нарад, конференцій з питань охорони праці;

4.3.10 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

4.3.11 бере участь у розслідуванні нещасних випадків, що трапились з учасниками навчально-виховного процесу.

4.4. Завідувач кафедри:

4.4.1 несе відповідальність за створення здорових, безпечних умов проведення навчально-виховного процесу на кафедрі;

4.4.2 вносить питання охорони праці в навчальні програми, методичні рекомендації до лабораторних робіт, курсових і дипломних проектів;

4.4.3 організовує розроблення і періодичний перегляд інструкцій з охорони праці та інструкцій з безпеки, узгоджує їх із службою охорони праці закладу освіти та подає на затвердження керівнику;

4.4.4 проводить з кожним працівником кафедри інструктажі з охорони праці, оформляє у журналі відповідно до Типового положення.

4.4.5 організовує проведення із студентами інструктажів з охорони праці та інструктажів з безпеки життєдіяльності;

4.4.6 забезпечує навчання і перевірку знань з охорони праці студентів, курсантів, які працюють в умовах підвищеної небезпеки;

4.4.7 складає і направляє заявки на спецодяг, спецвзуття та інші засоби індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Мінюсті України 18.11.96 за № 667/1692;

4.4.8 забезпечує своєчасну явку на періодичний медичний огляд студентів, працівників відповідно до Положення про медичний огляд працівників певних категорій, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.94 № 45 і зареєстрованого в Мінюсті 21.06.94 за № 136/345;

4.4.9 здійснює спільно з представником профспілки контроль за станом охорони праці;

4.4.10 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

4.4.11 повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився під час навчально-виховного процесу; бере участь у його розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку.

4.5. Завідувач кабінетом, лабораторією, майстернею, навчально-виробничою майстернею, майстер виробничого навчання:

4.5.1 несе безпосередню відповідальність за безпечний стан робочих місць, обладнання, приладів, інструментів, інвентарю тощо;

4.5.2 не допускає до проведення навчальних занять або робіт учасників навчально-виховного процесу без передбаченого спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту;

4.5.3 вимагає у встановленому порядку забезпечення спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту учасників навчально-виховного процесу згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами

індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Міністерстві України 18.11.96 за № 667/1692;

4.5.4 відповідно до цього Положення розробляє і переглядає (один раз на 5 років) інструкції з безпеки під час проведення занять у кабінетах, лабораторіях, навчально-виробничих майстернях, навчальних господарствах, спортивних залах тощо;

4.5.5 дозволяє використання обладнання, встановленого в лабораторіях, кабінетах, навчальних господарствах, цехах, дільницях, полігонах, передбачене чинними типовими переліками, затвердженими Міністерством освіти і науки України;

4.5.6 контролює дотримання здорових і безпечних умов проведення виробничої практики вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів на підприємствах, в установах і організаціях, не дозволяє виконання робіт, що не передбачені умовами договору;

4.5.7 проводить інструктажі з охорони праці під час навчального і навчально-виробничого процесу;

4.5.8 проводить або контролює проведення викладачем, учителем, вихователем інструктажів з безпеки життєдіяльності вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів з обов'язковою реєстрацією в журналі обліку навчальних занять (вступний) та в журналі встановленого зразка (первинний, позаплановий, цільовий), форми журналів наведені в додатках 1,2;

4.5.9 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

4.5.10 терміново повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився з учасником навчально-виховного процесу, організує при потребі надання потерпілому першої долікарської допомоги, бере участь у розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку.

4.6. Викладач, учитель, класовод, куратор групи, вихователь, класний керівник:

4.6.1 несе відповідальність за збереження життя і здоров'я вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів під час навчально-виховного процесу;

4.6.2 забезпечує проведення навчально-виховного процесу, що регламентується чинними законодавчими та нормативно-правовими актами з охорони праці;

4.6.3 організовує вивчення вихованцями, учнями, студентами правил і норм з охорони праці;

4.6.4 проводить інструктажі з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами:

4.6.4.1 з охорони праці під час проведення виробничої практики і трудового навчання відповідно до Типового положення;

4.6.4.2 з безпеки життєдіяльності під час проведення навчальних занять, позакласних, позашкільних заходів:

вступний на початку навчального року — з реєстрацією в журналі обліку навчальних занять на сторінці класного керівника, куратора групи,

первинний, позаплановий, цільовий інструктаж — з реєстрацією в спеціальному журналі (додатки 1, 2),

інструктажі перед початком заняття (нової теми, лабораторної, практичної роботи тощо) — з реєстрацією в журналі обліку навчальних занять і виробничого навчання на сторінці предмета в рядку про зміст уроку, лекції, практичної роботи тощо;

4.6.5 здійснює контроль за виконанням вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами правил (інструкцій) з безпеки;

4.6.6 проводить профілактичну роботу щодо запобігання травматизму серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів під час навчально-виховного процесу;

4.6.7 проводить профілактичну роботу серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів щодо вимог особистої безпеки у побуті (дії у надзвичайних ситуаціях, дорожній рух, участь у масових заходах, перебування в громадських місцях, об'єктах мережі торгівлі тощо);

4.6.8 терміново повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився з вихованцем, учнем, студентом, курсантом, слухачем, аспірантом, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому, викликає медпрацівника;

4.6.9 бере участь у розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку.

5. Організація роботи з охорони праці під час проведення науково-дослідної діяльності в закладах освіти

5.1. Заступник керівника (проректор) з наукової роботи:

5.1.1 організовує роботу і здійснює контроль за виконанням заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов під час проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт, а також у студентських наукових товариствах, конструкторських бюро відповідно до чинних законодавчих, нормативних документів з охорони праці, цього Положення;

5.1.2 організовує навчання і перевірку знань з охорони праці наукових працівників структурних підрозділів;

5.1.3 організовує роботу щодо розроблення і періодичного перегляду інструкцій з охорони праці під час виконання наукових робіт; затверджує в установленому порядку інструкції з охорони праці, що діють у науково-дослідних і дослідно-конструкторських (у тому числі студентських) підрозділах, контролює їх виконання;

5.1.4 організовує забезпечення експедицій, партій, загонів спорядженням, обладнанням, засобами індивідуального захисту, інструкціями з охорони праці, а також затверджує акти готовності виїзду експедицій, партій, загонів на науково-дослідні та експедиційні роботи;

5.1.5 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

5.1.6 організовує спільно з профспілками закладу освіти проведення громадського контролю за станом охорони праці;

5.1.7 повідомляє керівника закладу освіти про нещасні випадки, що сталися зі студентами, курсантами, слухачами, аспірантами під час проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим, відповідає за своєчасне розслідування.

5.2. Начальник науково-дослідного сектору (заступник начальника науково-дослідної частини):

5.2.1 здійснює безпосереднє керівництво і несе відповідальність за організацію та дотримання безпечних і нешкідливих умов проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт відповідно до чинних законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці, цього Положення;

5.2.2 організовує проведення науково-дослідних робіт тільки за наявності приміщень, приладів, обладнання та іншого устаткування, що відповідають вимогам державних стандартів безпеки праці, правилам і нормам з охорони праці та прийняті до експлуатації;

5.2.3 розглядає і подає на затвердження проректору з наукової роботи договори на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи після погодження їх службою охорони праці;

5.2.4 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

5.2.5 організовує спільно з профспілками закладу освіти проведення громадського контролю за станом охорони праці;

5.2.6 повідомляє керівника закладу освіти про нещасні випадки, що сталися зі студентами, курсантами, слухачами під час

проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим, відповідає за своєчасне розслідування.

5.3. Керівник науково-дослідної роботи (теми):

5.3.1 здійснює безпосереднє керівництво і несе відповідальність за організацію і забезпечення безпечних і нешкідливих умов проведення науково-дослідної і дослідно-конструкторської роботи відповідно до чинних законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці, цього Положення;

5.3.2 організовує проведення науково-дослідної роботи тільки за наявності приміщень, приладів, установок та іншого обладнання, що відповідає вимогам державних стандартів безпеки праці, правил і норм з охорони праці;

5.3.3 відповідає за безпечну експлуатацію приладів, установок та іншого обладнання, а також захисних, сигнальних і протипожежних пристроїв, контрольно-вимірювальних приладів, посудин, що працюють під тиском, безпечне використання, забезпечення і транспортування вибухових, отруйних, радіоактивних, легкозаймистих та інших шкідливих для життя і здоров'я речовин;

5.3.4 проводить первинний на робочому місці, повторний, позаплановий інструктаж з охорони праці із студентами, курсантами, слухачами, працівниками відповідно до Типового положення, допускає до самостійної роботи;

5.3.5 розробляє інструкції, методичні вказівки щодо безпечного використання нових матеріалів, обладнання, відповідних процесів;

5.3.6 бере участь у проведенні оперативного адміністративно-громадського контролю за станом охорони праці;

5.3.7 бере участь у розробленні розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

5.3.8 терміново повідомляє завідувача кафедри про кожний нещасний випадок, що трапився під час проведення науково-дослідних робіт, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому.

6. Організація роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності під час позакласної, позашкільної діяльності

6.1. Заступник керівника закладу освіти з виховної роботи:

6.1.1 уживає необхідних заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов, виконання санітарно-гігієнічних норм

і вимог з охорони праці під час проведення позакласних і позашкільних заходів;

6.1.2 контролює і надає методичну допомогу керівникам клубів, гуртків, спортивних секцій, походів, екскурсій, трудових об'єднань, громадських робіт тощо з питань створення безпечних і нешкідливих умов праці і відпочинку вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, запобігання травматизму;

6.1.3 проводить навчання та інструктажі з охорони праці класоводів, класних керівників, учителів та інших осіб, які залучені до організації позакласної, позашкільної роботи;

6.1.4 організовує профілактичну роботу серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів з охорони праці під час навчально-виховного процесу;

6.1.5 повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про нещасні випадки, що сталися з учасниками навчально-виховного процесу під час проведення позакласних, позашкільних заходів, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим, бере участь у розслідуванні.

6.2. Керівник клубу, гуртка, секції, тренер:

6.2.1 забезпечує безпечний стан робочих місць, обладнання, приладів, інструментів, спортивного спорядження (інвентарю) тощо.

6.2.2 проводить інструктажі з охорони праці з працівниками та інструктажі з безпеки життєдіяльності з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами;

6.2.3 не дозволяє працювати вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам без відповідного спецодягу, взуття та інших засобів індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Мінюсті України 18.11.96 за № 667/1692;

6.2.4 терміново повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що стався з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами під час проведення позакласної, позашкільної діяльності, бере участь у їх розслідуванні, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому;

6.2.5 веде профілактичну роботу з охорони праці серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів.

7. Організація роботи з охорони праці під час адміністративно-господарської діяльності в закладах освіти

7.1. Заступник керівника з адміністративно-господарської роботи, завідувач господарством, начальник господарського відділу:

7.1.1 забезпечує експлуатацію і догляд будівель, споруд і територій відповідно до чинних законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці, керує будівництвом та ремонтами відповідно до будівельних норм і правил;

7.1.2 забезпечує дотримання вимог правил охорони праці під час експлуатації виробничого, енергетичного, вентиляційного обладнання, машин, механізмів, парових і водогрійних котлів, посудин, що працюють під тиском;

7.1.3 відповідно до чинних нормативно-правових актів забезпечує дотримання норм переміщення вантажів, санітарно-гігієнічного стану побутових і допоміжних приміщень, територій;

7.1.4 забезпечує навчальні приміщення, лабораторії, кабінети, господарські і культурно-побутові підрозділи закладу освіти обладнанням та інвентарем відповідно до вимог правил і норм з охорони праці;

7.1.5 забезпечує вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, працівників спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Мінюсті України 18.11.96 за № 667/1692; організовує періодичні випробування діелектричних засобів захисту, а також облік, зберігання, видачу, прання, сушку, дезінфекцію та ремонт спецодягу;

7.1.6 відповідно до чинних нормативно-правових актів організовує проведення щорічних замірів опору ізоляції електроустановок та електропроводки, заземлювальних пристроїв, періодичні випробування і огляди вантажопідійомних машин і механізмів, парових і водогрійних котлів, посудин, що працюють під тиском, аналізи повітря на вміст пилу, газів і парів шкідливих речовин, вимірювання освітленості, шуму і вібрації, радіаційний контроль у приміщеннях закладу освіти;

7.1.7 організовує з відповідними органами навчання персоналу, що обслуговує котли і водонагрівачі, балони, компресори і посудини із зрідженими газами, електричні установки та інші агрегати і механізми підвищеної небезпеки;

7.1.8 організовує зберігання на складах палива, вибухових і отруйних матеріалів, легкозаймистих і горючих рідин, сильнотокуючих отрут, балонів зі зрідженими газами тощо, обладнання, сировини, матеріалів відповідно до правил і норм з охорони праці;

7.1.9 відповідно до ДНАОП 0.00-4.15-98 «Положення про розробку інструкцій з охорони праці», затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.01.98 № 9, зареєстрованого в Мінюсті України 07.04.98 за № 226/2666, розробляє і періодично переглядає інструкції з охорони праці під час виконання конкретних господарських робіт, узгоджує їх із службою охорони праці;

7.1.10 проводить інструктажі з охорони праці, забезпечує навчання з питань охорони праці в адміністративно-господарських підрозділах;

7.1.11 бере участь у проведенні адміністративно-громадського контролю за станом охорони праці;

7.1.12 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

7.1.13 організовує роботу щодо створення безпечних умов праці на автотранспортному підприємстві, автобазі, гаражі закладу освіти тощо відповідно до чинних правил охорони праці, що діють на автомобільному транспорті;

7.1.14 терміново повідомляє керівника і службу охорони праці закладу освіти про нещасні випадки, що сталися з працівниками адміністративно-господарських підрозділів, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим.

7.2. Головний інженер, енергетик, механік закладу освіти:

7.2.1 здійснює безпосереднє керівництво і несе відповідальність за організацію і виконання робіт у підпорядкованих інженерно-технічних службах відповідно до чинних законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці, цього Положення.

7.2.2 забезпечує експлуатацію і утримання будівель, споруд, виробничих приміщень, обладнання, машин, механізмів, електроустановок, електросилових, електроосвітлювальних, опалювальних, газових і каналізаційних мереж, систем вентиляції відповідно до правил і норм з охорони праці;

7.2.3 виявляє причини аварій з машинами, механізмами, електроустановками, обладнанням, веде облік та аналіз аварій, розробляє і здійснює заходи щодо запобігання їм;

7.2.4 організовує відповідно до чинних нормативно-правових актів з охорони праці:

- проведення планово-запобіжних ремонтів,

- профілактичні випробування обладнання, машин, механізмів, посудин і апаратів, що працюють під тиском, заміри опору ізоляції електроустановок, електропроводки, заземлювальних пристроїв;

7.2.5 розробляє і впроваджує заходи щодо механізації, автоматизації ручної праці, важких та трудомістких процесів;

7.2.6 забезпечує нешкідливі та безпечні умови праці під час монтажних, демонтажних і ремонтних робіт на підконтрольних об'єктах, обладнання робочих місць необхідним допоміжним спорядженням і огорожами, знаками безпеки, оформлення працівникам наряду-допуску на виконання робіт з підвищеною небезпекою;

7.2.7 бере участь у постійно діючій технічній комісії закладу освіти з уведення в експлуатацію нових, реконструйованих об'єктів виробничого призначення;

7.2.8 проводить реєстрацію об'єктів закладу освіти, що підконтрольні органам державного нагляду, і оформляє відповідні документи;

7.2.9 розробляє інструкції з охорони праці під час експлуатації машин, механізмів, приладів, виконання конкретних робіт;

7.2.10 проводить інструктажі з охорони праці з кожним працівником: первинний — на робочому місці, повторний, позаплановий, з реєстрацією в журналі відповідно до Типового положення;

7.2.11 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

7.2.12 бере участь спільно з профспілковим комітетом у адміністративно-громадському контролі стану охорони праці;

7.2.13 терміново повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про нещасний випадок, що стався з працівником адміністративно-господарського підрозділу.

7.3. Керівник виробничої дільниці (цеху), виконавець робіт у закладі освіти:

7.3.1 здійснює необхідні заходи з охорони праці, систематичне спостереження за станом і експлуатацією робочих місць;

7.3.2 здійснює нагляд за правильним і безпечним використанням обладнання, машин, механізмів, енергетичних установок і транспортних засобів, що працюють під його наглядом;

7.3.3 розробляє інструкції з охорони праці під час експлуатації машин, механізмів, приладів, виконання конкретних робіт;

7.3.4 здійснює контроль за своєчасною видачею відповідного спецодягу, спецвзуття і засобів індивідуального захисту працівникам;

7.3.5 проводить інструктажі з охорони праці та забезпечує своєчасне навчання працівників безпечним навичкам праці відповідно до Типового положення;

7.3.6 оформляє допуск працівникам на виконання робіт у підрозділах (дільницях) цеху, доповідних на припинення робіт мостових кранів та інших механізмів;

7.3.7 організовує використання наочних засобів пропаганди охорони праці — інструкцій, пам'яток, плакатів та ін.;

7.3.8 повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився з учасником навчально-виховного процесу, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому, бере участь у розслідуванні нещасних випадків.

7.4. Майстер виробничої дільниці (цеху):

7.4.1 організовує безпечне проведення робіт;

7.4.2 проводить систематичне спостереження за станом виробничого, вентиляційного обладнання, риштувань, захисних пристроїв, кріплень котлованів, траншей тощо;

7.4.3 регулярно проводить перевірку чистоти і порядку на робочих місцях, проходах та під'їзних коліях, забезпечення достатньої освітленості робочих місць, а також правильне утримання та експлуатацію підкранових колій;

7.4.4 проводить з працівниками інструктажі з охорони праці в процесі виконання робіт на робочому місці відповідно до Типового положення;

7.4.5 здійснює контроль за правильним використанням спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту, дотриманням норм перенесення вантажів, забезпеченням робочих місць запобіжними написами і плакатами;

7.4.6 терміново повідомляє про нещасний випадок керівника та службу охорони праці закладу освіти, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому, бере участь у розслідуванні нещасних випадків.

7.5. Головний бухгалтер (бухгалтер):

7.5.1 здійснює контроль за правильною витратою коштів, які виділяються на виконання заходів окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди), забезпечує виконання заходів, що передбачені чинним законодавством з охорони праці;

7.5.2 веде облік коштів, що витрачаються на виконання заходів з охорони праці, готує довідку керівнику закладу освіти про фактичну витрату коштів на виконання цих робіт;

7.5.3 організовує передплату періодичних видань з питань охорони праці.

7.6. Начальник відділу кадрів (інспектор відділу кадрів):

7.6.1 оформляє на роботу осіб, які пройшли вступний інструктаж та інструктажі на робочому місці з охорони праці, а також переведення на іншу роботу за висновками лікувально-профілактичної установи;

7.6.2 оформляє на роботу осіб після попереднього медичного огляду в лікувально-профілактичній установі, а також направляє на періодичний медичний огляд осіб, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах, зберігає висновки лікувально-профілактичної установи про їх стан здоров'я;

7.6.3 оформляє направлення працівників на навчання і перевірку знань з охорони праці;

7.6.4 оформляє на роботу жінок і осіб віком до вісімнадцяти років з урахуванням чинних законодавчих та нормативно-правових актів про застосування праці неповнолітніх і жінок;

7.6.5 контролює наявність посадових інструкцій, у яких обов'язково відображено питання охорони праці.

8. Порядок проведення та реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності

8.1. Інструктажі з безпеки життєдіяльності проводяться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами. Інструктажі містять питання охорони здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, безпеки дорожнього руху, реагування на надзвичайні ситуації, безпеки побуту тощо.

Учні і вихованці, які інструктуються, розписуються в журналі, починаючи з 9-го класу.

8.2. Перед початком навчальних занять один раз на рік, а також при зарахуванні або оформленні до закладу освіти вихованця, учня, студента, курсанта, слухача, аспіранта проводиться вступний інструктаж з безпеки життєдіяльності службами охорони праці. За умови чисельності учасників навчально-виховного процесу в закладах понад 200 вищезазначеними службами проводиться навчання з вихователями, класоводами, класними керівниками, майстрами, кураторами груп тощо, які в свою чергу інструктують вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів перед початком навчального року. Програма вступного інструктажу розробляється в закладі освіти на основі орієнтовного переліку питань вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності (додаток 3). Програма та порядок проведення вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності затверджуються наказом керівника закладу освіти.

8.3. Запис про вступний інструктаж робиться на окремій сторінці журналу обліку навчальних занять.

8.4. Первинний інструктаж з безпеки життєдіяльності проводиться на початку заняття у кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, спортзалі тощо, наприкінці навчального року перед початком канікул, а також за межами закладу освіти, де навчально-виховний процес пов'язаний з використанням небезпечних або шкідливих для здоров'я факторів. Первинний інструктаж проводять викладачі, вчителі, класоводи, куратори груп, вихователі, класні керівники, майстри виробничого навчання, тренери, керівники гуртків тощо. Цей інструктаж проводиться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами, а також з батьками, які беруть участь у позанавчальних заходах. Первинний інструктаж також проводиться перед виконанням кожного завдання, пов'язаного з використанням різних матеріалів, інструментів, приладів, на початку уроку, заняття, лабораторної, практичної роботи тощо.

8.5. Запис про проведення первинного інструктажу робиться в окремому журналі реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності, який зберігається в кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, цеху, спортзалі та іншому робочому місці. Рекомендована форма журналу наведена в додатку 2.

Первинний інструктаж, який проводиться перед початком кожного практичного заняття (практичної, лабораторної роботи тощо) реєструється в журналі обліку навчальних занять, виробничого навчання на сторінці предмета в розділі про запис змісту уроку, заняття.

8.6. Позаплановий інструктаж з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами проводиться у разі порушення ними вимог нормативно-правових актів з охорони праці, що може призвести чи призвело до травм, аварій, пожеж тощо, при зміні умов виконання навчальних завдань (лабораторних робіт, виробничої практики, професійної підготовки тощо), у разі нещасних випадків за межами закладу освіти.

Реєстрація позапланового інструктажу проводиться в журналі реєстрації інструктажів (додаток 2), що зберігається в кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, цеху, спортзалі тощо.

8.7. Цільовий інструктаж проводиться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами закладу освіти у разі організації позанавчальних заходів (олімпіади, турніри з предметів, екскурсії, туристичні походи, спортивні змагання тощо), під час проведення громадських, позанавчальних робіт (прибирання територій, приміщень, науково-дослідна ро-

бота на навчально-дослідній ділянці тощо). Реєстрація проведення цільового інструктажу здійснюється у журналі реєстрації інструктажів (додаток 2).

Директор НМЦ ПТО МОН України Є.М.Судаков

Додаток 1

до підпункту 4.5.8 Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

Реєстрація вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів у журналі обліку навчальних занять

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові особи, яку інструктують	Дата проведення інструктажу	Прізвище, ім'я та по батькові особи, яка проводила інструктаж	Підпис	
				особи, яка проводила інструктаж	особи*, яку інструктували
1	2	3	4	5	6

Додаток 2

до підпункту 4.5.8 Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

_____ (назва закладу освіти)

Розпочато: _____ 200_р.

Закінчено: _____ 200_р.

Журнал

реєстрації первинного, позапланового, цільового інструктажів вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів з безпеки життєдіяльності

_____ (кабінет, лабораторія, цех, майстерня, спортзал тощо)

№ з/п	Прізвище ім'я та по батькові особи, яку інструктують	Дата проведення інструктажу	Клас, група	Назва інструктажу, назва інструкції	Прізвище, ім'я та по батькові, посада особи, яка проводила інструктаж	Підпис особи, яка проводила інструктаж	Підпис особи*, яку інструктували
1	2	3	4	5	6	7	8

Додаток 3

до пункту 8.2 Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК

питань вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів

1. Загальні відомості про заклад освіти, його структуру (кабінети, лабораторії, майстерні, спортзали тощо). Види та джерела небезпеки в навчальних приміщеннях, на спортивних майданчиках, на навчально-дослідних ділянках тощо.

2. Загальні правила поведінки під час навчально-виховного процесу. Обставини та причини найбільш характерних нещасних випадків, що сталися в навчальних закладах.

3. Вимоги пожежної безпеки в навчальному закладі. Знайомство з Правилами пожежної безпеки для закладів, установ, організацій і підприємств системи освіти України.

4. Радіаційна безпека, дії у разі надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

5. Безпека дорожнього руху. Поведінка на вулиці, знайомство з правилами дорожнього руху.

6. Побутовий травматизм, попередження та дії у разі нещасних випадків у побуті.

7. Перша (долікарська) медична допомога у разі нещасних випадків, надзвичайних подій тощо.

Директор НМЦ ПТО МОН України Є.М.Судаков

ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС РОБОТИ З БІОЛОГІЇ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Введені в дію з 01.12.98

I. Галузь застосування

Правила безпеки під час роботи з біології у загальноосвітніх навчальних закладах (далі — Правила) поширюються на всіх учасників навчально-виховного процесу у кабінетах (лабораторіях) біології загальноосвітніх навчальних закладів Міністерства освіти України (далі — навчальні заклади), незалежно від форм власності.

Нормативний акт встановлює вимоги безпеки, які є обов'язковими для виконання керівниками навчальних закладів, завідувачами кабінетів (лабораторій) біології, учителями біології, керівниками біологічних гуртків, керівниками робіт на навчально-дослідній ділянці, у оранжереї (теплиці), що несуть особисту відповідальність за порушення цих Правил.

З введенням в дію цих Правил вважати такими, що не застосовуються на території України, «Правила по техніке безопасности при работе по биологии в общеобразовательных школах системы Министерства просвещения СССР», затверджені Міністерством освіти СРСР у 1984 р.

II. Нормативні посилання

№	Позначення нормативного акта	Назва	Ким, коли затверджено, реєстрація в Мініюсті
1	2	3	4
1		Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту»	
2		Закон України «Про охорону праці»	
3		Закон України «Про пожежну безпеку»	
4		Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»	
5	ДНАОП 0.004.12-94	Типове положення про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці Зміни:	Затверджено наказом Держнаглядохоронпраці від 04.04.94, №30, зареєстровано в Мініюсті 12.05.94 за № 35/104, 23.04.97 №109
6	ДНАОП 0.01-1.01-95	Правила пожежної безпеки в Україні	Затверджені Управлінням пожежної охорони МВС
7	ДНАОП 0.00-1.21-98	Правила безпечної експлуатації; електроустановок споживачів	України 14.06.95, зареєстровані в Мініюсті України 14.07.95 за №219/755. Затверджені наказом Держнаглядохоронпраці України! від 09.01.98, №4, зареєстровані в Мініюсті України 10.02.98 за №93/2533
8	ДНАОП 0.03-3.29-96	Граничні норми підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми	Затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 22.03.96, № 59, зареєстровані в Мініюсті України 16.04.96 за № 183/1208

1	2	3	4
9	ДБНВ.22-3-97	Будинки та споруди навчальних закладів	Затверджені наказом Держкоммістобудування України від 27.06.96 № 117
10	ГОСТ 18314-93	Столи учнівські лабораторні	
11	ГОСТ 12.1.008-76	Біологічна безпека	
12	СП11-86-а-74	Санітарні правила по влаштуванню і утриманню загальноосвітніх шкіл	Затверджені Міністерством охорони здоров'я СРСР 29.04.74
13	СНиПП-4-79	Природне і штучне освітлення	Затверджено Держбудом СРСР у 1979 р.
14		Правила влаштування електроустановок Зміни:	Затверджені Міненерго СРСР у 1985 р. Затверджені наказом Міністерства енергетики і електрифікації України від 20.02.97 №18
15		Положення про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах	Затверджене наказом Міністерства освіти України від 30.11.93 № 429, зареєстроване в Мініюсті України 03.12.93 за № 178
16		Санітарно-гігієнічні вимоги до організації трудового навчання учнів 1—7 класів	Затверджені наказом Мінздрава СРСР від 22.02.85 №3216-85
17		Типові переліки навчально-наочних посібників та технічних засобів навчання для загальноосвітніх шкіл (I, II, III ступеня)	Затверджені наказом Міністерства освіти України від 15.05.95 № 131

III. Загальні положення

3.1. Враховуючи особливості курсу біології, в першу чергу — його багатопрофільність і практичну спрямованість, на заняттях використовують технічні засоби навчання, які приведені в Типових переліках навчально-наочних посібників та технічних засобів навчання для загальноосвітніх шкіл (I, II, III ступеня) (надалі — Типові переліки).

3.2. Згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах дозвіл на введення в експлуатацію кабінету (лабораторії) біології під час приймання навчального закладу перед початком нового навчального року дає державна комісія, створена за наказом органу місцевої виконавчої влади (держадмініст-

* Учні і вихованці розписуються у журналі інструктажу, починаючи з 9-го класу.

рації), до якої входять представники районного (міського) відділу освіти, профспілки галузі, керівник навчального закладу, а при введенні в експлуатацію новоствореного або переобладнаного кабінету (лабораторії) — також і представники відповідних органів державного нагляду.

3.3. Інструкції з безпеки для працюючих у кабінеті біології під час лабораторних занять, практичних робіт на навчально-дослідній ділянці, в теплиці (оранжереї) та екскурсій на природу, що розроблені згідно з чинним положенням про організацію охорони праці завідувачем кабінету (лабораторії) і завідувачем навчально-дослідної ділянки з урахуванням місцевих умов, погоджені з комітетом профспілки і затверджені керівником навчального закладу, повинні бути розміщені в кабінеті (лабораторії) біології на видному місці.

3.4. У кабінеті (лабораторії) біології слід проводити заняття тільки з цього предмета. Використовувати приміщення для іншої мети (проведення уроків з інших предметів, гуртків іншого напрямку тощо) не дозволяється.

3.5. До роботи з кіноапаратурою допускаються лише особи, що мають посвідчення кінодемонстратора і посвідчення про проходження навчання з пожежно-технічного мінімуму.

IV. Вимоги до приміщення кабінету (лабораторії) біології та лаборантської

4.1. Загальні вимоги

4.1.1. Приміщення кабінету (лабораторії) біології повинні відповідати вимогам ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів» та СП 11-86-а-74 «Санітарні правила по влаштуванню і утриманню загальноосвітніх шкіл».

Примітки: 1. При реконструкції навчальних закладів необхідно виконувати вимоги чинних норм проектування.

2. Якщо в навчальному закладі є куточок живої природи, площа його приміщення визначається ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів» та СП 11-86-а-74 «Санітарні правила по влаштуванню і утриманню загальноосвітніх шкіл».

4.1.2. Кабінет (лабораторію) біології доцільно розміщувати на першому поверсі.

4.1.3. Вікна кабінету (лабораторії) біології повинні бути орієнтовані на південь, південний схід, схід.

4.1.4. Площа приміщення кабінету (лабораторії) повинна становити не менше як 72 м², а лаборантської — не менше як 16 м². Висота приміщення 3,3 м. Лаборантську треба розміщувати суміжно з кабінетом (лабораторією) біології з боку класної до-

шки і з'єднувати з кабінетом (лабораторією) дверима. З лаборантської потрібно передбачити другий вихід у коридор або рекреаційні приміщення.

4.1.5. У приміщенні кабінету біологи та в лаборантській встановлюють водопровідні крани і раковини з гідравлічним затвором згідно зі СП 11-86-а-74 «Санітарні правила по влаштуванню і утриманню загальноосвітніх шкіл».

4.1.6. Розміщення лабораторних меблів і обладнання в кабінеті (лабораторії) біології має забезпечувати зручність і безпеку роботи. Розміри лабораторних столів повинні відповідати ГОСТ 18314-93 «Столи учнівські лабораторні» (висота 0,66; 0,72; 0,78 м, розміри робочої площини 1,2х0,6 м). Відстань між переднім рядом лабораторних столів і демонстраційним столом повинна становити не менше як 0,8 м, при цьому забезпечується кут розглядання у 30—35°, відстань останнього місця учнів від класної дошки — не більше як 10 м.

4.1.7. Утримання кімнатних рослин на вікнах кабінету (лабораторії) біології та лаборантської не дозволяється, що визначається нормами освітленості навчальних приміщень (див. п. 4.2.1 даних Правил). Рослини розміщують на спеціальних підставках. У кабінеті (лабораторії) біології не повинно бути рослин, що містять отруйні речовини (олеандр, молочай).

4.1.8. Куточок живої природи доцільно розмістити в спеціальному приміщенні, бажано неподалік від кабінету (лабораторії) біології.

4.1.9. У куточку живої природи, розміщеному в приміщенні навчального закладу, слід утримувати акваріумних риб, а також інших мешканців акваріума; молюсків, вужів, ящірок — у тераріумах; птахів — у клітках. Ссавців — кроликів, хом'яків, морських свинок тощо — рекомендується утримувати в особливому приміщенні, розміщеному поза будівлею навчального закладу, бо вони мають неприємний запах. Утримувати диких хижаків, хижих птахів і отруйних тварин у куточку живої природи не дозволяється.

4.1.10. Відповідно до СП 11-86-а-74 «Санітарні правила по влаштуванню і утриманню загальноосвітніх шкіл» температура повітря в приміщенні кабінету (лабораторії) біології та в лаборантській повинна підтримуватися 17—21°C, вологість повітря — від 30 до 60%.

4.1.11. Кабінет (лабораторія) біології має електромережу.

Влаштування, живлення, прокладання електромережі повинно виконуватися відповідно до вимог будівельних норм, Пра-

вил влаштування електроустановок та ДНАОП 0.00-1.21-98 «Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів».

4.1.12. Перебування учнів у приміщенні кабінету (лабораторії) біології та в лаборантській дозволяється тільки в присутності вчителя біології.

4.2. Освітлення

4.2.1. Освітлення кабінету (лабораторії) біології повинно відповідати вимогам СНиП 11-4-79 «Природне і штучне освітлення».

4.2.2. Коефіцієнт природної освітленості кабінету (лабораторії) біології, який показує, у скільки разів освітленість у приміщенні менше освітленості ззовні будівлі, повинен становити не менш як 1,5%.

4.2.3. Сонцезахист в кабінеті (лабораторії) біології застосовують в літній час у південних та інших кліматичних районах з підвищеною інсоляцією. Для цього рекомендується використовувати жалюзі.

4.2.4. Штучне освітлення кабінету повинно відповідати вимогам СНиП П-4-79 «Природне і штучне освітлення».

4.2.5. Рекомендується застосовувати підвісні люмінесцентні світильники розсіяного світла.

4.2.6. Як джерела світла рекомендується використовувати переважно люмінесцентні лампи білого кольору типу ЛБ, ЛХБ, ЛТБ відповідно до ГОСТ 6825-91 «Лампи люмінесцентні трубчаті для загального використання».

4.2.7. Для освітлення застосовують також світильники з лампами розжарювання повністю відбитого або переважно відбитого світлорозподілу (ГОСТ 17677-82Е «Світильники. Загальні технічні умови»).

4.2.8. Світильники встановлюють рядами паралельно зовнішнім стінам з вікнами, вмикання передбачають роздільне (по рядах).

4.2.9. Найменша освітленість робочої поверхні площини на дощі і горизонтальної площини на рівні 0,8 м від підлоги в кабінеті (лабораторії) біології та в лаборантській повинна бути при системі загального освітлення 300 лк відповідно до СНиП И-4-79 «Природне і штучне освітлення».

4.2.10. Лампи світильників у разі перегорання слід негайно замінювати. Люмінесцентні лампи здають на утилізацію згідно з чинним законодавством.

4.2.11. Світильники штучного освітлення слід утримувати в чистоті, очищати їх не рідше як один раз на 3 місяці. Шибки світлових отворів очищають не рідше як 2-3 рази на рік.

Відповідальність за експлуатацію і заміну ламп і світильників у кабінеті (лабораторії) біології покладається на особу, відповідальну за електрогосподарство навчального закладу. Учніям виконувати роботи по очищенню ламп і світильників не дозволяється.

4.3. Пожежна безпека

4.3.1. Протипожежний захист кабінету (лабораторії) біології повинен відповідати вимогам Правил пожежної безпеки в Україні.

4.3.2. В кабінеті (лабораторії) біології повинні бути справні первинні засоби пожежогасіння:

- вогнегасники пінні, вуглекислотні, які розміщують безпосередньо в кабінеті (лабораторії) біології та лаборантській;
- ящик або відро з піском (об'ємом близько 0,01 м³) і совком;
- покривало з вогнетривкого матеріалу.

До них обов'язково необхідно забезпечити вільний доступ.

4.3.3. Загоряння в кабінеті (лабораторії) біології слід відразу ліквідувати. У разі виникнення пожежі необхідно:

- повідомити пожежну охорону (тел. 01);
- вжити заходів для евакуації учнів;
- вимкнути електромережу.

Електропроводку під напругою необхідно гасити піском, покривалом з вогнетривкого матеріалу; знеструмлену електропроводку можна гасити водою або будь-якими наявними вогнегасниками.

V. Вимоги безпеки під час проведення занять з біології

5.1. Вимоги безпеки під час проведення лабораторних занять, практичних робіт, демонстраційних дослідів у приміщенні кабінету (лабораторії) біології

5.1.1. Всі роботи в кабінеті (лабораторії) біології проводяться з урахуванням вимог ГОСТ 12.1.008-76 «Біологічна безпека».

5.1.2. Для демонстраційних дослідів необхідно використовувати електронагрівальні прилади закритого типу.

5.1.3. Для подання першої допомоги при травмах у кабінеті (лабораторії) біології обов'язково треба мати аптечку, яка зберігається у спеціальній шафі з червоним хрестом на дверцятах, перелік медикаментів, перев'язувальних засобів і приладдя для аптечки, наведений у додатку 1.

5.2. Вимоги безпеки під час роботи в куточку живої природи

5.2.1 Роботи в куточку живої природи проводяться з урахуванням ГОСТ 12.1.008-76 «Біологічна безпека».

5.2.2. Підживлення, пікірування, пересаджування рослин, а також доглядання тварин в приміщенні куточка живої природи необхідно проводити в спецодезії (халати, фартухи), що зберігається в спеціальній шафі в приміщенні куточка живої природи; руки захищають рукавицями.

5.2.3. За тваринами в куточку живої природи вчитель біології встановлює постійний ветеринарний нагляд, щоб запобігти виникненню інфекцій, які можуть передатися людям.

5.2.4. Учням, які доглядають тварин у куточку живої природи, у крільчатнику тощо, вчитель повинен показати і пояснити, як брати кожну з них у руки, щоб уникнути укусів. Особливу увагу треба звернути на інструктаж з догляду за самицями, що недавно народили малят, бо вони, оберігаючи їх, стають у цей час дуже агресивними.

5.2.5. У разі захворювання якоїсь тварини потрібно негайно викликати ветеринарного лікаря. Якщо хвороба заразна для людей, хвору тварину треба негайно відокремити, а решту тварин тримати на карантині за вказівкою ветеринара.

5.2.6. Інструкцію з безпеки для учнів під час роботи в куточку живої природи розміщують у його приміщенні і в кабінеті (лабораторії) біології для ознайомлення з правилами безпеки.

5.3. Правила безпеки під час роботи на навчально-дослідній ділянці

5.3.1. Проводити роботи на навчально-дослідній ділянці необхідно в спецодезії (халати, фартухи) і рукавицях.

5.3.2. Сільськогосподарські знаряддя повинні відповідати віку учнів. Робоча частина лопат повинна бути невеликою, заокругленою, товщина ріжучої грані 2 мм, ручки їх треба робити легкими. Довжина ручок лопат повинна бути різною. Її треба визначати, виходячи із зросту учнів різних вікових груп відповідно до додатка 2.

5.3.3. На навчально-дослідній ділянці бажано користуватися невеликими лійками (місткістю до 4 л). Якщо в навчальному закладі є тільки великі стандартні лійки, треба стежити за тим, щоб учні під час роботи наливали в них води не більше як 1/3 місткості лійок.

5.3.4. Тривалість роботи учнів на навчально-дослідній ділянці встановлюється відповідно до їх віку. Учні 4—5 класів працюють на ділянці 2 години. Через кожні 20 хв роблять 10-хвилинні перерви. Робота на ділянці учнів 7—8 класів може тривати 3—4 години з 10-хвилинними перервами через кожні 30 хв. Під час

кожного заняття треба урізноманітнювати види діяльності учнів, переключаючи ланки з одних видів роботи на інші.

5.3.5. Учням до 15 років забороняється підіймати і переносити вантажі за допомогою носилок, відер тощо. Підліткам у віці від 15 до 17 років дозволяється переносити вантажі масою 11,3—12,6 кг — для юнаків і 5,6—6,3 кг — для дівчат відповідно до ДНАОП 0.03-3.29-96 «Граничні норми підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми».

5.3.6. Перед початком кожного заняття відповідно до Положення про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах учитель проводить інструктаж учнів на робочому місці з обов'язковим показом прийомів роботи, що дають змогу забезпечити правильну позу під час трудового процесу, оптимальні ритм і навантаження в роботі м'язів, а також дають змогу запобігати травматизму.

5.3.7. У кожному конкретному випадку вчитель, який керує роботою учнів на ділянці, зобов'язаний інструктувати їх, як користуватися сільськогосподарськими знаряддями, щоб не нанести пошкоджень собі та іншим учням, що перебувають поруч.

5.3.8. На навчально-дослідній ділянці одночасно працюють не більше як 20 учнів. Учитель, який керує роботою, повинен бути присутній під час роботи і забезпечувати виконання учнями цих Правил. Інструкція з безпеки під час роботи на навчально-дослідній ділянці знаходиться у кабінеті (лабораторії) біології.

5.4. Правила безпеки під час проведення екскурсій з біології

5.4.1. Перед проведенням екскурсії її керівник ретельно обстежує ту ділянку природного оточення навчального закладу освіти, куди будуть виведені діти, вибирає місця, де немає небезпеки нападу хижаків, отруйних тварин (змій, павукоподібних, багатоніжок та ін.), де немає боліт, трясовин тощо.

5.4.2. У керівництві екскурсантами вчителеві допомагають по можливості батьки учнів. Бажано, щоб на кожних 10—15 учнів приходилось по одному дорослому. Не дозволяється об'єднувати для екскурсії два або кілька класів.

5.4.3. Перед проведенням екскурсії роблять перекличку учнів класу і відмічають присутніх. Для керівництва кожною групою дітей призначають дорослого. Другу перекличку проводять після прибуття на місце екскурсії, третю — перед відправленням у зворотний шлях, четверту — після повернення з екскурсії.

5.4.4. Якщо для доставки учнів до місця екскурсії використовується громадський транспорт, посадку здійснюють групами під керівництвом дорослого. При цьому в транспортні засоби входять спочатку учні, а потім особа, яка керує ними. У такому

самому порядку здійснюється й висадка дітей з транспортного засобу.

Можна доставляти учнів до місця екскурсії також на спеціально виділених транспортних засобах. Для цього дозволяється використовувати автобуси. Для перевезення учнів транспортними засобами необхідно підбирати досвідчених водіїв, які мають стаж не менше як три роки безперервної роботи водія. Під час перевезення учням забороняється висовуватися з вікон, сідати й висаджуватися з транспортного засобу під час руху.

5.4.5. Для вивчення флори або фауни водоймища необхідно заздалегідь вибрати таке місце, де його глибина біля берега настільки мала, що гарантує від нещасних випадків. Входити у воду учням не дозволяється. Для ознайомлення з живими об'єктами водоймища використовують сачки з довгими ручками.

Користуватися човнами або містками, розміщеними над глибокими місцями водоймищ, не дозволяється.

5.4.6. Перед тим як організувати екскурсію, треба ознайомити учнів з вимогами охорони природи, з місцевими отруйними рослинами і грибами, такими як дурман, блекота, вовче лико, білда поганка тощо, і не дозволяти учням пробувати на смак будь-яку рослину із зібраного матеріалу. У кабінеті (лабораторії) біології повинен бути стенд з фотографіями або малюнками місцевих отруйних рослин та грибів.

Необхідно ознайомити учасників екскурсії з місцевими отруйними тваринами (зміями, павукоподібними, багатонігими), переносниками (наприклад, гризунами) або передавачами (кліщами, комахами) інфекційних захворювань. З цією метою в приміщенні кабінету (лабораторії) біології створюють спеціальні стенди з малюнками і фотографіями, що супроводжуються відповідними текстами, які пояснюють, чим небезпечна дана тварина і як запобігти цій небезпеці.

5.4.7. З метою запобігання механічним пошкодженням сучками, хмизом, колючими рослинами, гострим камінням, осколками скла тощо, а також укусам отруйних тварин (наприклад, змії, тарантулів, сколопендр, скорпіонів тощо) напередодні екскурсії необхідно попередити, щоб діти приходили у взутті, яке захищає ноги від пошкоджень, і спортивному одязі.

Не дозволяється учням знімати взуття під час екскурсій і ходити босоніж.

5.4.8. Вирушаючи на екскурсію з дітьми, учитель повинен мати при собі похідну аптечку першої допомоги відповідно до додатка 3.

5.4.9. Інструкцію з безпеки під час екскурсій для учнів розміщують на видному місці в приміщенні кабінету (лабораторії) біології і ознайомлюють з нею учнів перед екскурсією.

5.5. Правила безпеки під час проведення практичних занять з біології в теплицях (оранжереях)

Практичні роботи з біології, метою яких є ознайомлення учнів з основами і практичними навичками з біології, які проводять в приміщенні теплиці або оранжереї навчального закладу, пов'язані з комплексом несприятливих умов—підвищеною вологістю і температурою, впливом хімічних речовин (добрив, стимуляторів росту тощо).

5.5.1. До практичних робіт в теплиці (оранжереї) мають допуск учні 5—11 класів, які пройшли медичний огляд і не мають протипоказань.

5.5.2. Перед початком роботи в теплиці (оранжереї) вчитель біології повинен провести інструктаж з безпеки праці на робочому місці і ознайомити учнів з безпечними прийомами роботи.

5.5.3. Тривалість роботи в теплиці протягом навчального року становить:

- для учнів 5—6 класів — не більше 1 год на тиждень;
- для учнів 7—8 класів — не більше 2 год на тиждень;
- для учнів 9—11 класів — не більше 4 год на тиждень.

5.5.4. В теплиці проводяться роботи по вирощуванню розсади сільськогосподарських культур, овочевих рослин, в оранжереї вирощують квітково-декоративні рослини, типовий перелік яких наведено у додатку 4.

5.5.5. Теплиця (оранжерея) навчального закладу забезпечується водопроводом, раковинами з гідравлічним затвором по каналізації.

5.5.6. Всі роботи в теплиці (оранжереї) виконуються згідно з ГОСТ 12.1.008-76 «Біологічна безпека».

5.5.7. Підживлення рослин, які вирощують у теплиці (оранжереї), здійснюється в установлені для кожного виду терміни за допомогою мінеральних добрив.

5.5.8. Мінеральні добрива, біологічні препарати і стимулятори росту зберігаються в окремому приміщенні, в яке немає вільного доступу учнів. Кожний препарат знаходиться в закритій тарі з етикеткою.

5.5.9. Приготування розчинів мінеральних добрив і підживлення рослин виконують учні 7—11 класів. Вони повинні бути забезпечені спецодягом (халати, гумові рукавиці), який зберігається у спеціальній шафі приміщення теплиці (оранжереї),

і відповідними приладдями та інвентарем (терези, мірний посуд, совки, шпателі, миючі засоби, рушники тощо).

Під час роботи у теплиці (оранжереї) не дозволяється працювати незахищеними руками. Для прополювання, розпушування ґрунту необхідно використовувати сапи, розпушувачі, совки тощо.

5.5.10. Застосування отрутохімікатів у теплиці (оранжереї) не дозволяється. Для боротьби з шкідниками, хворобами і бур'янами використовують агротехнічні і біологічні методи. Учні не беруть участі в обробці рослин біопрепаратами. Після обробки, яку проводить технічний персонал теплиці (оранжереї), учням дозволено працювати після терміну, зазначеного в додатку 5.

5.5.11. При перенесенні добрив, ящиків з розсадою чи горщиків з квітами необхідно дотримуватися норм по перенесенню вантажів згідно з ДНАОП 0.03-3.29-96 «Граничні норми підймання і переміщення важких речей неповнолітніми».

5.5.12. Санітарну обробку теплиці (оранжереї), знезараження ґрунту проводять один раз на рік, не пізніше як за 30 днів до початку навчального року.

VI. Вимоги до зберігання матеріалів та інструментів, небезпечних для здоров'я учнів

6.1. Усі хімічні речовини треба зберігати в лаборантській у закритій глухій (із суцільними дверцями без стекол) шафі відповідно до чинних правил безпеки для кабінетів (лабораторій) хімії загальноосвітніх навчальних закладів України і згідно з сертифікатом про термін зберігання заводу-виготовлювача.

6.2. Рідкі хімічні речовини й розчини треба зберігати в товстостінних склянках з притертими пробками, тверді — в товстостінних банках також з притертими пробками. Кожна склянка або банка з чітко написаною етикеткою має стояти в певному, встановленому місці. Речовини, що не мають етикеток, підлягають обов'язковому знищенню.

6.3. У кабінеті (лабораторії) біології не можна зберігати концентровані кислоти і луги в сухому вигляді. Ці речовини повинні зберігатися в кабінеті (лабораторії) біології на спеціально відведених для них полицях у вигляді розчинів тих концентрацій (не вище 10%), які потрібні для проведення демонстраційних експериментів і лабораторних занять.

6.4. Вогненебезпечні речовини, такі як етиловий спирт, бензин, повинні мати на етикетці напис «вогненебезпечно», зробле-

ний червоним кольором. Перманганат калію не можна зберігати в безпосередній близькості з крохмалем, вугіллям, які в присутності окислювача легко спалахують.

6.5. Скляний посуд, колючі та різальні інструменти слід зберігати в закритих шафах з глухими дверними стулками без стекол.

VII. Відповідальність, обов'язки та права посадових осіб

7.1. Керівник навчального закладу, завідувач кабінету (лабораторії) біології, вчителі біології, керівники біологічних гуртків, керівники робіт на навчально-дослідній ділянці і в теплиці (оранжереї), відповідальні за безпечну роботу в кабінетах (лабораторіях) біології, на навчально-дослідних ділянках, в теплицях (оранжереях), під час екскурсій, керуються чинним Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах.

7.2. Керівник навчального закладу:

- відповідає за створення здорових та безпечних умов для проведення занять у кабінеті біології, на навчально-дослідній ділянці, в теплиці (оранжереї), а також на об'єктах, де проводяться екскурсії;
- організовує навчання педагогічних працівників з питань безпеки життєдіяльності з наступною перевіркою знань відповідно до чинних нормативних актів;
- організовує роботу по розробленню інструкцій з безпеки для кабінету (лабораторії) біології, а також їх періодичний перегляд один раз на три роки.

7.3. Завідувач кабінету (лабораторії) біології:

- несе безпосередню відповідальність за безпечний стан робочих місць, обладнання, приладів, інструментів, інвентарю тощо;
- забороняє використання обладнання, що не передбачено Типовими переліками;
- здійснює навчання та інструктаж учнів і вихованців з охорони праці під час робіт, що передбачені навчальними програмами, відповідно до ДНАОП 0.00-4.12-94 «Типове положення про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці» на початку навчального року з реєстрацією в журналі обліку навчальних занять.

7.4. Вчитель біології:

- відповідає за безпечне проведення навчально-виховного процесу, проводить вступний, первинний та цільові інструктажі з учнями з охорони праці під час навчальних занять відповід-

но до Положення про організацію та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах;

- несе особисту відповідальність за збереження життя і здоров'я учнів під час навчально-виховного процесу;
- повідомляє керівника навчального закладу про кожний нещасний випадок, організовує надання першої допомоги потерпілому, а при необхідності — спеціалізованої медичної допомоги;
- організовує евакуацію учнів із приміщення у випадку пожежі та при інших аварійних ситуаціях.

7.5. Щоразу перед проведенням експерименту вчитель повинен провести інструктаж учнів, навчити безпечних прийомів роботи під час проведення даного досліду.

7.6. Завідувач кабінету, учителі біології, керівники біологічних гуртків, керівники робіт на навчально-дослідній ділянці і в теплиці (оранжереї) один раз на 3 роки проходять навчання на курсах підвищення кваліфікації з безпеки життєдіяльності з наступною атестацією.

Додаток I

**Перелік
медикаментів, перев'язувальних засобів і приладдя
для аптечки кабінету (лабораторії) біології**

1. Бинт стерильний і нестерильний	— по 1 шт.
2. Серветки стерильні	— 1 уп.
3. Вата гігроскопічна (у банці з притертою пробкою)	— 50 г
4. Спирт етиловий	— 30–50 мл
5. Мазь від опіків (з анестезином тощо)	— 1 уп.
6. Перманганат калію	— 15–20 г
7. Розчин йоду спиртовий	— 1 фл.
8. Розчин борної кислоти 5% -й спиртовий	— 1 фл.
9. Розчин оцтової кислоти 2% -й	— 100–150 мл
10. Розчин аміаку 10% -й	— 1 фл.
11. Валідол	— 1 уп.
12. Вазелін борний	— 1 уп.
13. Розчин перекису водню 3% -й	— 50 мл
14. Активоване вугілля в таблетках	— 4 уп.
15. Сульфацил-натрію 30% -й у тубиках по 14 мл	— 5 шт.

16. Сода питна	— 1 пачка
17. Ножиці медичні	— 1 шт.
18. Пінцет	— 1шт.
19. Клей БФ-6 (або лейкопластир)	— 25 мл (3 пак.)
20. Джгут	— 1 шт.

Комплектування аптечки й складання інструкції з подання першої медичної допомоги роблять за погодженням з персоналом медпункту навчального закладу.

Відповідальність за наявність медикаментів, перев'язувальних засобів, а також за належний стан аптечки покладається на лаборанта кабінету.

Контроль за станом аптечки здійснює персонал медпункту.

Примітка. Всі вищезазначені медикаменти, перев'язувальні засоби й приладдя повинні бути в аптечці куточка живої природи, якщо він розміщений окремо від кабінету (лабораторії) біології, а також в аптечці навчально-дослідної ділянки і теплиці (оранжереї).

Додаток 2

Оптимальні розміри основного інвентарю для учнів різних вікових груп

(згідно з МР «Педагогічні особливості і санітарно-гігієнічні вимоги щодо організації праці школярів в умовах сільськогосподарського виробництва», вид. АПН СРСР, 1991 р.)

1. Розміри лопат:

Вікова група, років	Розміри полотна, см	Діаметр черенка, см	Загальна висота, см
8–10	(12–14) x (18–21)	2,75–3,0	95–100
11–13	(14–15) x (21–23)	3,0–3,25	100–110
14–16	(16–18) x (24–25)	3,25	110–120

2. Розміри сапок:

Вікова група, років	Висота пластини, см	Ширина леза, см	Довжина черенка, см	Діаметр черенка, см
8–10	9–10	10	110	2,3
11–13	9–10	12	120	2,3
14–16	9–10	14	130	2,5

3. Розміри грабель:

Вікова група, років	Кількість зубців, шт.	Довжина зубця, см	Товщина зубця, см	Довжина черенка, см	Діаметр черенка, см
8—10	7	7,0	0,5	130	2,5
11—13	9	7,5	0,6	140	2,8
14—16	11	8,0	0,7	150	3,0

Додаток 3

Перелік медикаментів, перев'язувальних засобів і приладдя для похідної аптечки

1. Бинт стерильний — 2шт.
2. Індивідуальний пакет першої допомоги — 2 шт.
3. Розчин йоду 3-5% -й спиртовий
з притертою пробкою — 1 фл.
4. Розчин аміаку 10% -й з притертою пробкою — 1 фл.
5. Розчин перекису водню 3% -й — 1 фл.
6. Розчин борної кислоти 5% -й спиртовий
з притертою пробкою — 1 фл;
7. Валідол у таблетках — 1 уп.
8. Парацетамол у таблетках — 1 уп.
9. Сульфацил натрію 30%-й у тюбиках по 1,5 мл — 3 шт.
10. Ножиці медичні — 1 шт.
11. Пінцет — 1шт.
12. Булавки англійські — 5 шт.
13. Шина з щільного картону саморобна — 50x5 (см)
14. Джгут медичний — 1 шт.

**Типовий перелік культур,
які рекомендовані для вирощування у теплицях (оранжереях)
навчальних закладів**

відповідно до МР «Педагогічні особливості і санітарно-гігієнічні вимоги щодо організації праці школярів в умовах сільськогосподарського виробництва», вид. АПН СРСР, 1991 р.

	Умови вирощування	
	Температура, °С	Відносна вологість
1	2	3
<i>Плодові овочеві:</i>		
огірок	26–28	70–80
помідор	20–26	60–65
перець солодкий	20–26	60–70
<i>Зелені овочеві:</i>		
укроп	20–22	65–75
салат	20–22	60–70
шпінат	15–20	60–80
цибуля	20–23	70–80
петрушка	10–18	60–70
<i>Квітково-декоративні:</i>		
горщикові		
гортензія	25	60–70
бегонія	25	60–70
на вигонку		
тюльпани	18–20	70–80
нарциси	16–17	70–80

**Витяг з Переліку
хімічних і біологічних засобів боротьби з шкідниками,
хворобами рослин і бур'янами, а також регуляторів
росту рослин, які дозволені для використання
у сільському господарстві**

*затвердженого наказом
Держагропрому СРСР 19.07.86 р.*

Назва препарату	Культура, що обробляється	Шкідник, захворювання, механізм дії	Кількість обробок	Терміни виходу на оброблені площі для проведення робіт
<i>Біопрепарати:</i>				
Бітоксисабацилін	Огірки	Павутинний кліщ	Багаторазово, інтервал 15—17 днів	
Трихотецин	Огірки	Борошниста роса	Багаторазово, інтервал 7—8 днів	Через 1 добу
<i>Регулятори росту:</i>				
Гумат натрію, водний розчин з масовою часткою речовини 30%	Огірки Помідори	Підвищення врожаю Підвищення врожаю	3 4	Через 2 доби Через 2 доби

ПРИМІРНА ІНСТРУКЦІЯ (орієнтовний варіант) з безпеки під час роботи в кабінеті (лабораторії) біології, куточку живої природи, на навчально- дослідній ділянці, у теплиці (оранжереї), під час екскурсій з біології та природознавства в загальноосвітньому навчальному закладі

*Затверджено наказом
Міністерства освіти України
від 10 травня 1999р. № 134*

I. Загальні положення

1.1. Інструкція (орієнтовний варіант) з безпеки під час роботи в кабінеті (лабораторії) біології, в куточку живої природи, на навчально-дослідній ділянці, у теплиці (оранжереї), під час екскурсій з біології та природознавства в загальноосвітньому навчальному закладі (далі — Інструкція) поширюється на всіх учасників навчально-виховного процесу під час проведення практичних занять (демонстраційних дослідів, лабораторних і практичних робіт) у кабінеті (лабораторії) біології, у куточку живої природи, на навчально-дослідній ділянці, в оранжереї (теплиці), під час проведення екскурсій з біології в загальноосвітніх навчальних закладах (далі — навчальні заклади) незалежно від форм власності.

1.2. Інструкція розроблена на основі «Правил безпеки під час роботи з біології в загальноосвітніх навчальних закладах» (ДНА-ОП 9.2.30-1.0-98), затверджених наказом Держнаглядохоронпраці України від 16.11.98 № 221.

1.3. Інструкція є основою для розробки інструкції з безпеки під час проведення практичних занять з біології в навчальних закладах, яка розробляється завідувачем кабінету (лабораторії) біології та затверджується керівником (власником) навчального закладу. Вимоги зазначеної інструкції є обов'язковими для виконання.

1.4. Всі учасники навчально-виховного процесу в кабінеті (лабораторії) біології повинні знати правила надання першої (долікарської) допомоги при характерних ушкодженнях, мати необхідні знання і навички користування медикаментами.

II. Вимоги безпеки під час проведення практичних занять у кабінеті (лабораторії) біології загальноосвітнього навчального закладу

1. Вимоги безпеки перед початком роботи

1.1. Чітко визначте порядок і правила безпечного проведення досліду.

1.2. Звільніть робоче місце від усіх не потрібних для роботи предметів і матеріалів.

1.3. Перевірте наявність і надійність посуду, приладів та інших предметів, необхідних для виконання завдання.

1.4. Починайте виконувати завдання тільки з дозволу вчителя.

1.5. Виконуйте тільки ту роботу, яка передбачена завданням або доручена вчителем.

2. Вимоги безпеки під час роботи

2.1. Користуючись скальпелями, ножицями, препарувальними голками, не спрямовуйте різальні або загострені частини цих інструментів на себе і на своїх товаришів, щоб уникнути поранень.

2.2. У разі використання спиртівки гасіть полум'я, накриваючи спеціальним ковпачком; ніколи не виймайте зі спиртівки палик з ґнотом після її запалювання; не запалюйте одну спиртівку від іншої—усе це загрожує пожежею. Працюючи зі спиртівкою, бережіть одяг і волосся від спалахування.

2.3. Під час виконання робіт, у процесі яких нагрівають рідини в пробірках, закріплюйте їх у затискачах штатива або в тримачах пробірок.

2.4. Під час нагрівання не спрямовуйте отвір пробірки на себе або на тих, хто поруч, щоб уникнути опіків.

2.5. Нагрівайте горючі рідини тільки на водяній бані.

2.6. Використовуючи кислоти або луги, наливайте їх тільки в скляний посуд. Не доливайте воду в кислоту, а навпаки, *кислоту вливайте у воду*.

2.7. У разі використання порошкоподібних хімічних речовин набирайте їх тільки спеціальною ложкою (неметалевою), не торкаючись до порошоків руками. Пам'ятайте, що майже всі ці речовини отруйні. Те саме стосується добрив, які використовуються для підживлення кімнатних рослин.

2.8. Усі рідини, що залишаються після проведення лабораторних занять з використанням хімічних речовин, зливайте в спеціально призначені банки і склянки.

2.9. Обережно поводьтеся зі скляним посудом. Якщо він розбився, не збирайте уламки руками, а змітайте їх щіткою в призначений для цього совок.

2.10. Виготовляючи препарати для розглядання їх під мікроскопом, дуже обережно беріть покривне скельце великим і вказівним пальцями правої руки за краї, розмістіть його паралельно предметному склу, яке ви тримаєте в лівій руці, у безпосередній близькості до нього, а потім випустіть скельце з пальців, щоб воно вільно лягло на препарат.

2.11. Для боротьби з комахами — шкідниками кімнатних рослин проводьте обробку рослин мильним розчином або мильною піною, тютюновим настоєм, 5-відсотковим розчином сечовини.

2.12. У випадках пошкодження електричного обладнання та проводів (іскріння, коротке замикання, понаднормовий нагрів ізоляції проводів) вимкніть електромережу до приведення її в безпечний стан.

2.13. У випадку травми негайно зверніться до вчителя.

3. Вимоги безпеки після закінчення роботи

3.1. Приберіть робоче місце, здайте вчителю або лаборанту навчально-наочні посібники та приладдя, якими ви користувалися під час роботи.

3.2. Після закінчення практичних занять обов'язково ретельно помийте руки з милом.

4. Вимоги безпеки в аварійних ситуаціях

4.1. У разі виникнення пожежі або загорання необхідно:

- вивести учнів з приміщення;
- повідомити пожежну охорону;
- зачинити вікна і двері, щоб вогонь не поширювався в сусіднє приміщення;
- вимкнути електромережу;
- приступити до ліквідації осередку вогню, при цьому легкозаймисті та горючі рідини і електропроводку слід гасити піском, вогнетривким покривалом, порошковим вогнегасником; знеструмлену електропроводку можна гасити водою або будь-якими наявними вогнегасниками.

III. Вимоги безпеки для учнів під час роботи в куточку живої природи

1. Перед початком роботи

1.1. Одягніть спецодяг (халат, фартух тощо).

1.2. Виконуйте тільки ту роботу, яка передбачена завданням або доручена вчителем.

2. Під час проведення роботи

2.1. Під час пересаджування або перевалювання **рослин**, пікірування розсади використовуйте рукавиці.

2.2. Готуючи підживлення для рослин, не торкайтеся до добрив руками, їх треба набирати спеціальними неметалевими ложечками або совочками.

2.3. Не обприскуйте і не обпилюйте рослини отрутохімікатами. Для боротьби з комахами-шкідниками проводьте обробку рослин мильним розчином або мильною піною, тютюновим настоєм, 5-відсотковим розчином сечовини.

2.4. Очищаючи клітки птахів і вольєри тварин-ссавців, виконуйте роботу в рукавицях. Виймаючи тварин з вольєра, беріть їх за загривок, щоб уникнути укусу. Не виймайте з вольєра самок, які недавно принесли потомство: це загрожує укусом.

2.5. У разі захворювання якоїсь тварини негайно повідомте про це вчителя.

2.6. Замінюючи воду в акваріумі за допомогою сифона, не висмоктуйте повітря з його трубки ротом. Користуйтеся для цього гумовою грушею, вставленою в трубку сифона.

2.7. Якщо під час **роботи ви травмувалися, негайно зверніться до вчителя.**

3. Після закінчення роботи

3.1. Приберіть робоче місце, здайте вчителю або лаборанту інструменти та приладдя, якими ви користувалися під час роботи.

3.2. Зніміть спецодяг і ретельно помийте руки з милом.

IV. Вимоги безпеки під час роботи на навчально-дослідній ділянці

1. Перед початком роботи

1.1. Переодягніться в робочий одяг і взуття.

1.2. Виконуйте тільки ту роботу, яка передбачена завданням або доручена вчителем.

1.3. Підготуйте інвентар, який необхідний для проведення роботи. Переносьте загострені сільськогосподарські знаряддя (лопати, граблі, вила тощо) у вертикальному положенні, так, щоб їх робоча частина була спрямована вниз.

2. Під час проведення роботи

- 2.1. Під час прополювання обов'язково працюйте в рукавицях.
- 2.2. Переносячи землю або добрива на носилках, не перевантажуйте їх. Додержуйтеся норм, визначених учителем.
- 2.3. Копаючи ґрунт лопатою, працюйте по черзі то правою, то лівою ногами (по 5 хв). Це запобігає викривленню хребта.
Працюючи лопатою, стежте за тим, щоб вона не поранила ноги. Не перевантажуйте лопату землею: навантажуйте ґрунт не більш як на 1/3 штика.
- 2.4. Під час роботи граблями, вилами не спрямовуйте їх робочу частину на тих, хто перебуває поруч.
- 2.5. Переносячи вантажі, рівномірно розподіляйте навантаження на обидві руки.
- 2.6. Не обробляйте рослини отрутохімікатами. Таку роботу повинні виконувати дорослі. Після обробки ділянок отрутохімікатами не заходьте туди протягом 5 діб.
- 2.7. Працюйте у визначеному вчителем ритмі роботи.
- 2.8. Щоб запобігти перевтомленню, робіть десятихвилинні перерви через кожні 20 або 30 хв роботи за вказівкою вчителя.
- 2.9. Не їжте немиті овочі та фрукти.
- 2.10. У випадку травмування негайно зверніться до вчителя.

3. Після закінчення роботи

- 3.1. Почистіть інвентар і здайте його вчителю.
- 3.2. Зніміть робочий одяг і ретельно помийте руки з милом.

V. Вимоги безпеки під час екскурсій з біології та природознавства

1. Перед початком екскурсії

- 1.1. Ознайомтеся за стендом у кабінеті (лабораторії) біології з місцевими отруйними рослинами, грибами, небезпечними та отруйними тваринами.
- 1.2. Вирушаючи на екскурсію, одягайте одяг, що відповідає сезону і погоді, взувайте міцне взуття, яке захищає ноги від ушкоджень.
- 1.3. Візьміть із собою питну воду, щоб не пити з відкритих водойм.
- 1.4. Не беріть із собою продукти, які швидко псуються.

2. Під час екскурсії

- 2.1. Не пробуйте жодної із зібраних рослин на смак: пам'ятайте, що це може призвести до отруєння, а також зараження шлунково-кишковими захворюваннями.

2.2. Не користуйтеся для заморювання зібраних комах сірчан- ефіром, хлороформом.

2.3. Не витягуйте рослини руками. Для цього користуйтеся лопатками, розпушувачами і захистіть руки рукавицями.

2.4. Для вивчення флори та фауни природної водойми користуйтеся сачками з довгими ручками.

2.5. Під час екскурсії не знімайте взуття і не ходіть босоніж. У разі травмування, при перших ознаках хвороби звертайтеся до вчителя. У нього знаходиться похідна аптечка першої допомоги.

VI. Вимоги безпеки під час проведення практичних робіт у теплиці (оранжереї)

1. Перед початком роботи

1.1. Роботи в теплиці (оранжереї) необхідно проводити в спец- одязі (халати, гумові рукавиці).

1.2. Виконуйте тільки ту роботу, яка передбачена завданням або доручена вчителем.

2. Під час проведення роботи

2.1. Для прополювання, підживлення, розсаджування та інших робіт користуйтеся розпушувачами, сапами, совками тощо, руки захищайте рукавицями.

2.2. Під час перенесення вантажів (добрив, ящиків із розса- дою, горщиків з квітами) додержуйтеся норм, визначених учите- лем.

2.3. Готуючи розчини мінеральних добрив, користуйтеся засо- бами індивідуального захисту.

2.4. Не використовуйте отрутохімікати (біопрепарати) для підживлення. Обробку рослин біопрепаратами повинні викону- вати дорослі. Приступайте до роботи після обробки рослин біопрепаратами тільки з дозволу вчителя.

2.5. Будьте обережні з електроприладами в приміщенні теп- лиці (оранжереї), волога атмосфера підвищує рівень електроне- безпеки.

2.6. Під час роботи в приміщенні теплиці (оранжереї) не вжи- вайте їжу.

2.7. У випадку травмування звертайтеся до вчителя.

Про затвердження Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти

*МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАКАЗ*

№ 588 від 14.12.2000

м. Київ

*Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
19 грудня 2000 р.
за № 925/5146*

Відповідно до статті 34 Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 року № 964 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти (додається).

2. Визнати такими, що втратили чинність, Положення про державну атестацію (екстернат) для одержання документів про загальну середню освіту, затверджене наказом Міністерства освіти України від 27.03.97 № 87 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 21.04.97 за № 151/1955, та Інструкцію про екзамени, переведення та випуск учнів загальноосвітніх навчально-виховних закладів України, затверджену наказом Міністерства освіти України від 29.01.96 № 24 та зареєстровану в Міністерстві юстиції України 21.02.96 за № 87/1112.

3. Ввести в дію Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти з 2000/2001 навчального року.

4. Науково-методичному центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України (Ляшенко О.І.) протягом 2001—2003 років розробити положення про центри незалежного тестування, їх методичне забезпечення, функціонування та експериментальну апробацію.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В.О.

Міністр В.Г.Кремень

*Затверджено
Наказ Міністерства освіти і науки України
14.12.2000 № 588*

*Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
19 грудня 2000 р.
за № 925/5146*

Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти

Загальні положення

Державна підсумкова атестація учнів (вихованців) (далі — атестація) — це форма контролю за відповідністю освітнього рівня випускників загальноосвітніх навчальних закладів I, II, III ступенів навчальним програмам. Атестація проводиться відповідно до статті 34 Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання».

Зміст, форми й терміни атестації щорічно визначаються Міністерством освіти і науки України.

Перелік предметів, з яких здійснюється атестація, та порядок звільнення від неї визначаються цим Положенням.

Учням, які закінчили загальноосвітній навчальний заклад певного ступеня, видається про це відповідний документ:

- по закінченні початкової школи — таблиць успішності;
- по закінченні основної школи — свідоцтво про базову загальну середню освіту (за бажанням учнів);
- по закінченні навчального закладу системи загальної середньої освіти — атестат про повну загальну середню освіту.

Особам, які закінчили основну школу з навчальними досягненнями високого рівня (10, 11, 12 балів), видається свідоцтво про базову загальну середню освіту особливого зразка.

Особам, нагородженим золотою або срібною медаллю, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.97 № 1260 видається документ про повну загальну середню освіту особливого зразка.

1. Проведення атестації

1.1. Атестація проводиться в навчальних закладах системи загальної середньої освіти з навчальних предметів інваріантної частини Типових навчальних планів, затверджених Міністерством освіти і науки України.

1.2. Атестація випусників навчальних закладів системи загальної середньої освіти може за їх бажанням проводитися на базі вищих навчальних закладів (для випусників, які вступатимуть до вузів) за умови, що випусник має досягнення у навчанні на достатньому та високому рівні, та за згодою педагогічної ради загальноосвітнього навчального закладу.

1.3. Завдання та збірники завдань для атестації розробляються й затверджуються Міністерством освіти і науки України.

1.4. Результати атестації оцінюються за 12-бальною шкалою відповідно до Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, затверджених Міністерством освіти і науки України.

1.5. Річні оцінки з предметів, з яких учень не проходить атестацію, є підсумковими.

1.6. Підсумкові оцінки з предметів, з яких учень проходить атестацію, виставляються на підставі атестаційних та річних оцінок з урахуванням оцінок за семестри.

1.7. Учні мають право на повторну атестацію з метою підвищення оцінки.

Повторна атестація може проводитися у будь-який час, але не раніше ніж через 10 днів після закінчення атестації і не пізніше початку нового навчального року.

Конкретні строки повторної атестації встановлюють Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Матеріали й завдання для повторної атестації розробляє Міністерство освіти і науки України.

1.8. Учні (екстерни), які хворіли під час проведення атестації і відужали до її закінчення, зобов'язані подати медичну довідку, на підставі якої їм надається право продовжити атестацію у поточному навчальному році.

1.9. Атестація включається у структуру навчального року.

2. Державні атестаційні комісії

2.1. Для проведення атестації, не пізніше ніж за два тижні до її початку, в навчальних закладах місцевим органом управління

освітою створюються державні атестаційні комісії (далі — комісії) у складі:

- голови (керівник навчального закладу або його заступник з навчально-виховної роботи, у виняткових випадках — учитель) та членів комісії: учитель, який викладає предмет у даному класі, асистент — учитель цього ж циклу предметів — у загальноосвітніх навчальних закладах II ступеня (відповідного класу гімназії, ліцею, коледжу);
- голови (керівник навчального закладу або його заступник з навчально-виховної роботи, або представник відповідного органу управління освітою) та членів комісії: учителя, який викладає предмет у даному класі, та не менше двох інших членів комісії — у загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня.

2.2. При проведенні атестації у вищому навчальному закладі, як це передбачено в пункті 2.1, ректор вищого навчального закладу, на базі якого проходить атестація, призначає голову комісії та затверджує її склад.

2.3. На голів комісій покладається відповідальність за об'єктивність проведення атестації та дотримання порядку її проведення.

2.4. Головою комісії не може бути керівник навчального закладу (його заступник), який викладає у даному класі предмет, з якого проводиться атестація.

2.5. За наявності паралельних класів (груп) у навчальному закладі може бути створено декілька комісій з предмета.

2.6. У випускних класах навчальних закладів системи загальної середньої освіти комісії можуть створюватися спільно з вищими навчальними закладами.

2.7. За рішенням місцевого органу управління освітою до складу комісії понад визначену в п. 2.1 норму можуть входити учителі інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти, науковці, представники професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів.

2.8. Під час проведення атестації можуть бути присутніми лише особи, уповноважені органами управління освітою.

2.9. Втручання у проведення атестації та визначення її результатів з боку осіб, які не є членами комісії, не допускається. Зауваження та пропозиції щодо процедури проведення атестації можуть подаватися у письмовій формі до районної апеляційної комісії не пізніше наступного робочого дня після проведення атестації.

2.10. Результати атестації заносяться до протоколу встановленого зразка.

2.11. Звіти комісій про результати атестації та матеріали атестації зберігаються відповідно до вимог Інструкції з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I—III ступенів, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 23.06.2000 № 240.

3. Атестація у початковій школі

3.1. У початковій школі атестації підлягають результати навчальної діяльності учнів третіх (четвертих) класів з державної мови (українська мова і читання) та математики. У навчальних закладах з мовами навчання національних меншин можуть підлягати атестації результати навчальної діяльності з мови навчання.

3.2. Атестація результатів навчальної діяльності учнів з державної мови, якщо вони вивчали її лише у двох останніх класах початкової школи, здійснюється за бажанням учнів, їх батьків (осіб, які їх замінюють).

3.3. Оцінка за атестацію з цих предметів виставляється за результатами річного оцінювання, яке здійснюється на підставі оцінок за підсумкові письмові роботи з урахуванням семестрового оцінювання навчальних досягнень учнів.

3.4. У загальноосвітніх навчальних закладах I ступеня проведення підсумкових письмових робіт відбувається за участю осіб, уповноважених відповідними органами управління освітою, та фахівців.

3.5. Педагогічна рада навчального закладу на підставі результатів навчальної діяльності учня ухвалює рішення про переведення його до основної школи або дає рекомендації щодо доцільності підвищення учнем рівня його результатів з окремих предметів та за згодою батьків або осіб, які їх замінюють, вирішує питання про залишення учня на повторний курс навчання.

4. Атестація в основній школі

4.1. Атестація в основній школі проводиться з державної мови (письмово), математики (письмово), географії, біології, а також іноземної мови чи іншого гуманітарного предмета за вибором навчального закладу (у навчальних закладах з мовами навчання національних меншин атестація може проводитись з мови навчання) у формі, визначеній Міністерством освіти і науки України: усне опитування, комплексне завдання, письмова робота,

поєднання усних та письмових робіт за збірниками завдань, затвердженими Міністерством освіти і науки України.

4.2. Випускники основної школи, які в поточному навчальному році не вивчали державну мову, замість атестації з цього предмета можуть проходити атестацію з мови навчання.

5. Атестація у старшій школі

5.1. Атестація у старшій школі проводиться з державної мови (письмово), історії України та трьох предметів (у тому числі в навчальних закладах з мовами навчання національних меншин — з мови навчання) за вибором учнів.

5.2. Випускники, які в поточному навчальному році не вивчали державну мову, замість атестації з цього предмета можуть проходити атестацію з мови навчання.

5.3. У загальноосвітніх навчальних закладах з мовами навчання національних меншин, спеціалізованих школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах, класах з поглибленим вивченням окремих предметів перелік предметів за вибором може бути доповнений навчальними предметами варіативної частини навчальних планів.

5.4. Атестація з кожного з предметів проводиться у формі, визначеній Міністерством освіти і науки України (усне опитування, комплексне завдання, письмова робота, поєднання усних та письмових робіт за збірниками завдань, затвердженими Міністерством освіти і науки України).

5.5. У навчальних закладах системи загальної середньої освіти, що працюють з вищими навчальними закладами у складі навчальних або навчально-науково-виробничих об'єднань або за угодами з ними, дозволяється поєднувати атестацію зі вступними іспитами до вищого навчального закладу.

У такому разі за погодженням з Міністерством освіти і науки України завдання для атестації з профільних предметів можуть бути доповнені (з обов'язкових для атестації предметів) або замінені (з предметів, які учень сам обирає на атестацію) завданнями вищого навчального закладу та завчасно доведені до відома випускників.

5.6. Атестація випускника відбувається лише в конкретному вищому навчальному закладі, до якого він вступає, і лише з профільних для цього вузу предметів.

За терміном така атестація повинна відбуватися раніше атестації у навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

5.7. Результати атестації у вищому навчальному закладі є одночасно результатами атестації за підсумками навчання випускника в навчальному закладі системи загальної середньої освіти.

Результати повідомляються у письмовій формі директору навчального закладу, де навчається випускник. Вони виставляються в атестат про повну загальну середню освіту й зараховуються як результати вступних іспитів до вищого навчального закладу.

5.8. Випускник навчального закладу системи загальної середньої освіти подає заяву (анкету) на ім'я керівника навчального закладу, де він навчається, із зазначенням повної назви вищого навчального закладу, де він має намір проходити атестацію.

Заяву (анкету) такого ж змісту, а також витяг із рішення педагогічної ради навчального закладу про згоду на проходження атестації випускником у вищому навчальному закладі випускник повинен подати до вищого навчального закладу.

5.9. Випускникові видається атестаційний лист за підписом голови комісії, завірений печаткою вищого навчального закладу, де випускник проходив атестацію.

5.10. Педагогічна рада навчального закладу, де навчається випускник, на підставі отриманого повідомлення про результати атестації у вищому навчальному закладі приймає рішення про здобуття випускником повної загальної середньої освіти.

6. Атестація екстернів

6.1. Екстернат у системі загальної середньої освіти є різновидом індивідуальної форми навчання, що забезпечує гарантоване Конституцією України право громадян на здобуття повної загальної середньої освіти й організовується відповідно до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положення про загальноосвітній навчальний заклад, цього Положення.

6.2. Екстерн — особа, яка самостійно опановує навчальні програми і якій надається можливість проходження підсумкової та державної підсумкової атестації в навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

6.3. Отримання базової загальної середньої освіти або повної загальної середньої освіти у формі екстернату не обмежується віком.

6.4. Відмова з боку керівників навчального закладу, а також місцевих органів управління освітою в атестації екстернів з метою отримання базової загальної середньої освіти або повної загальної середньої освіти не допускається.

6.5. Громадяни України, які навчалися й отримали документ про відповідний рівень освіти за кордоном, з метою отримання документа державного зразка про базову або повну загальну середню освіту зобов'язані пройти атестацію екстерном.

За наявності міждержавної угоди про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту атестація екстерна не здійснюється, крім випадків, коли на атестації наполягає екстерн.

6.6. Можливість пройти атестацію й отримати відповідний документ про освіту мають екстерни, які:

- з будь-яких причин не мають змоги відвідувати навчальні заняття в загальноосвітньому навчальному закладі;
- навчаються за індивідуальною формою;
- отримали документ про відповідний рівень загальної середньої освіти за кордоном;
- прискорено опанували програмовий матеріал відповідного класу, ступеня навчання;
- не завершили навчання в навчальному закладі системи загальної середньої освіти;
- є іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах.

6.7. Зарахування повнолітніх громадян до навчального закладу на екстернат здійснюється за їх особистою заявою, а неповнолітніх громадян — за заявою батьків або осіб, які їх замінюють, погоджується з місцевим органом управління освітою і затверджується наказом керівника навчального закладу.

6.8. Приймання заяв від екстернів на проходження атестації починається з жовтня місяця поточного навчального року й закінчується, як правило, не пізніше ніж за три місяці до початку атестації.

6.9. Атестація проводиться в навчальному закладі системи загальної середньої освіти за місцем проживання екстернів або в навчальному закладі, визначеному відповідним органом управління освітою.

6.10. До атестації за курс повної загальної середньої освіти допускаються екстерни, які мають свідоцтво про базову загальну середню освіту.

6.11. Адміністрація навчального закладу, у якому здійснюється атестація, зобов'язана ознайомити екстерна, батьків або осіб, які їх замінюють, з цим Положенням, порядком проведення атестації.

6.12. Перед атестацією проводиться підсумкова атестація з предметів інваріантної частини навчального плану.

Проходження підсумкової атестації є передумовою для проходження екстерном атестації.

6.13. Рішення про допуск екстерна до атестації приймається педагогічною радою навчального закладу, затверджується наказом директора.

6.14. Підсумкову атестацію та атестацію екстерн проходить в одному навчальному закладі.

Підставою для завершення атестації в іншому навчальному закладі є довідка з попереднього місця її проходження, що підписується керівником навчального закладу, головою комісії і завіряється печаткою навчального закладу.

6.15. У разі незгоди екстерна, батьків або осіб, які їх замінюють, з результатами підсумкової атестації чи атестації їм надається право оскаржити їх на загальних підставах.

6.16. Результати атестації екстерна фіксуються в окремому протоколі, у правому верхньому кутку якого зазначено: «Екстернат».

6.17. За результатами атестації на підставі рішення педагогічної ради, яке оформлюється наказом керівника навчального закладу, екстернам видаються свідоцтво про базову загальну середню освіту та атестат про повну загальну середню освіту.

6.18. Видача свідоцтва про базову загальну середню освіту, атестата про повну загальну середню освіту реєструється у книзі обліку цих документів. Запис про видачу свідоцтва про базову загальну середню освіту та атестата про повну загальну середню освіту заноситься у книгу в графі «Рік вступу до даного закладу» — «екстерн».

6.19. Екстерни, які пройшли атестацію на атестат про повну загальну середню освіту, золотою медаллю «За високі досягнення у навчанні» та срібною медаллю «За досягнення у навчанні» не нагороджуються.

7. Атестація за результатами річного оцінювання

7.1. Атестація учнів загальноосвітніх санаторних шкіл-інтернатів для хворих дітей у період їх перебування у цих закладах, спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей з наслідками поліомієліту і церебральним паралічем, складними порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку, глухих і зі слабим слухом, сліпих і слабозорих, а також учнів вечірніх (змінних) спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих і слабозорих, глухих і зі слабим слухом здійснюється на основі річного оцінювання у випускному класі.

7.2. Учні, які за станом здоров'я звільняються від атестації, мають право атестуватися за результатами річного оцінювання у випускному класі.

Для проходження атестації в цьому випадку необхідно подати до комісії такі документи:

1) заява батьків учня або осіб, які їх замінюють;

2) довідка лікарсько-контрольної комісії, завірена печаткою лікувальної установи.

7.3. За рішеннями Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, управлінь освіти і науки, охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій учні, які проживають (проживали) у зонах безумовного чи гарантованого добровільного відселення у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС та зонах стихійного лиха, можуть бути атестовані за результатами річного оцінювання у випускному класі.

Підставою для звільнення від атестації є рішення педагогічної ради, видається наказ керівника навчального закладу.

7.4. Учні випускних класів, які беруть участь у міжнародних олімпіадах, спортивних змаганнях, конкурсах, виставках, що мають статус міжнародних і проходять у період атестації, атестуються за результатами річного оцінювання.

7.5. Учасники міжнародних олімпіад, спортивних змагань, конкурсів, призери III та учасники IV етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад, III етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт Малої академії наук звільняються від атестації з предметів, з яких вони стали призерами. До атестата про повну загальну середню освіту виставляється з цих предметів підсумкова оцінка 12 балів.

7.6. Учасники весняних відбірково-тренувальних зборів з підготовки до олімпіад, змагань, конкурсів, які мають статус міжнародних, звільняються від атестації; підсумкові оцінки їм виставляються за результатами річного оцінювання.

8. Апеляційні комісії. Подання та розгляд апеляцій

8.1. Для забезпечення об'єктивного проведення атестації відповідними органами управління освітою створюються апеляційні комісії з кожного предмета.

8.2. Чисельність і склад апеляційних комісій затверджуються відповідними органами управління освітою органів місцевого самоврядування або виконавчої влади.

8.3. Результати атестації можуть бути оскаржені до апеляційної комісії учнями, їх батьками або особами, які їх замінюють, протягом 10 днів після її проведення.

9. Контроль за дотриманням вимог проведення атестації

9.1. Контроль за дотриманням вимог організації та проведення атестації покладається на відповідні органи управління освітою.

9.2. Наслідки проведення атестації щорічно до 15 липня узагальнюються та аналізуються відповідними органами управління освітою.

9.3. Узагальнена інформація Міністерству освіти і науки України подається відповідними органами управління освітою до 1 серпня.

*Начальник головного управління змісту освіти
П.Б. Полянський*

Про порядок проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів

*МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛИСТ*

№ 1/9-97 від 07.03.2001

*Міністерству освіти Автономної Республіки Крим,
управлінням освіти і науки обласних, Київської
і Севастопольської міських державних адміністрацій*

Навчальні екскурсії та навчальна практика учнів запроваджуються з метою реалізації завдань загальної середньої освіти щодо посилення практичної спрямованості навчально-виховного процесу, професійно-орієнтаційної роботи з учнями, підготовки їх до активної трудової діяльності, залучення до суспільно корисної праці.

Навчальні екскурсії проводяться для учнів 1—3 (4) -х класів з 27—28 по 31 травня протягом 4 днів тривалістю не більш як 3 години на день, навчальна практика проводиться для учнів 5—8-х і 10-х класів з 31 травня по 12 червня протягом 10 днів: у 5—6-х класах по 3 години на день, 7—8-х класах — по 4 години, 10-х класах — по 5 годин на день.

Зміст та форми організації навчальних екскурсій і навчальної практики визначає адміністрація навчального закладу залежно від місцевих умов, специфіки та профілю навчальних закладів, потреб виробництва та інших чинників. Ці години можна використовувати для реалізації практичної частини навчальних програм предметів навчального плану, зокрема проведення навчальних екскурсій, у т.ч. комплексних, практикумів з фізики, хімії,

інформатики, практичних занять на місцевості з геометрії та географії; занять у виробничих майстернях, на навчально-дослідних ділянках.

Під час навчально-виробничої практики учні можуть залучатись до різних видів суспільно корисної праці: самообслуговування, посильної участі у благоустрої навчального закладу, ремонті шкільного майна, меблів і обладнання, реставрації книг; виготовлення наочних посібників, охорони природи, пам'яток історії та культури тощо.

При організації навчальної практики враховується зміст навчальних програм, профільність навчання. У загальноосвітніх навчальних закладах з професійним навчанням, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах години навчально-виробничої практики (повністю або частково) можна використовувати на практичні роботи з оволодіння професією (спеціальністю).

Форми організації навчальної практики можуть бути різними залежно від її змісту, постійного чи тимчасового характеру роботи, матеріальної оснащеності, віку і підготовки учнів, кліматичних та інших особливостей. Окремі види практичних занять (навчальні екскурсії), спостереження за природою, практичні роботи на місцевості, суспільно корисна праця тощо) можуть проводитись під час навчального року.

У загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості, що мають навчально-дослідні ділянки та підсобні господарства, за виробничої потреби дозволяється за погодженням з відповідним органом управління освітою перенесення навчальної практики учнів на літній період. Графік проведення навчальної практики затверджує директор загальноосвітнього навчального закладу. Для її проведення залучаються педагогічні працівники в межах їх річної тарифікації з урахуванням змісту навчальних програм та характеру практики. Заняття обліковуються у класних журналах. Навчальна праця учнів оцінюється за загальними критеріями оцінювання навчальних досягнень і враховується при виведенні підсумкових річних оцінок.

Необхідною умовою організації навчальної практики є дотримання санітарно-гігієнічних вимог та техніки безпеки.

Нижче наводяться рекомендації щодо приблизного розподілу часу та можливих видів навчальної практики учнів. Конкретний зміст навчальної практики визначається в навчальному закладі з урахуванням особливостей і умов його роботи, змісту навчальних програм тощо.

Клас	Навчальні предмети, тематика екскурсій та практичних занять, зміст навчальної практики	Орієнтовна кількість годин
1	2	3
1	<p>Позакласне читання, математика</p> <p>Екскурсія до бібліотеки (шкільної чи дитячої)</p> <p>Навколишній світ, природознавство/довкілля</p> <p>Екскурсія: «Спостереження за весняними явищами природи. Правила поведінки в природі»</p> <p>Трудове навчання</p> <p>Суспільне корисна праця</p> <p>Фізкультура</p> <p>Розучування традиційних рухливих ігор, активний відпочинок учнів</p>	<p>3</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>3</p>
2	<p>Позакласне читання, математика</p> <p>Екскурсія до бібліотеки (шкільної чи дитячої)</p> <p>Навколишній світ, природознавство/довкілля</p> <p>Екскурсія «Природа навколо нас»</p> <p>Трудове навчання</p> <p>Суспільно корисна праця</p> <p>ОБЖ</p> <p>Екскурсія по місту (селищу), пішохідні переходи з повторенням правил дорожнього руху</p>	<p>3</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>3</p>
3.	<p>Читання і розвиток мовлення, природознавство</p> <p>Екскурсія «Спостереження за природою і працею людей своєї місцевості»</p> <p>Трудове навчання</p> <p>Робота на пришкільній ділянці, догляд за кімнатними, городніми рослинами</p> <p>Суспільно корисна праця</p> <p>ОБЖ</p> <p>Практичні заняття та ігри з Правил дорожнього руху на спеціально розміченому майданчику або на вулиці</p>	<p>3</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>3</p>
4.	<p>Природознавство</p> <p>Екскурсія «Спостереження за рослинами, тваринами, погодними умовами свого краю, організація посиленої допомоги дорослим з питань охорони природи своєї місцевості»</p> <p>Екскурсія до краєзнавчого музею (на виставку)</p> <p>Трудове навчання</p> <p>Робота на пришкільній ділянці</p> <p>ОБЖ</p> <p>Ігри й змагання з Правил безпечної поведінки учнів на вулицях і дорогах</p>	<p>3</p> <p>3</p> <p>3</p>

1	2	3
5.	Мови та літератури Експерсії у світ казки Експерсії літературними стежками, до літературного музею Історія Ранок «Ми діти твої, Україно» Експерсія «Моя Україно, ти рідная мати» Природознавство, рідний край, мистецтво Умови існування рослин і тварин нашого краю Вода в природі, її види і значення Експерсія до краєзнавчого музею Природа рідного краю (творча робота — живопис) Фізична культура, трудове навчання, ОБЖ Змагання між класами з різних видів спорту Суспільно корисна праця Експерсія на підприємство День безпеки Музика Вивчення і відтворення елементів обрядових свят (пісень, хороводів, вертепів тощо) з урахуванням регіональних особливостей, місцевих традицій	 3–4 4 3 4 2–3 2–3 3 3 3 3 3 3 4
6.	Мови, література, мистецтво Конкурс «Знавець рідної мови» Систематизація матеріалів з літератури рідного краю Бібліотечна година Художнє читання (конкурс) Відвідання музичних театрів, філармоній, концертних залів (з відображенням своїх вражень у різних формах) Декоративно-ужиткове мистецтво: «В майстерні митця» Історія Експерсія «Археологічні пам'ятки рідного краю» Біологія, географія Осінні явища в житті рослин Пристаюваність рослин до середовища існування, практична робота: «Ознайомлення з компонентами природи своєї місцевості» Зимові явища в житті рослин Весняні явища в житті рослин. Пристаюваність рослин до середовища життя Фенологічні спостереження за ранньоквітучими рослинами Складання гербарію з бур'янових і кормових рослин	 2 3 1 2 4 2-3 4 3 (вересень) 3 (січень) 3 (травень)

1	2	3
	<p>Розпізнання найпоширеніших бур'янів, кормових і лікарських рослин</p> <p>Практичні роботи: «Окомірне знімання з планшетом невеликої території»; «Спостереження за погодою і опрацювання зібраних матеріалів»</p> <p>Фізична культура, трудове навчання, ОБЖ</p> <p>Змагання між класами з різних видів спорту</p> <p>Суспільно корисна праця</p> <p>Екскурсія на підприємство</p> <p>День безпеки</p>	<p>3</p> <p>6</p> <p>4–6</p> <p>2–4</p> <p>3</p> <p>3</p>
7.	<p>Мови, література, історія, мистецтво</p> <p>Збір та систематизація матеріалів з історії та культури рідного краю</p> <p>Екскурсія літературними стежками</p> <p>Збір народних пісень</p> <p>Екскурсія «Пам'ятки середньовічної культури»</p> <p>Біологія, географія</p> <p>Екскурсія на прісну водойму. Ознайомлення з різноманітністю та процесами життєдіяльності тварин-гідробіонтів</p> <p>Екскурсія в ліс. Ознайомлення з різноманітністю комах, з голосами птахів, вивчення слідів ссавців</p> <p>Вивчення взаємозв'язків компонентів природи у місцевому ПТК</p> <p>Екскурсія на луки або в степ. Ознайомлення з різноманітністю комах та хребетних тварин</p> <p>Екскурсія до агроценозу. Ознайомлення з комахами шкідниками сільського господарства</p> <p>Вивчення впливу людської діяльності на природу</p> <p>Географічний вечір або КВК «Материки планети»</p> <p>Фізична культура, трудове навчання, ОБЖ</p> <p>Змагання між класами з різних видів спорту</p> <p>Екскурсія на виробництво</p> <p>Суспільно корисна праця</p> <p>День безпеки</p> <p>Екскурсії з питань енергозбереження</p>	<p>4</p> <p>3–4</p> <p>3</p> <p>4</p> <p>4</p> <p>3–4</p> <p>4</p> <p>4</p> <p>4</p> <p>4</p> <p>4–6</p> <p>4</p> <p>4</p> <p>4</p> <p>2–4</p>
8.	<p>Мови, література, історія, мистецтво</p> <p>«Шевченкознавство в ріднім краї» (збір матеріалів)</p> <p>Оформлення шкільних навчальних кабінетів, музеїв</p> <p>Екскурсія «Тої слави козацької повік не забудеш»</p> <p>Біологія, географія, хімія</p> <p>Екскурсія до місцевої лікарні (травматологічний пункт, пункт переливання крові, лабораторія)</p>	<p>4</p> <p>4–6</p> <p>4</p> <p>4 (листопад)</p>

	Експедиція з метою збирання колекції місцевих гірських порід або вивчення особливостей їх видобутку у місцевому кар'єрі	4
	Ділова гра: «Прогноз погоди на наступні три дні»	2
	Ділова гра: «Проблеми раціонального природокористування в Україні»	2
	Експедиція до аптеки (ознайомлення з приготуванням розчинів різної концентрації, використання хімічних речовин як лікувальних засобів тощо)	(4 протягом року)
	Експедиція на м'ясо-молочні підприємства (ознайомлення з процесами визначення кислотності, засолювання тощо)	4
	Фізична культура, трудове навчання, ОБЖ	
	Змагання між класами з різних видів спорту	4
	Суспільно корисна праця	4
	Експедиція в МНВК, ПТУ	4
	День безпеки	4
	Експедиція з питань енергозбереження	4
10.	Мови, література, історія, мистецтво	
	Фольклорна експедиція (систематизація матеріалів)	4
	Експедиція по історичних місцях рідного краю	3–4
	Практичні заняття з аудіювання (іноземні мови)	3–4
	Читацька конференція	3
	Природознавство, інформатика, трудове навчання	
	Виробнича практика з професійної підготовки за програмою	
	Експедиція «Сезонні зміни в біогеоценозах (ліс, луки, ставки тощо)»	4–5
	Практичні заняття з основ інформатики	6–10
	Комплексна експедиція на місцеве підприємство	4–5
	Практикум з фізики (за навчальною програмою)	5–6
	Обладнання навчальних кабінетів, спортивних майданчиків	10
	Військово-польові збори юнаків за програмою	
Примітка. Орієнтовний перелік видів навчальної практики може бути змінений, доповнений загальноосвітніми навчальними закладами та місцевими органами управління освітою.		

*Заступник Міністра В.О. Огнев'юк
«Освіта України», № 12, 21.03.2001 р.*

Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників України

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

№ 310 від 20.08.93

м. Київ

Зареєстровано в Міністерстві

юстиції України

2 грудня 1993р.

за № 176

(Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міносвіти

№ 419 від 01.12.98)

Відповідно до Закону України «Про освіту» з метою активізації творчої діяльності, стимулювання неперервної фахової та загальної освіти педагогічних працівників, підвищення їх персональної відповідальності за результати навчання і виховання дітей та молоді НАКАЗУЮ:

1. Затвердити і ввести в дію Типове положення про атестацію педагогічних працівників України, доопрацьоване з урахуванням пропозицій, що надійшли в період дії Тимчасового положення про атестацію педагогічних працівників навчально-виховних закладів і установ освіти України (додається).

Текст Типового положення опублікувати в газеті «Освіта» та інформаційному збірнику Міністерства освіти України після державної реєстрації в Міністерстві юстиції України.

2. Вважати Тимчасове положення про атестацію педагогічних працівників навчально-виховних закладів і установ освіти України, затверджене наказом Міносвіти України від 10 вересня 1992 року № 125 таким, що втратило чинність.

3. Міністру освіти Республіки Крим, начальникам управлінь освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, директорам технікумів, училищ, коледжів, професійних навчально-виховних закладів забезпечити атестацію педагогічних кадрів у відповідності до вимог даного Типового положення.

4. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступників Міністра Погрібного А. Г., Гондюла В. П., Зайчука В. О., Мороза О. Г., Шепотька В. П.

Міністр П. М. Таланчук

ТИПОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ПРО АТЕСТАЦІЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ УКРАЇНИ

(У тексті Положення слова «загальноосвітні навчально-виховні заклади» замінено на «загальноосвітні навчальні заклади», «заклади освіти» — на «навчальні заклади»; «тарифний розряд» — «посадовий оклад (ставка заробітної плати)»; «педагогічні училища, технікуми» — «вищі навчальні заклади I-II рівня акредитації»; «керівник допризовної підготовки» — «викладач допризовної підготовки» згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98).

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Атестація педагогічних працівників — це визначення їх відповідності зайнятій посаді, рівню кваліфікації, залежно від якого та стажу педагогічної роботи їм встановлюється кваліфікаційна категорія, та відповідний посадовий оклад (ставка заробітної плати) в межах схеми посадових окладів. (Пункт 1.1 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

1.2. Атестація педагогічних працівників проводиться відповідно до Закону України «Про освіту» (стаття 54) з метою активізації їх творчої професійної діяльності, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти, якісної роботи, підвищення відповідальності за результати навчання і виховання, забезпечення соціального захисту компетентної педагогічної праці. (Пункт 1.2 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

1.3. Атестація базується на принципах демократизму, загальності, всебічності, систематичності, колегіальності, доступності та гласності, безперервної освіти і самовдосконалення, морального і матеріального заохочення. Умовою атестації педагогічного працівника є наявність фахової освіти та володіння ним державною мовою в обсязі, необхідному для виконання його професійних обов'язків, згідно з Конституцією України (ст.10) та із Законом «Про мови в Українській РСР». (Пункт 1.3 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98).

1.4. Атестація здійснюється на основі комплексної оцінки рівня кваліфікації педагогічної майстерності, результатів їхньої педагогічної діяльності шляхом проведення контрольних робіт, «зрізів знань учнів», тестування; відвідування уроків, позакласних заходів; здійснення аналізу освітнього процесу в загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладах з урахуванням думки батьків, учнів та вихованців. (Пункт 1.4 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

1.5. Дане Типове положення діє на підставі Закону України «Про освіту» і визначає порядок атестації педагогічних працівників навчально-виховних закладів незалежно від відомчого підпорядкування та форм власності.

II. ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ АТЕСТАЦІЇ

2.1. Атестація на відповідність посаді з установами однієї з кваліфікаційних категорій, а за умов, зазначених у пункті 5.5 розділу V Типового положення, із присвоєнням педагогічного звання, підлягають педагогічні працівники з вищою освітою: вчителі та викладачі всіх спеціальностей, вчителі-дефектологи, вихователі, вихователі-методисти, логопеди, завідувачі логопедичними пунктами, методисти, музичні, художні керівники, інструктори з фізичної культури, праці, слухових кабінетів, концертмейстери, педагоги-організатори, соціальні педагоги, практичні психологи дошкільних, загальноосвітніх, професійних, позашкільних навчально-виховних закладів, інтернатів при школах, шкіл-інтернатів різних типів, загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, приймальників-розподільників для неповнолітніх, виховно-трудова колонії, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів і майстерень трудового навчання та професійної орієнтації учнів, міжшкільних комп'ютерних центрів, вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, коледжів, ліцеїв, навчальних закладів підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (крім тих, які за оплатою праці прирівняні до вищих навчальних закладів), районних, міських методичних кабінетів (центрів)*, закладів охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури, а також педагогічні працівники підприємств та організацій, інших навчально-виховних закладів. (Пункт 2.1 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

* Далі — навчально-виховні заклади.

2.2. Педагогічні працівники, які закінчили вищі навчальні заклади I-II рівня акредитації та інші навчальні заклади еквівалентного рівня або мають загальну середню освіту, зазначені у пункті 2.1. розділу II Типового положення та незалежно від освіти: майстри виробничого навчання, керівники гуртків, секцій, студій та інших форм гурткової роботи, культурні організатори, акомпаніатори, екскурсоводи, інструктори з туризму, старші вожаті атестуються на відповідність посаді, яку займають, з визначенням посадового окладу (ставки заробітної плати).

Майстри виробничого навчання, старші вожаті, військові викладачі допризовної підготовки можуть атестуватись на присвоєння педагогічного звання.

2.3. Керівники навчально-виховних закладів, працівники органів управління освітою, які мають педагогічне навантаження, працюючи пенсіонери, в тому числі на умовах строкового договору, педагоги, для яких навчально-виховні заклади не є основним місцем роботи, атестуються на загальних підставах.

2.4. Атестації не підлягають педагогічні працівники, які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи* до 3 років; перебувають на довготривалому лікуванні. Педагогічні працівники, які мають необхідний стаж безпосередньої педагогічної роботи й раніше проходили атестацію та прийняті на роботу в поточному навчальному році, а також ті, хто навчається у вищому навчальному закладі, атестуються за їхнім бажанням.

Для педагогічних працівників, які прибули із зарубіжних країн, з наявності відповідних державних міжнародних угод з Україною, в порядку винятку, з ініціативи адміністрації навчального закладу та на підставі рішення атестаційної комісії можуть бути підтверджені рішення атестаційних комісій за попереднім місцем роботи. (Пункт 2.4 в редакції Наказу Міністерства № 419 від 01.12.98)

2.5. За педагогічними працівниками, які знаходяться у відпустках по вагітності, родах і догляду за дитиною (ст.179 КЗпП України) зберігається кваліфікаційна категорія, педагогічне звання, чинність яких продовжується після виходу на роботу до наступної атестації на загальних підставах. Час перебування в даних відпустках вилучається з міжатестаційного періоду. (Пункт 2.5 в редакції Наказу Міністерства № 419 від 01.12.98)

* Безпосередньою педагогічною роботою є навчальна, викладацька, виховна, методична діяльність на посадах, зазначених у пунктах 2.1, 2.2 розділу II Типового положення та на посадах керівних працівників навчально-виховних закладів.

2.6. Педагогічні працівники, які викладають два й більше предметів, атестуються з того предмета, з якого мають педагогічне навантаження за фахом освіти. Оплата у відповідності із встановленою внаслідок атестації категорією поширюється на все педагогічне навантаження до наступної атестації. (Розділ II доповнено пунктом 2.6 згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

III. ВИДИ АТЕСТАЦІЇ ТА ЇЇ ПЕРІОДИЧНІСТЬ

3.1. Атестація педагогічних працівників поділяється на чергову та позачергову.

3.2. Чергова атестація проводиться один раз у п'ять років згідно з графіком, складеним безпосередньо в навчально-виховному закладі.

Педагогічним працівникам, які пройшли чергову атестацію, визначається відповідність (відповідність за умови, невідповідність) посаді, яку займають, встановлюється або підтверджується (не підтверджується) одна з кваліфікаційних категорій, визначається посадовий оклад (ставка заробітної плати), а також може бути присвоєне, підтвержене (не підтвержене) педагогічне звання.

Не розглянуті атестаційною комісією (не підтвержені або не змінені) протягом 5-ти років з дня встановлення (присвоєння) кваліфікаційні категорії, посадові оклади (ставки заробітної плати), педагогічні звання втрачають чинність.

Якщо педагогічні працівники з поважних або незалежних від них причин не можуть пройти чергову атестацію, то за погодженням з атестаційною комісією вищого рівня термін дії попереднього рішення атестаційної комісії при навчальному закладі може бути подовженим на один рік. (Пункт 3.2 доповнено абзацом четвертим згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

Педагогічним працівникам, які відмовились від чергової атестації, встановлюється кваліфікаційна категорія на ступінь нижча від тієї, яку вони мали за наслідками попередньої атестації (кваліфікаційна категорія «спеціаліст» у даному разі залишається без змін); працівникам, для яких не передбачені кваліфікаційні категорії, визначається оплата праці за нижчим посадовим окладом (ставкою заробітної плати); для працівників з педагогічним званням припиняється чинність відповідного звання. Не допускається відмова від атестації педагогічних працівників, щодо яких постало питання про їх невідповідність займаній посаді.

3.3. Позачергова атестація проводиться не раніше як через рік з дня видання керівником навчального закладу, органом державного управління освітою відповідного наказу за підсумками атестації після попередньої атестації для осіб, які: (Абзац перший пункту 3.3 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

- виявили бажання підвищити раніше встановлену їм кваліфікаційну категорію (для працівників, яким не передбачені кваліфікаційні категорії,— підвищити посадовий оклад (ставку заробітної плати));
- порушили питання про присвоєння їм педагогічного звання за умов, зазначених у пункті 5.5 розділу V Типового положення;
- знизили в міжатестаційний період рівень своєї професійної діяльності (за наявності аргументованого подання керівника або ради навчально-виховного закладу).

Для осіб, які раніше не атестувались, позачергова атестація допускається за умови роботи в даному навчально-виховному закладі не менше року. Ця вимога не поширюється на педагогічних працівників, які мають вчені звання або наукові ступені за наявності трирічного науково-педагогічного стажу.

За педагогічними працівниками загальноосвітніх, позашкільних, дошкільних навчальних закладів, які переходять на викладацьку роботу до вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації або професійно-технічних навчальних закладів, зберігається присвоєна їм кваліфікаційна категорія, педагогічне звання до наступної атестації. Така ж умова поширюється й на викладачів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів, які переходять працювати до загальноосвітніх, позашкільних, дошкільних навчальних закладів. (Пункт 3.3 доповнено абзацом згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

3.4. Атестація педагогічних працівників, у тому числі зазначених у пункті 2.2. розділу II Типового положення, передбачає попереднє (не рідше одного разу на п'ять років) підвищення кваліфікації на засадах вільного вибору змісту, програм, форм навчання, організацій та установ, акредитованих в установленому порядку на здійснення підвищення кваліфікації. (Пункт 3.4 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства № 419 від 01.12.98)

3.5. Педагогічні працівники з науковим ступенем, вченим званням, які підлягають черговій атестації та працюють у навчальних закладах, мають право на підтвердження чи присвоєн-

ня кваліфікаційної категорії, педагогічного звання без проходження курсового підвищення кваліфікації. (Розділ III доповнено пунктом 3.5 згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

IV. КВАЛІФІКАЦІЙНІ КАТЕГОРІЇ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ЗВАННЯ

4.1. За наслідками атестації встановлюються такі кваліфікаційні категорії:

- «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії», «спеціаліст вищої категорії»;
- присвоюються педагогічні звання:
- «старший учитель», «старший викладач», «старший військовий керівник», «майстер виробничого навчання I категорії», «майстер виробничого навчання II категорії», «вчитель-методист», «викладач-методист», «військовий керівник-методист», «вихователь-методист», «старший вожатий-методист».

V. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО КВАЛІФІКАЦІЙНИХ КАТЕГОРІЙ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ ЗВАНЬ

5.1. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст вищої категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили високий рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, досконало володіють ефективними формами і методами організації навчально-виховного процесу, забезпечують високу результативність, якість своєї праці.

Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 8 років. Як виняток цей стаж може бути скорочений до 5 років. Для педагогічних працівників з вченими званнями та науковими ступенями враховується стаж їх безпосередньої педагогічної роботи у вищому навчальному закладі.

5.2. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст I категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили ґрунтовний рівень професіоналізму, добре володіють ефективними формами і методами педагогічної діяльності, досягли значних результатів у вирішенні навчально-виховних завдань.

Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 5 років.

5.3. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст II категорії» встановлюється педагогічним працівникам, які виявили достатній рівень професіоналізму, використовують сучасні форми і методи навчання та виховання, досягли вагомих результатів у педагогічній діяльності.

Стаж безпосередньої педагогічної роботи — не менше 3 років.

5.4. Кваліфікаційна категорія «спеціаліст» підтверджується педагогічним працівникам, які професійно компетентні, забезпечують нормативні рівні і стандарти навчання та виховання.

5.5. Педагогічне звання «старший учитель» може присвоюватись педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії» або «спеціаліст I категорії», а за наявності освіти в обсязі вищого навчального закладу I-II рівня акредитації та іншого навчального закладу еквівалентного рівня — стаж безпосередньої педагогічної роботи не менше 8 років та найвищий відповідний посадовий оклад (ставку заробітної плати).

Педагогічне звання «старший викладач» може присвоюватись педагогічним працівникам, яким встановлено кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», «спеціаліст I категорії».

Педагогічне звання «військовий керівник-методист» може присвоюватись педагогічним працівникам з вищою освітою; педагогічні звання «старший військовий керівник», «вихователь-методист», «старший вожатий-методист» — педагогічним працівникам з вищою освітою і освітою в обсязі вищого навчального закладу I-II рівня акредитації та іншого навчального закладу еквівалентного рівня.

Педагогічне звання «майстер виробничого навчання I категорії» може присвоюватись майстрам виробничого навчання, яким встановлено найвищий посадовий оклад (ставку заробітної плати), та які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи не менше 8 років і, як правило, вищу освіту; педагогічне звання «майстер виробничого навчання II категорії» — майстрам виробничого навчання, яким встановлено вищий посадовий оклад (ставку заробітної плати), та які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи не менше 5 років.

Зазначені педагогічні звання присвоюються педагогічним працівникам, які досягли високого професіоналізму в роботі, систематично використовують прогресивний педагогічний досвід, беруть активну участь у його поширенні, надають практичну допомогу у становленні молодих педагогів, постійно працюють над своїм фаховим самовдосконаленням.

5.6. Педагогічні звання «вчитель-методист», «викладач-методист» присвоюються педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», відповідають вимогам для присвоєння звань «старший учитель», «старший викладач», а також запроваджують у навчально-виховний процес ефективні форми і методи роботи, узагальнюють передо-

вий педагогічний досвід, беруть активну участь у розробленні шкільного компонента змісту освіти, діяльності професійних педагогічних об'єднань, асоціацій, надають практичну допомогу педагогічним працівникам інших навчально-виховних закладів в освоєнні досвіду провідних педагогів і мають власні методичні розробки, які пройшли апробацію та схвалені науково-методичними установами відповідного рівня. (Пункт 5.6 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

5.7. При визначенні посадового окладу (ставки заробітної плати) має враховуватись професійна компетентність, стаж та якість педагогічної роботи.

5.8. При встановленні кожної із зазначених кваліфікаційних категорій або посадового окладу (ставки заробітної плати), присвоєнні педагогічних звань враховуються державні нагороди, рівень моральних якостей та загальної культури педагогічного працівника, володіння державною мовою відповідно до Закону «Про мови в Українській РСР».

5.9. Педагогічним працівникам, які не мають відповідної фахової освіти й прийняті на роботу в навчальні заклади до 1996 р. (набуття чинності Законом України «Про освіту» в редакції від 23 березня 1996 р.) та володіють достатнім практичним досвідом роботи, якісно і в повному обсязі виконують свої посадові обов'язки, за умови проходження відповідного підвищення кваліфікації (для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів з предмета викладання) за рішенням атестаційної комісії при Міністерстві освіти Автономної Республіки Крим, управліннях освіти обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, а також при відповідних центральних органах управління навчальними закладами, як виняток, може присвоюватись кваліфікаційна категорія: вища — за наявності стажу роботи на займаній посаді не менше 8 років; перша — 6 років; друга — 5 років.

З уведенням у дію нової редакції Закону України «Про освіту» даний пункт поширюється на працівників, запрошених у навчальні заклади для викладання курсів або предметів, з яких не готувалися або не готуються фахівці у вищих педагогічних навчальних закладах. (Розділ V доповнено пунктом 5.9 згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

5.10. Педагогічним працівникам, які припинили педагогічну діяльність у зв'язку зі скороченням штатів, ліквідацією навчального закладу, виходом на пенсію, переходом на роботу до органів управління освітою чи методичну роботу в системі освіти, у випадках відновлення ними роботи за фахом у навчальних закла-

дах зберігається кваліфікаційна категорія, педагогічне звання, набуте раніше, чинність яких продовжується не більше ніж на один рік з наступною атестацією на загальних підставах. (Розділ V доповнено пунктом 5.10 згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

VI. АТЕСТАЦІЙНІ КОМІСІЇ

6.1. Атестація педагогічних працівників проводиться атестаційними комісіями, що створюються при:

- навчально-виховних закладах, незалежно від відомчої підпорядкованості та форми власності;
- місцевих органах державного управління освітою, Міністерстві освіти Республіки Крим, міністерствах і відомствах України, що мають навчально-виховні заклади.*

Атестаційні комісії створюються щороку до 20 вересня і наділяються повноваженнями на весь навчальний рік.

Кількість і персональний склад атестаційної комісії при навчально-виховному закладі, органі державного управління освітою визначається і затверджується наказом їх керівника за погодженням з радою та комітетом профспілки навчально-виховного закладу, органу державного управління освітою.

Педагогічні працівники малокомплектних навчально-виховних закладів атестуються атестаційними комісіями при базових навчально-виховних закладах або районних, міських органах державного управління освітою. Перелік цих установ визначається відповідними місцевими органами державного управління освітою.

6.2. Атестаційна комісія створюється в складі: голови (керівника навчально-виховного закладу, органу управління освітою), його заступника, секретаря, членів комісії (заступника керівника навчально-виховного закладу, представника органу управління освітою, методичної служби, члена профспілкового комітету навчального закладу або члена виборного профспілкового органу відповідного рівня в районній, міській або обласній атестаційних комісіях, фахових асоціацій, голів методичних об'єднань, найбільш кваліфікованих і авторитетних педагогів, членів органів громадського самоврядування в системі освіти). (Пункт 6.2 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)

VII. ПОВНОВАЖЕННЯ АТЕСТАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ

7.1. Атестаційна комісія узагальнює результати вивчення професійної діяльності, підвищення фахової компетентності

* Далі — органи державного управління освітою.

та загальної культури, педагогічного працівника, який атестується, забезпечує об'єктивність експертних оцінок, дотримання основних принципів атестації педагогічних працівників.

7.2. Атестаційна комісія при навчально-виховному закладі:

- атестує і приймає рішення про відповідність (відповідність за умови, невідповідність) педагогічного працівника займаній посаді, встановлює, підтверджує (не підтверджує) одну із кваліфікаційних категорій: «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії», визначає відповідний посадовий оклад (ставку заробітної плати);
- приймає рішення і порушує клопотання перед атестаційною комісією при районному (міському) органі державного управління освітою, а для педагогічних працівників професійних навчально-виховних закладів, коледжів, технікумів, освітніх установ підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів — перед атестаційною комісією при відповідних вищих органах державного управління освітою, що мають зазначені навчально-виховні заклади, про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії», присвоєння, підтвердження (не підтвердження) педагогічного звання, а також про відповідне моральне і матеріальне заохочення (нагородження грамотою, відзначення премією тощо).

7.3. Атестаційна комісія при районному (міському) органі державного управління освітою:

- атестує педагогічних працівників районного (міського) методичного кабінету (центру); приймає рішення про їх відповідність (відповідність за умови, невідповідність), посаді, яку займають; встановлює, підтверджує (не підтверджує) їм одну з кваліфікаційних категорій: «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії». За поданням атестаційних комісій при навчально-виховних закладах атестує педагогічних працівників на кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії» та присвоює, підтверджує (не підтверджує) педагогічне звання;
- приймає рішення і порушує клопотання перед атестаційною комісією при відповідних вищих органах державного управління освітою, що мають навчально-виховні заклади, про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам районного (міського) методичного кабінету (центру) кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії»;

- у двотижневий термін розглядає скарги педагогічних працівників на рішення атестаційних комісій навчально-виховних закладів.

Для компетентного здійснення своїх повноважень атестаційна комісія при районному (міському) органі державного управління освітою може створювати експертні групи із числа фахівців тієї галузі освіти, педагогічні працівники якої атестуються.

7.4. Атестаційна комісія при Міністерстві освіти Республіки Крим, управліннях освіти обласних, Київської, Севастопольської міських держадміністрацій:

- розглядає клопотання атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою, професійних навчально-виховних закладах, вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації, коледжах, освітніх установах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів і приймає рішення про встановлення, підтвердження (не підтвердження) педагогічним працівникам кваліфікаційної категорії «спеціаліст вищої категорії» та відповідного педагогічного звання;
- узгоджує пропозиції атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою щодо продовження терміну дії попередніх рішень атестаційних комісій загальноосвітніх навчальних закладів; (Пункт 7.4 доповнено абзацом третім згідно з Наказом Міносвіти № 419 від 01.12.98)
- приймає рішення і порушує клопотання перед Міністерством освіти, міністерствами і відомствами України про моральне заохочення атестованих педагогічних працівників;
- розглядає скарги педагогічних працівників на рішення атестаційних комісій при районних (міських) органах державного управління освітою, професійних навчально-виховних закладах, вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації, коледжах, освітніх установах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Для компетентного здійснення своїх повноважень дані атестаційні комісії можуть створювати експертні групи з числа фахівців тієї галузі освіти, педагогічні працівники якої атестуються.

Рішення цієї комісії є остаточним.

Аналогічна компетенція атестаційних комісій міністерств, відомств, що мають у своєму підпорядкуванні навчально-виховні заклади, визначається відповідними міністерствами, відомствами.

VIII. ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ АТЕСТАЦІЇ

8.1. До 20 вересня поточного року керівник навчально-виховного закладу знайомить педагогічний колектив з наказом про створення атестаційної комісії та атестацію педагогічних працівників у поточному навчальному році.

8.2. До 10 жовтня атестаційна комісія приймає:

а/ заяву від педагогічних працівників щодо проходження чергової або позачергової атестації;

- заяву про відмову від чергової атестації.

В заяві, крім основних даних, зазначаються результати попередньої атестації та кваліфікаційна категорія або педагогічне звання, на яке претендує педагогічний працівник.

б/ подання керівника або ради навчально-виховного закладу про позачергову атестацію педагогічних працівників, рівень навчально-виховної або методичної роботи яких нижчий від вимог, що пред'являються до кваліфікаційної категорії, встановленої їм за результатами попередньої атестації.

8.3. До 20 жовтня поточного навчального року атестаційна комісія розглядає подані документи, затверджує графік проведення атестації і доводить його під розписку до відома осіб, які атестуються. Педагогічним працівникам, які підлягають черговій атестації, але не претендують на підвищення кваліфікаційної категорії чи посадового окладу (ставки заробітної плати), присвоєння більш високого педагогічного звання, визначених за результатами попередньої атестації, і не мають претензій до своєї роботи з боку керівників навчально-виховного закладу, батьків, учнів, атестаційна комісія може підтвердити встановлену їм кваліфікаційну категорію або посадовий оклад (ставку заробітної плати), педагогічне звання, що оформляється протоколом.

8.4. До 20 березня поточного навчального року атестаційна комісія при навчально-виховному закладі завершує вивчення роботи педагогічних працівників і оформляє атестаційні листи у двох примірниках за формою, що додається. Результати підвищення кваліфікації педагогічним працівникам враховуються на підставі поданого посвідчення.

8.5. Керівники установ та органів освіти повинні не пізніше як за 10 днів до засідання атестаційної комісії ознайомити педагогічних працівників з їх атестаційними листами (під розписку).

8.6. До 20 квітня поточного навчального року атестаційна комісія розглядає атестаційні листи, заслуховує працівників, які атестуються. На підставі всебічного розгляду наслідків їх педагогічної роботи, рівня фахової підготовки і професійної компетентності, рейтингу серед працівників районного (міського)

методичного об'єднання (асоціації), оцінки працівникам педагогічного колективу навчально-виховного закладу, думки батьків, учнів приймає одне з рішень: «відповідає посаді, яку займає», «відповідає посаді, яку займає, за умови виконання певних рекомендацій», «не відповідає посаді, яку займає», встановлює (підтверджує, не підтверджує) відповідну кваліфікаційну категорію, присвоює (підтверджує, не підтверджує) педагогічне звання; встановлює (підтверджує, не підтверджує) посадовий оклад (ставку заробітної плати) працівникам, зазначеним у пункті 2.2 розділу II Типового положення, вносить пропозиції до заохочення педагогічних працівників.

8.7. З усіх питань, пов'язаних з атестацією, атестаційна комісія приймає рішення таємним голосуванням, порядок якого визначається самою комісією. Воно вважається дійсним, якщо в засіданні комісії брало участь не менше 2/3 її членів. Результати голосування визначаються простою більшістю голосів присутніх членів атестаційної комісії. У разі однакової кількості голосів «за» і «проти» приймається рішення на користь працівника, який атестується. Якщо при голосуванні не підтверджена кваліфікаційна категорія або посадовий оклад (ставка заробітної плати), на який претендував педагогічний працівник, йому встановлюється кваліфікаційна категорія або посадовий оклад (ставка заробітної плати) до фактичного рівня професійної діяльності, визначеного атестаційною комісією. Працівник, який є членом атестаційної комісії, атестується на загальних підставах.

8.8. У випадку неявки педагогічного працівника, який атестується, на засідання атестаційної комісії без поважних причин комісія після з'ясування причин неявки може провести атестацію за його відсутності.

8.9. Результати атестації (рішення, рекомендації) повідомляються атестованому працівникові на даному засіданні, оформляються протоколом за підписом голови та секретаря атестаційної комісії, заносяться до атестаційного листа. Атестаційний лист, заява або подання адміністрації про позачергову атестацію, копія кваліфікаційного посвідчення про підвищення кваліфікації зберігаються в особовій справі педагогічного працівника.

Другий примірник атестаційного листа не пізніше тижневого строку вручається (під розписку) атестованому працівникові.

ІХ. РЕАЛІЗАЦІЯ РІШЕНЬ АТЕСТАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ

9.1. За результатами атестації керівник навчально-виховного закладу, органу державного управління освітою видає наказ, який у тижневий строк доводиться до відома атестованого, ко-

лективу та подається в бухгалтерію для нарахування педагогічному працівникові заробітної плати згідно із встановленим посадовим окладом (ставкою заробітної плати) з дня прийняття рішення атестаційної комісії. При зміні місця роботи педагогічному працівникові атестаційний лист є підставою для тарифікації його за новим місцем роботи.

9.2. У разі незгоди з рішенням атестаційної комісії при навчально-виховному закладі педагогічний працівник має право у двотижневий строк з дня вручення йому атестаційного листа звернутись із скаргою до атестаційної комісії вищого рівня (відповідно до компетенції, визначеної у розділі VII Типового положення). Подана скарга розглядається в двотижневий строк від дня її надходження.

Рішення атестаційної комісії вищого рівня є підставою для скасування попереднього і видачі нового наказу про встановлення (підтвердження, не підтвердження) працівникові відповідної кваліфікаційної категорії, посадового окладу (ставки заробітної плати) чи присвоєння (підтвердження, не підтвердження) педагогічного звання з дня прийняття рішення атестаційною комісією навчально-виховного закладу (органу державного управління освітою), дії якої оскаржувались.

9.3. Питання, пов'язані зі звільненням або переведенням на іншу роботу педагогічного працівника за результатами атестації, вирішуються керівником відповідного навчально-виховного закладу в двомісячний строк з дня прийняття рішення атестаційної комісії. У разі оскарження рішення атестаційної комісії розірвання трудового договору може бути здійснене лише після його розгляду атестаційною комісією вищого рівня, рішення якої є остаточним. Строк розгляду скарги не враховується у визначений двомісячний термін реалізації рішення. Після закінчення зазначеного строку звільнення педагогічного працівника за результатами атестації не допускається.

9.4. У випадку звільнення педагогічного працівника за результатами атестації у його трудову книжку вноситься запис з посиленням на пункт 2 статті 40 Кодексу Законів про працю України. Трудові спори з питань звільнення з роботи педагогічних працівників за підсумками атестації розглядаються відповідно до чинного законодавства.

*Положення розроблене авторським колективом у складі:
Болтівець С. І., Ковганіч В. В., Красноголовець О. М.,
Луговий В. І., Міненко А. М., Нікітенко О. І.,
Пушенко О. Г., Северчук Л. М.*

*Додаток до Типового Положення
про атестацію педагогічних
працівників України*

АТЕСТАЦІЙНИЙ ЛИСТ

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. Рік народження _____ 3. Освіта _____
3. Спеціальність за дипломом _____
4. Стаж безпосередньої педагогічної роботи _____
5. Місце роботи _____
6. Посада _____
7. Державні нагороди, звання _____

8. Форма та результати підвищення кваліфікації протягом останніх 5 років за посвідченням _____

9. Результати попередньої атестації _____

10. Характеристика якості виконання посадових обов'язків, результативності навчально-виховної роботи, загальної і професійної культури адміністрацією установи _____

- Керівник установи _____ /підпис/ _____ /прізвище, ініціали/
11. Оцінка професійної діяльності, загальної культури, моральних якостей: _____
а/ педагогічною радою _____

- Голова педагогічної ради _____ /підпис/ _____ /прізвище, ініціали/
- б/ батьками, учнями _____

- Голова ради установи _____ /підпис/ _____ /прізвище, ініціали/

в/ методичним об'єднанням /асоціацією/ _____

Голова методичного об'єднання /асоціації/

/підпис/

/прізвище, ініціали/

I. Рішення атестаційної комісії

/найменування установи, органу освіти/

Атестаційна комісія вирішила: _____

Голова атестаційної комісії _____

/підпис/ /прізвище, ініціали/

Секретар атестаційної комісії _____

/підпис/ /прізвище, ініціали/

II. Рішення атестаційної комісії

/яка встановлює категорію «спеціаліст вищої категорії/

/найменування установи, органу освіти/

Атестаційна комісія вирішила _____

Голова атестаційної комісії _____

/підпис/ /прізвище, ініціали/

Секретар атестаційної комісії _____

/підпис/ /прізвище, ініціали/

М. П.

ДАТА

Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

№ 434 від 06.09.2000

м.Київ

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

26 вересня 2000 року

за № 659/4880

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту» і Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 7 червня 2000 р. № 8773/2000, НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (додається).

2. Визнати таким, що втратило чинність, Тимчасове положення про класного керівника середнього закладу освіти, затверджене наказом Міністерства освіти України 01.07.97 № 239 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 26.08.97 за № 337/2141.

3. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти обласних, Київської і Севастопольської міських держадміністрацій довести Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти до відома керівників навчальних закладів.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника міністра Огнев'юка В.О.

Міністр В.Г. Кремень

Затверджено

Наказ Міністерства освіти і науки України

06.09.2000 № 434

Зареєстровано в Міністерстві

юстиції України

26 вересня 2000 року

за № 659/4880

Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

1. Загальні положення

1.1. Це положення регламентує діяльність класного керівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу (далі — класний керівник).

1.2. Класний керівник — це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного навчального закладу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального захисту.

1.3. Класний керівник у визначенні змісту роботи керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», іншими законодавчими і нормативно-правовими актами України, а також цим Положенням.

1.4. Класний керівник здійснює свою діяльність відповідно до основних завдань загальної середньої освіти, спрямованих на:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), його наукового світогляду, розвитку його здібностей і обдаровань;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовку учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;
- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої дії;
- реалізацію права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців).

2. Організація діяльності класного керівника

2.1. Обов'язки класного керівника покладаються на педагогічного працівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу, який має педагогічну освіту, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров'я якого дозволяє виконувати ці обов'язки.

2.2. Обов'язки класного керівника покладаються директором навчального закладу на педагогічного працівника за його згодою і не можуть бути припинені до закінчення навчального року. У виняткових випадках з метою дотримання прав та інтересів учнів (вихованців) зміна класного керівника може бути здійснена протягом навчального року.

2.3. На класного керівника покладається керівництво одним класом, навчальною групою. У початкових класах класне керівництво здійснює вчитель початкових класів. У професійно-технічному навчальному закладі класне керівництво здійснюється в навчальних групах, учні (вихованці) яких під час навчання здобувають повну загальну середню освіту або навчаються на основі базової загальної середньої освіти без отримання повної.

Функціональні обов'язки класного керівника розробляються відповідно до цього Положення з урахуванням типу закладу та завдань навчально-виховного процесу і затверджуються директором навчального закладу.

2.4. Класний керівник як організатор класного колективу:

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня та обсягу освіти, а також розвитку їх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, профілактики бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи;
- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу;
- координує роботу вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання, психолога, медичних працівників, органів учнівського самоврядування, батьків та інших учасників навчально-виховного процесу з виконання завдань навчання та виховання в класному колективі (групі), соціального захисту учнів (вихованців).

2.5. Класний керівник має право на:

- відвідування уроків, занять із теоретичного та виробничого навчання, виробничої практики та позакласних занять у своєму класі (групі), присутність на заходах, що проводять для учнів (вихованців) навчальні, культурно-просвітні заклади, інші юридичні або фізичні особи;
- внесення пропозицій на розгляд адміністрації навчального закладу та педагогічної ради про моральне та матеріальне заохочення учнів (вихованців);
- ініціювання розгляду адміністрацією навчального закладу питань соціального захисту учнів (вихованців);
- внесення пропозицій на розгляд батьківських зборів класу (групи) щодо матеріального забезпечення організації та проведення позаурочних заходів у порядку, визначеному законодавством;
- відвідування учнів (вихованців) за місцем їх проживання (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчення умов їх побуту та виховання;
- вибір форми підвищення педагогічної кваліфікації з проблем виховання;
- вияв соціально-педагогічної ініціативи, вибір форм, методів, засобів роботи з учнями (вихованцями);
- захист професійної честі, гідності відповідно до чинного законодавства;
- матеріальне заохочення за досягнення вагомих результатів у виконанні покладених на нього завдань.

2.6. Класний керівник зобов'язаний:

- вибирати адекватні засоби реалізації завдань навчання, виховання і розвитку учнів (вихованців);
- здійснювати педагогічний контроль за дотриманням учнями (вихованцями) статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку навчального закладу, інших документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу;
- інформувати про стан виховного процесу в класі та рівень успішності учнів (вихованців) педагогічну раду, адміністрацію навчального закладу, батьків;
- дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність учня (вихованця), захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;
- пропагувати здоровий спосіб життя;
- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;

- вести документацію, пов'язану з виконанням повноважень класного керівника (класні журнали, особові справи, плани роботи тощо).

2.7. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі, визначеній адміністрацією навчального закладу.

2.8. Класний керівник підзвітний у своїй роботі директору навчального закладу, а у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу безпосередньо підпорядкований заступнику директора з навчально-виховної роботи.

2.9. Класний керівник може бути заохочений (відзначений) за досягнення високих результатів у виховній роботі з учнями (вихованцями). Форми і види заохочення регулюються законодавством України.

*Начальник головного управління нормативного забезпечення та взаємодії з регіонами **Я.П. Корнієнко***

Про затвердження Положення про всеукраїнський конкурс «Учитель року»

*КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
ПОСТАНОВА*

від 11 серпня 1995 р. № 638

Київ

На виконання Указу Президента України від 29 червня 1995 р. № 489 «Про всеукраїнський конкурс «Учитель року» Кабінет Міністрів України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Затвердити Положення про всеукраїнський конкурс «Учитель року», що додається.

2. Міністерству фінансів, Уряду Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям передбачати у відповідних бюджетах кошти на проведення щорічного всеукраїнського конкурсу «Учитель року».

3. Установити, що перший всеукраїнський конкурс «Учитель року» проводиться у 1995/96 навчальному році.

*Прем'єр-міністр України Є. МАРЧУК
Перший заступник Міністра Кабінету Міністрів України
М. СЕЛІВОН*

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 11 серпня 1995 р. № 638

ПОЛОЖЕННЯ про всеукраїнський конкурс «Учитель року»

1. Всеукраїнський конкурс «Учитель року» є одним із заходів реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») і проводиться з метою виявлення і підтримання творчої праці вчителів, підвищення їх професійної майстерності, популяризації педагогічних здобутків.

Завданнями конкурсу є:

- піднесення ролі вчителя у суспільстві і підвищення престижності цієї професії;
- привернення уваги громадськості, органів влади до проблем освіти;
- сприяння творчим педагогічним пошукам, удосконаленню фахової майстерності вчителя;
- поширення передового педагогічного досвіду;
- забезпечення незалежної експертної оцінки педагогічної діяльності.

2. Всеукраїнський конкурс «Учитель року» проводить Міністерство освіти разом з Академією педагогічних наук, Творчою спілкою вчителів, Педагогічним товариством.

Міністерство освіти за поданням зазначених організацій затверджує щороку до 1 жовтня склад центрального оргкомітету конкурсу та фахові журі.

3. Центральний оргкомітет конкурсу визначає фахи (не більше ніж п'ять), з яких проводиться конкурс у поточному навчальному році, встановлює критерії відбору поданих на конкурс матеріалів, умови та порядок проведення заключної частини конкурсу і не пізніше як за місяць до початку першого туру забезпечує їх доведення до відома педагогічної громадськості.

4. Всеукраїнський конкурс «Учитель року» проводиться щороку в три тури:

- перший — районний (міський) — грудень;
- другий — Автономної Республіки Крим, обласний, Київський та Севастопольський міський — січень-лютий;
- третій — всеукраїнський — квітень.

5. Для проведення першого і другого туру утворюються на місцях оргкомітети конкурсу і журі з кожного фаху.

Склад районного (міського) оргкомітету конкурсу і журі затверджується районним (міським) відділом (управлінням) освіти за поданням районного (міського) методичного кабінету та фахових асоціацій учителів (за їх наявності).

Склад оргкомітету і журі конкурсу в Автономній Республіці Крим, області, м. Києві і Севастополі затверджується відповідним органом управління освітою за поданням науково-методичної установи та фахових асоціацій (за їх наявності).

6. Всеукраїнський конкурс «Учитель року» проводиться на добровільних засадах. У ньому можуть брати участь учителі — громадяни України незалежно від одержаної освіти, набутого фаху, педагогічного стажу, віку.

7. Для участі в конкурсі претендент подає районному (міському) оргкомітету такі матеріали:

- заяву про бажання брати участь у конкурсі «Учитель року»;
- опис власного досвіду, що розкриває оригінальність педагогічних ідей, методів, технологій; аналіз результатів праці.

За бажанням учитель може подати оргкомітету й інші матеріали (в тому числі відгуки наукових установ, фахових асоціацій), що глибше розкривають його творчі здобутки.

8. До участі в кожному наступному турі допускаються переможці попереднього туру з кожного фаху, на яких оргкомітет подає матеріали, перелічені в пункті 7 цього Положення.

Якщо перший чи другий тур в окремих регіонах не проводився, бажаючі взяти участь у третьому турі можуть надіслати до центрального оргкомітету матеріали, зазначені у пункті 7 цього Положення.

9. Центральний оргкомітет конкурсу приймає заяви з необхідними матеріалами з 1 березня до 15 квітня включно.

За результатами розгляду матеріалів претендентам надсилаються запрошення для подальшої участі в конкурсі або обґрунтована відмова.

Третій тур всеукраїнського конкурсу проводиться в останній тиждень квітня.

10. З кожного фаху центральний оргкомітет конкурсу визначає одного переможця.

Згідно із висновками фахових журі центральний оргкомітет конкурсу приймає рішення про присудження переможцям звання «Учитель року».

Відповідно до рішення центрального оргкомітету Міносвіти в установленому порядку подає документи для присвоєння переможцям конкурсу звання «Заслужений учитель України», разом з Академією педагогічних наук, Творчою спілкою вчителів, Педагогічним товариством нагороджує їх дипломами та грошовими преміями в розмірі 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян кожна.

За пропозиціями фахових журі центральний оргкомітет може визначати в межах встановленого кошторису інші форми та види заохочення учасників конкурсу.

11. Фінансові витрати на підготовку і проведення першого і другого туру всеукраїнського конкурсу «Учитель року» провадяться за рахунок місцевих бюджетів, на організацію третього туру і забезпечення нагородження його переможців — за рахунок асигнувань Державного бюджету.

**Про затвердження Положення
про Всеукраїнські учнівські олімпіади
з базових і спеціальних дисциплін, турніри,
конкурси-захисти науково-дослідницьких
робіт та конкурси фахової майстерності**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

№ 39 від 15.02.95

м.Київ

за № 101/637

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

12 квітня 1995 р.

(Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міносвіти № 305 від 18.08.98)

На виконання рішення колегії Міністерства освіти України від 26 жовтня 1994 року «Про проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад, турнірів, конкурсів та участь команд учнів шкіл України у міжнародних олімпіадах» і з метою створення належних умов для виявлення здібної молоді, розвитку її інтересів, нахилів та природних обдарувань, НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, що додається.

2. Структурним підрозділам Міністерства, Інституту системних досліджень освіти спільно з Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти виконавчих комітетів обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів забезпечити організацію і проведення учнівських олімпіад, турнірів і конкурсів відповідно до цього Положення.

3. Вважати такими, що втратили чинність, Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри і конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, затверджені відповідно наказом Міністра освіти України від 15.12.93 р. № 449 та рішенням колегії Міносвіти України від 26.10.94 р. № 30/3-3.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Зайчука В.О.

Міністр М.З.Згуровський

*Затверджено
наказом Міністра освіти України
від 15 лютого 1995 року № 39*

*(Положення втратило чинність на підставі
Наказу Міносвіти № 305 від 18.08.98)*

Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності

1. Загальні положення

1.1. Всеукраїнські учнівські олімпіади проводяться щороку серед учнів середніх загальноосвітніх і професійних навчально-виховних закладів з таких базових дисциплін: українська мова та література, історія, правознавство, іноземні мови (англійська, німецька, французька та іспанська), математика, фізика, хімія, біологія, географія з краєзнавством, основи інформатики і обчислювальної техніки, трудове навчання, екологія). Всеукраїнські конкурси фахової майстерності, олімпіади із спеціальних дисциплін проводяться щороку серед учнів професійних навчально-виховних закладів.

Всеукраїнські конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт членів малих академій наук та наукових товариств учнів проводяться щороку за такими профілями:

- україністика (літературознавство, мовознавство, фольклор, етнографія, літературна творчість);
- еколого-природничий (екологія, біологія, сільське господарство, медицина);
- науково-технічний (інформатика та обчислювальна техніка, математика, астрономія, економіка, прикладна і теоретична фізика, хімія);
- історико-краєзнавчий (історія, археологія, географія, геологія, краєзнавство).

Всеукраїнські турніри юних фізиків, математиків, хіміків та астрономів проводяться щороку серед учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів з відповідних дисциплін.

1.2. Основними завданнями учнівських олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і турнірів є:

- стимулювання творчого самовдосконалення дітей, учнівської молоді;
- виявлення та розвиток обдарованих учнів та надання їм допомоги у виборі професії, залучення їх до навчання у вищих навчальних закладах країни;
- формування творчої та наукової еліти у різних галузях суспільного життя;
- підвищення інтересу до поглибленого вивчення базових, спеціальних та фахових дисциплін, прищеплення широким колам учнівської молоді навичок дослідницької роботи; пропаганда досягнень науки, техніки та новітніх технологій, популяризація серед молоді робітничих професій;
- підведення підсумків роботи факультативів, гуртків, секцій, учнівських наукових товариств, активізація всіх форм позакласної та позашкільної роботи з учнями;
- підвищення рівня викладання базових, спеціальних та фахових дисциплін, фахової підготовки учнів;
- виявлення, поширення і впровадження в навчально-виховний процес сучасних прийомів і методів викладання, інноваційних технологій виробництва;
- залучення професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, працівників наукових закладів України до активної допомоги навчально-виховним закладам у поліпшенні стану викладання і підвищенні рівня знань, умінь та навичок учнівської молоді;
- формування команд для участі в міжнародних олімпіадах, конкурсах і турнірах.

1.3. Організатором і координатором Всеукраїнських олімпіад, конкурсів і турнірів є Міністерство освіти України.

1.4. Для організації та проведення олімпіад, конкурсів і турнірів створюються організаційні комітети, а для перевірки виконання завдань і визначення призерів — журі. До проведення Всеукраїнських конкурсів-захистів залучається Координаційна науково-методична рада Малої академії наук та наукових товариств учнів.

1.5. Для розв'язання спірних питань в роботі журі (правильність перевірки та об'єктивність оцінювання робіт, визначення переможців та призерів тощо) олімпіад, конкурсів і турнірів призначаються експерти-консультанти.

1.6. Олімпіади, конкурси і турніри мають відкритий характер. У них за погодженням з Міністерством освіти України можуть брати участь учні інших держав.

1.7. Вчителі середніх навчально-виховних закладів (шкіл, ліцеїв та гімназій), викладачі та майстри виробничого навчання професійних навчально-виховних закладів, викладачі вищих навчальних закладів, працівники органів освіти, методичних та інших установ і організацій, які брали активну участь у підготовці учнів до змагань та їх проведенні, можуть бути відзначені відповідними органами державного управління освіти.

2. Проведення олімпіад, конкурсів і турнірів

2.1. Олімпіади з базових дисциплін проводяться в чотири етапи: I — шкільні (училищні), II — районні (міські), III — обласні (в Автономній Республіці Крим — республіканська, у Києві та Севастополі — міські) та IV — на державному рівні. Конкурси фахової майстерності та олімпіади із спеціальних дисциплін проводяться в три етапи: I — училищні, II — районні (міські), III — обласні (в Автономній Республіці Крим — республіканські, у Києві та Севастополі — міські) та IV — на державному рівні.

Конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт проводяться в три етапи: I — районні (міські), II — обласні (в Автономній Республіці Крим — республіканські, у Києві та Севастополі — міські) та III — на державному рівні.

Турніри проводяться в два етапи: I — заочний у навчально-виховних закладах та IV — фінальний — на державному рівні (II і III етапи не проводяться).

2.2. I етап: шкільні олімпіади з базових та училищні із спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності, заочний етап турнірів.

2.2.1. I етап олімпіад з базових дисциплін проводиться у листопаді, конкурсів фахової майстерності та олімпіад із спеціальних дисциплін — у березні-квітні, турнірів — у вересні-жовтні поточного року.

2.2.2. Персональні склади оргкомітетів, журі та експерт-консультанти I етапу олімпіад, конкурсів і турнірів затверджуються наказом керівника навчально-виховного закладу.

2.2.3. Завдання для учасників олімпіад і конкурсів готують журі (вчителі, викладачі) навчально-виховного закладу. Турніри проводяться за завданнями оргкомітетів, які надсилаються до середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів до 15 серпня поточного року.

2.2.4. Звіти про проведення олімпіад і конкурсів та заявки на участь команд у наступному етапі оргкомітети надсилають районним (міським) оргкомітетам до 25 листопада поточного року (додатки 1–3).

Оргкомітети турнірів на подання журі розглядають результати їх проведення та до 1 грудня поточного року надсилають учасникам запрошення для участі їх у фінальному етапі турніру.

2.3. II етап: районні (міські) олімпіади з базових дисциплін; I етап конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт.

2.3.1. II етап олімпіад з базових дисциплін та I етап конкурсів-захистів проводяться щороку у грудні за завданнями (рекомендаціями) обласних (в Автономній Республіці Крим — республіканського, Києві, Севастополі — відповідно міжрегіонального та міського) інститутів удосконалення вчителів (післядипломної освіти), територіальних відділень Малої академії наук, розроблених спільно з відповідними журі.

2.3.2. Персональні склади оргкомітетів і журі, в тому числі голова і його заступники, секретар, та експерти-консультанти олімпіад, конкурсів затверджуються наказом відділу освіти виконавчого комітету районної (міської) Ради народних депутатів.

2.3.3. Звіти про проведення II етапу олімпіад з базових дисциплін (додаток 1) оргкомітети цих олімпіад надсилають відповідним оргкомітетам обласних (в Автономній Республіці Крим — республіканської, в Києві та Севастополі — міських) олімпіад до 30 грудня поточного року, I етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт — до 20 лютого наступного року.

2.4. III етап: обласні олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності; II етап: конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт (в Автономній Республіці Крим — республіканські, у Києві та Севастополі — міські).

2.4.1. Персональні склади оргкомітетів і журі, в тому числі голова і його заступники, секретар, та експерти-консультанти III етапу олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та II етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт затверджуються наказом Міністерства освіти Автономної Республіки Крим, управлінь освіти виконавчих комітетів обласних, Київської, Севастопольської міських Рад народних депутатів.

2.4.2. III етап олімпіад з базових дисциплін проводиться у січні-лютому, із спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності — у квітні-травні, II етап конкурсів-захистів — у лютому в строки, які встановлює щорічно Міністерство освіти України.

2.4.3. Умови проведення олімпіад із базових і спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності визначаються і затверджуються Міністерством освіти Автономної Республіки Крим, управліннями освіти виконавчих комітетів обласних,

Київської, Севастопольської міських Рад народних депутатів. У них визначається чисельний склад, представництво навчально-виховних закладів в олімпіадах і конкурсах, місце та інші питання їх проведення з урахуванням місцевих можливостей.

2.4.4. Олімпіади з базових та спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності та конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт проводяться за завданнями і рекомендаціями Міністерства освіти України та за безпосередньою участю його представника, який стежить за дотриманням даного Положення. Кількість турів, їх тривалість та форми проведення визначає Міністерство освіти України разом з оргкомітетами та журі відповідних олімпіад.

2.4.5. Звіти про III етап Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін (додаток 1), заявки на участь команд у IV етапі олімпіад з базових дисциплін (додаток 2) та спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності (додаток 3) оргкомітети надсилають відповідно управлінням змісту базової освіти, професійних навчально-виховних закладів Міністерства освіти України та оргкомітетам Всеукраїнських олімпіад і конкурсів (за місцем проведення), а звіти про II етап конкурсів-захистів та участь команд у III етапі (у довільній формі) — управлінню виховної роботи Міністерства освіти України та Президіям обласних відділень Малої академії наук в такі строки:

- олімпіад з базових дисциплін — до 10 березня поточного року,
- олімпіад із спеціальних дисциплін та конкурсів фахової майстерності — до 15 травня поточного року,
- конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт — до 15 березня поточного року.

2.4.6. Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти виконавчих комітетів обласних, Київської, Севастопольської міських Рад народних депутатів можуть проводити відбірково-тренувальні збори переможців та призерів олімпіад та конкурсів для формування складу команд на IV етап олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та III етап конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт, самостійно визначаючи кількісний і персональний склад учасників, тривалість та порядок їх проведення.

2.5. IV етап: олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, конкурси фахової майстерності; III етап: конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт і фінальний етап турнірів.

2.5.1. Персональні склади оргкомітетів, журі та експерт-консультанти олімпіад, конкурсів і турнірів затверджуються наказом Міністерства освіти України.

2.5.2. Олімпіади з базових і спеціальних дисциплін і конкурси фахової майстерності проводяться в один-три тури. Кількість турів (теоретичний, практичний або експериментальний), форми (письмові роботи, співбесіди, дискусії тощо) та час на їх проведення визначає Міністерство освіти України спільно з оргкомітетами та журі відповідних олімпіад і конкурсів.

2.5.3. Конкурси-захисти проводяться у три тури:

I — конкурс науково-дослідницьких робіт,

II — захист науково-дослідницьких робіт,

III — виконання письмових робіт за профілем.

2.5.4. Фінальні етапи турнірів передбачають проведення:

- відбіркового конкурсу, на якому у формі наукових дискусій обговорюються результати розв'язання завдань заочного етапу турнірів, в яких безпосередню участь беруть учені, викладачі, студенти;
- підсумкової гри;
- конкурсу капітанів та болільників;
- змагання команд;
- фіналу як самостійного заходу підведення підсумків.

2.5.5. Навчально-виховний заклад, на базі якого проводиться олімпіада, конкурс або турнір, готує приміщення і територію, ділянки на підприємствах, матеріально-технічну базу, технічну і технологічну документацію, забезпечує безпечні умови для виконання олімпіадних і конкурсних завдань, виділяє, при необхідності, для членів журі і оргкомітету спецодяг і захисні засоби. Обладнання (механізми, машини, агрегати), інструменти для проведення конкурсів повинні бути однотипними або однакової продуктивності (потужності, вантажопідйомності, швидкості і т.ін.), по можливості, новими і найбільш поширеними, попередньо випробуваними і відрегульованими.

2.5.6. Завдання для проведення олімпіад, конкурсів і турнірів готують комісії, які затверджує Міністерство освіти України у складі: голови журі, наукового керівника, експерта-консультанта та двох членів журі відповідної олімпіади, конкурсу або турніру. Олімпіадні завдання, як правило, складаються з авторських задач і вправ (тестів).

2.5.7. Вимоги до написання і оформлення науково-дослідницьких робіт членів малих академій наук і наукових товариств учнів додаються до Умов проведення конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт, які щорічно затверджуються Міністерством освіти України.

2.5.8. Конкурси фахової майстерності передбачають виконання їх учасниками теоретичного і практичного завдань, зміст

яких має відповідати вимогам навчальних програм і єдиного тарифно-кваліфікаційного довідника професій і робіт по розряду, класу, категорії не нижче випускних, з яких здійснюється підготовка кваліфікованих робітників у професійних навчально-виховних закладах.

Теоретичні знання учасників конкурсів перевіряються шляхом письмового опитування.

2.5.9. Практичні завдання для конкурсів складаються так, щоб забезпечити рівні можливості виконання їх всіма учасниками і сприяти повному виявленню кожним із них досягнутого рівня фахової майстерності.

2.5.10. При виконанні завдань з математики не дозволяється користуватися довідковими таблицями, калькуляторами, логарифмічною лінійкою та іншими обчислювальними засобами.

На практичних турах олімпіад з основ інформатики і обчислювальної техніки дозволяється користуватись лише обладнанням, програмним забезпеченням та друківаними матеріалами, що надаються оргкомітетом. Роботи виконуються на IBM — сумісних комп'ютерах та перевіряються шляхом обробки серії тестів у присутності учасника.

При виконанні практичних завдань на конкурсах фахової майстерності можна користуватися власними інструментами і пристроями.

2.6. За результатами IV етапу олімпіад з базових дисциплін та III етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт та фінального етапу турнірів визначаються кандидати для участі у відповідних міжнародних олімпіадах, конкурсах і турнірах, якщо такі проводяться.

Для визначення остаточного складу і підготовки команд України для участі у міжнародних олімпіадах, конкурсах і турнірах Міністерство освіти України разом з Інститутом системних досліджень освіти та Науково-дослідним інститутом інформаційних технологій проводять навчально-тренувальні збори.

3. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів

3.1. У I етапі олімпіад з базових і спеціальних дисциплін можуть брати участь усі бажаючі учні школи або училища, у конкурсах фахової майстерності — всі бажаючі учні, які мають відповідний допуск до роботи з механізмами та обладнанням, у заочному етапі турнірів — команди учнів одного класу (курсу) навчально-виховного закладу.

3.2. У II етапі олімпіад з базових дисциплін можуть брати участь:

3.2.1. Учні середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів:

- з математики 6–11 класів
- з української мови і літератури, фізики та географії з краєзнавством 7–11 класів
- з історії, хімії, основ інформатики і обчислювальної техніки, іноземних мов, біології та трудового навчання 8–11 класів
- з правознавства, екології 9–11 класів

3.2.2. Учні відповідних курсів професійних навчально-виховних закладів.

3.3. У III етапі олімпіад з базових дисциплін можуть брати участь:

3.3.1. Учні середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів:

- з математики 7–11 класів
- з української мови і літератури, фізики, географії, хімії, основ інформатики і обчислювальної техніки, біології, історії 8–11 класів
- з правознавства, іноземних мов, екології 9–11 класів
- з трудового навчання 9, 11 класів.

3.3.2. Учні відповідних курсів професійних навчально-виховних закладів, включених до складу команди району (міста).

3.3.3. Поза конкурсом учні Українського фізико-математичного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка, які перебувають на зимових канікулах. Їх роботи, перевірені журі, передаються до ліцею для визначення переможців і призерів III етапу.

3.3.4. Кількісний склад учасників, порядок формування команд та умови проведення II і III етапів олімпіад і конкурсів з кожної дисципліни або профілю визначають відповідно відділи освіти виконавчих комітетів районних (міських) Рад народних депутатів, управління освіти виконавчих комітетів обласних, Київської, Севастопольської міських Рад народних депутатів, в Автономній Республіці Крим — Міністерство освіти.

3.4. У IV етапі олімпіад з базових дисциплін беруть участь обласні, від Автономної Республіки Крим — республіканська, Київська та Севастопольська міські команди, сформовані, як правило, з учнів 8-11 класів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів (шкіл, ліцеїв та гімназій) та I-III курсів професійних навчально-виховних закладів, команди Українського фізико-математичного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кількісний склад кожної команди визначається відповідно до її рейтингу. До складу команд включають учнів, які за станом здоров'я можуть бути допущені до участі у змаганнях і брали участь у попередньому етапі олімпіад і були призерами.

3.5. У IV етапі олімпіад із спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності беруть участь переможці III етапу цих олімпіад і конкурсів із числа учнів випускних курсів професійних навчально-виховних закладів.

3.6. Кількісний склад учасників IV етапу олімпіад із спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності та III етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і фінального етапу турніру та представництво їх у командах від Автономної Республіки Крим, областей, Києва та Севастополя визначаються відповідними умовами їх проведення, які затверджуються Міністерством освіти України.

3.7. У IV етапі олімпіад з базових дисциплін можуть брати участь за погодженням з Міністерством освіти України команди переможців заочних телевізійних та інших олімпіад, конкурсів науково-методичних та фахових журналів.

3.8. До місця проведення олімпіад, конкурсів і турнірів учні прибувають організовано у супроводі керівника команди або представника професійного навчально-виховного закладу, маючи при собі паспорт або свідоцтво про народження, учнівський квиток, довідку про стан здоров'я, посвідчення про допуск до роботи на відповідних машинах та обладнанні.

3.9. Команду у кількості не менше 6 чоловік супроводжує двоє дорослих, один з яких є керівником команди. Кількість представників на олімпіадах із спеціальних дисциплін і конкурсах фахової майстерності визначається із розрахунку — один майстер чи викладач від кожного навчально-виховного закладу, що направив учня на олімпіаду або конкурс. Керівники команд, представники навчально-виховних закладів повинні забезпечити своєчасне оформлення необхідних документів, прибуття учнів на олімпіаду, конкурс або турнір і повернення їх до навчально-виховних закладів, необхідну морально-психологічну підтримку і допомогу.

3.10. Керівник команди (представник), як правило, призначається з числа вчителів, майстрів виробничого навчання, викладачів професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладів, які брали активну участь у підготовці учнів до олімпіад, конкурсів і турнірів, їх проведенні і не є членами журі або оргкомітету. Він відповідає за життя та здоров'я членів команди.

3.11. Керівник команди (представник) по прибутті на олімпіаду, конкурс або турнір подає оргкомітету копії звіту та заявки на право участі команди у них, творчі роботи учнів для участі в огляді-конкурсі, якщо такий передбачено програмою олімпіади або конкурсу. До заявки на олімпіаду з основ інформатики і обчислювальної техніки включаються відомості про мову програмування для кожного учня.

3.12. За відсутності звіту та заявки, неправильному їх оформленні або порушенні строку їх подання питання про участь команди в олімпіаді, конкурсі або турнірі вирішується оргкомітетом.

3.13. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів мають бути попередньо ознайомлені з порядком і умовами їх проведення, обладнанням, інструментами, матеріалами, характером і обсягом виконуваних робіт, принципами визначення переможців, видами і формами морального і матеріального заохочення тощо.

3.14. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів повинні суворо дотримуватись вимог їх проведення, норм і правил з техніки безпеки, виконувати рішення оргкомітету і журі, проявляти бережливість у використанні обладнання, приладів, інструментів тощо.

У разі порушення вимог вони можуть бути дискваліфіковані.

3.15. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів за попередніми результатами (до підведення остаточних підсумків) мають право подавати до журі апеляції з приводу оцінки виконання ними завдань і одержати на них відповідь в усній формі.

4. Нагородження учасників олімпіад, конкурсів і турнірів

4.1. Порядок нагородження учасників I і II етапів олімпіад, конкурсів і заочних турнірів встановлюють відповідні оргкомітети та журі.

4.2. Призери III етапу олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та II етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт нагороджуються дипломами окремо по класах (курсах) або за профілями в такій кількості: I ступеня — 1; II ступеня — 2; III ступеня — 3, решті учасників вручаються дипломи учасника.

Кращі роботи учасників олімпіад і конкурсів можуть бути відзначені спеціальними дипломами або призами.

4.3. Призери IV етапу олімпіад з базових і спеціальних дисциплін, конкурсів фахової майстерності та III етапу конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт і фінального етапу турнірів нагороджуються дипломами I, II, III ступенів окремо по

класах (курсах) або за профілями у кількості, що не перевершує 50% від загальної кількості учасників, з орієнтованим розподілом їх у співвідношенні 1:2:3. Решта учасників нагороджується дипломами учасника.

4.4. Учасники олімпіад, конкурсів і турнірів можуть бути нагороджені спеціальними призами оргкомітету, журі, благодійних фондів, спонсорів тощо.

5. Оргкомітети олімпіад, конкурсів і турнірів

5.1. Оргкомітет створюється із числа керівників установ та організацій, що проводять олімпіади, конкурси і турніри, працівників методичних установ, представників місцевих органів державної влади, громадських організацій, товариств, благодійних фондів тощо.

При проведенні конкурсів, пов'язаних з роботою на об'єктах, піднаглядних спеціальним організаціям і відомствам, до складу оргкомітетів включаються їхні представники.

5.2. Очолює оргкомітет голова, який має заступників, секретаря, решта — члени оргкомітету, розподіл доручень між якими здійснює голова.

5.3. Оргкомітети:

5.3.1. Проводять організаційну роботу по підготовці і проведенню олімпіад, турнірів та конкурсів.

5.3.2. Визначають і забезпечують порядок проведення олімпіад, турнірів та конкурсів.

5.3.3. Розподіляють робочі місця між учасниками конкурсів фахової майстерності відповідно до жеребкування.

5.3.4. Розробляють і затверджують Умови проведення олімпіад із спеціальних дисциплін та конкурсів фахової майстерності.

5.3.5. Створюють мандатну комісію, яка проводить реєстрацію учасників олімпіад, конкурсів і турнірів, перевіряє відповідність складів команд згідно з поданими заявками, наявність і правильність оформлення документів, приймає рішення про допуск учнів до участі у конкурсі фахової майстерності, визначає жеребкуванням стартові номери його учасників.

5.3.6. Створюють робочі групи для проведення олімпіад із спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності.

5.3.7. Готують документацію для проведення олімпіад, конкурсів і турнірів (програми, посвідчення учасників, бланки протоколів, звіти тощо).

5.3.8. Формують склад учасників олімпіад, конкурсів і турнірів.

5.3.9. За поданням журі приймають рішення про відзначення учасників олімпіад, конкурсів і турнірів, готують документацію про результати виступу команд, їх представництво на наступний етап.

5.3.10. Складають звіти про проведення олімпіад, турнірів та конкурсів.

5.3.11. При порушенні учасниками олімпіад, конкурсів і турнірів даного Положення позбавляють їх участі у них.

5.3.12. Сприяють висвітленню результатів олімпіад, конкурсів і турнірів у засобах масової інформації та у періодичній пресі.

5.4. Секретар оргкомітету олімпіади, конкурсу або турніру забезпечує ведення необхідної документації.

6. Журі олімпіад, конкурсів і турнірів

6.1. Журі створюється з числа наукових працівників академічних установ, вищих навчальних закладів, вчителів середніх загальноосвітніх і професійних навчально-виховних закладів, методистів тощо. Його очолює голова, який має одного або кількох заступників, секретаря, решта — члени журі, доручення між якими розподіляє голова або його заступник.

6.2. Голова журі:

6.2.1. Бере участь у формуванні складу журі.

6.2.2. Несе відповідальність за об'єктивність перевірки та оцінювання робіт учасників олімпіади, конкурсу або турніру.

6.2.3. Очолює комісію по складанню завдань для олімпіад, конкурсів або турнірів.

6.3. Журі олімпіад, конкурсів і турнірів:

6.3.1. Перевіряє і оцінює рівень і якість учнівських робіт.

6.3.2. Проводить консультації по розв'язуванню завдань для учасників олімпіад, турнірів та конкурсів і керівників команд, розглядає апеляції.

6.3.3. Аналізує рівень підготовки учасників олімпіад, турнірів та конкурсів, визначає переможців у загальному заліку та з окремих завдань і складає про це звіт.

6.3.4. Визначає склад кандидатів команд для участі у наступному етапі олімпіад, конкурсів і турнірів.

6.3.5. Визначає склад учасників навчально-тренувальних зборів команд України по підготовці до міжнародних олімпіад, конкурсів і турнірів, рекомендує їх керівників, заступників та тренерів.

6.4. Секретар журі олімпіади, конкурсу або турніру забезпечує ведення необхідної документації.

7. Робочі групи олімпіад із спеціальних дисциплін і конкурсів фахової майстерності

7.1. Робочі групи створюються із числа інженерно-педагогічних працівників професійних навчально-виховних закладів, працівників підприємств і організацій, на базі яких проводиться олімпіада або конкурс.

7.2. Кількість робочих груп та їх склад визначається залежно від конкретних умов проведення олімпіади або конкурсу. Очолює робочу групу керівник.

7.3. Керівником робочих груп призначається, як правило, старший майстер професійного навчально-виховного закладу, в обов'язки якого входить організація проведення інструктажу учасників олімпіади або конкурсу з техніки безпеки з оформленням відповідного протоколу.

7.4. Робочі групи:

7.4.1. Забезпечують справність обладнання, машин, механізмів, агрегатів, режим їх експлуатації, перевіряють наявність на робочих місцях учасників необхідних інструментів, приладів, матеріалів, що використовуються в процесі проведення олімпіади або конкурсу.

7.4.2. Стежать за дотриманням учасниками конкурсів правил техніки безпеки.

7.4.3. Беруть участь, при необхідності, в технологічному процесі, контролюють процес виконання учасниками олімпіад або конкурсу робіт, готують необхідні матеріали на розгляд журі.

8. Порядок визначення рейтингу команд

8.1. Рейтинг (оцінка) команд на Всеукраїнських учнівських олімпіадах з базових дисциплін визначається за результатами їх участі протягом трьох останніх років.

8.2. За кожний диплом члена команди нараховується така кількість балів:

Диплом I ступеня — 5 балів;

Диплом II ступеня — 3 бали;

Диплом III ступеня — 1 бал.

8.3. Щорічний рейтинг команди R_i визначається як частка від ділення загальної кількості балів (ЗКБ), набраних усіма членами команди, на їх кількість n , тобто:

$$R_i = \frac{\text{ЗКБ}}{n}$$

8.4. Загальний рейтинг команди $R_{\text{зар}}$ визначається як сума рейтингів за останні три роки, тобто:

$$R_{\text{зар}} = R_3 + R_2 + R_1.$$

За рейтингом складається список команд, починаючи з команди, яка має найбільший рейтинг. При однаковому рейтингу команди у списку розташовуються в алфавітному порядку.

8.5. Команда, яка зайняла 1 місце, на наступний рік формується у кількості не більше 14 чоловік;

II—III місця — не більше 12 чол.;

IV—VI місця — не більше 10 чол.;

VII—X місця — не більше 8 чол.;

XI—XV місця — не більше 6 чол.

Решта команд формується у складі не більше 4 чоловік.

8.6. До складу команд, що зайняли I—VI місце, обов'язково включається по 2 учні, а решти — по одному учню із класу.

9. Фінансування олімпіад, конкурсів і турнірів

9.1. Проведення олімпіад, конкурсів і турнірів фінансується за рахунок місцевих бюджетів органів державного управління освіти та Міністерства освіти України.

9.2. Витрати на проїзд (в обидва кінці), харчування в дорозі, відрядження супроводжуючих, проведення навчально-тренувальних зборів кандидатів до команд на наступний етап олімпіад, конкурсів і турнірів несуть органи або заклади освіти, які направляють команду або окремих учасників на олімпіаду, конкурс або турнір, а на проживання, харчування, культурне обслуговування учасників олімпіад, конкурсів і турнірів, оплату членів журі і оргкомітету, експертів-консультантів, заохочення учасників — органи освіти і заклади, на які покладається їх проведення.

9.3. Харчування учасників I—III етапів олімпіад і конкурсів фахової майстерності та I—II етапів конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт проводиться за нормами, передбаченими для вихованців шкіл-інтернатів, IV етапу олімпіад з базових дисциплін, III етапу олімпіад із спеціальних дисциплін, конкурсів і фінальних турнірів — за нормами для вихованців училищ фізичної культури.

9.4. За працівниками установ та закладів освіти, які залучаються до проведення олімпіад, конкурсів і турнірів зберігаються норми відшкодування витрат на службові відрядження, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

9.5. До роботи у робочих групах по складанню завдань для олімпіад конкурсів і турнірів та журі можуть залучатися працівники різних закладів, установ та організацій на договірних умовах з оплатою праці відповідно до діючого законодавства.

до Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади
з базових і спеціальних дисциплін, конкурси-захисти
науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової
майстерності

Звіт

про проведення I, II та III етапів Всеукраїнських учнівських
олімпіад з базових дисциплін у 200_/200_ навчальному році
з _____

(назва олімпіади)

(назва територій)

1. Відомості про учасників олімпіад:

Класи	Кількість навчальних зкладів, учні яких брали участь в олімпіаді				Кількість учасників олімпіад					
	Всього	З них				Всього	I етап			
		міськ	сіль.	ліц.	гім.		міськ	сіль.	ліц.	гім.
6.										
7.										
8.										
9.										
10.										
11.										
Разом										

Класи	Кількість учасників олімпіад								
	Всього	II етап				III етап			
		З них				I етап			
		міськ	сіль.	ліц.	гім.	Всього	З них		
	міськ	сіль.	ліц.	гім.	міськ	сіль.	ліц.	гім.	
6.									
7.									
8.									
9.									
10.									
11.									
Разом									

2. У цьому пункті коротко висвітлюється організація і проведення олімпіад, виконання учасниками завдань, участь учителів і працівників навчальних закладів, вносяться пропозиції щодо поліпшення роботи олімпіади.

Голова оргкомітету олімпіади

Голова журі олімпіади

« _____ » _____ 200__ року

Додаток 2

до Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади
з базових і спеціальних дисциплін, конкурси-захисти науково-
дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності

Заявка

на участь команди _____ області
у IV етапі Всеукраїнської олімпіади з _____ у 200_ році

За рішенням оргкомітету і журі III етапу Всеукраїнської олімпіади на IV етап Всеукраїнської олімпіади направляються такі учні-переможці III етапу олімпіади:

№ пп	Прізвище, ім'я та по батькові	Число, місяць, рік на- родження	Назва навчаль- ного закладу	Клас, курс навчан- ня	Місце, зайняте на III етапі олімпіади	Прізвище, ім'я та по батькові працівника, який підготував учня

Керівником команди призначено

прізвище, ім'я та по батькові,

посада

М.П.

Начальник управління освіти виконавчого комітету Ради на-
родних депутатів _____

Голова журі олімпіади _____

Голова оргкомітету олімпіади _____

« _____ » _____ 200_ року

до Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності

Заявка

на участь учнів професійних навчальних закладів управління освіти виконавчого комітету _____
Ради народних депутатів у IV етапі Всеукраїнської олімпіади з _____,
конкурсу фахової майстерності за професією _____
у 200_ році

За рішенням оргкомітету III етапу олімпіади з _____,
конкурсу фахової майстерності на IV етап Всеукраїнської олімпіади, конкурсу направляються:

№ пп	Прізвище, ім'я та по батькові	Число, місяць, рік народження	Назва професійного навчального закладу	Клас, курс навчання	Місце, зайняте на II етапі олімпіади	Прізвище, ім'я та по батькові працівника, який підготував учня	Прізвище, ім'я та по батькові майстра виробн. навчання, який супроводж. учня

М.П.

Заступник начальника управління освіти виконавчого комітету Ради народних депутатів _____
« _____ » _____ 200_ року

Довідково-методичне видання

Єресько Олег Вікторович
Яценко Світлана Петрівна

**КНИГА ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ,
ПРИРОДОЗНАВСТВА, ОСНОВ ЗДОРОВ'Я**

Відповідальний редактор *Т. М. Вакуленко*
Коректор *Л. О. Пінчук*
Комп'ютерне макетування *О. М. Тельнов*
Художній редактор *М. С. Жубр*

Підписано до друку 19.09.05. Формат 60 × 90^{1/16}.
Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 22. Замовл. №

«ТОРСІНГ ПЛЮС»
Свідоцтво серія ДК № 2143
від 01.04.05 р.

З питань оптових поставок звертатися:
61057, м. Харків, вул. Сумська, 13
Тел.: (057) 719-98-73, тел./факс: 717-10-26
E-mail: torsing_or@rider.com.ua
<http://www.torsing.com.ua>

Книга — поштою:
61057, м. Харків,
а/с «Книжкова ліга»

Книги видавництва «Торсінг» можна придбати:

1. Автономна Республіка Крим

м. Севастополь, Центр навчальної книги «Біблекс»:
вул. Леніна, 72; тел. 54-01-24

2. Волинська область:

м. Луцьк, магазин «Знання»: пр-т Волі, 41, тел. 4-23-98

3. Дніпропетровська область

м. Дніпропетровськ, Обласний бібліотечний колектор:
вул. Кірова, 22;
тел. 778-27-48

м. Дніпропетровськ, ПП Шабельник: вул. Робоча, 20;
тел. 360-490

4. Донецька область

м. Маріуполь, магазин «1000 мелочей»: пр-т Леніна, 102;
тел. 31-09-04

5. Житомирська область

м. Житомир, магазин «Знання»: вул. Київська, 17/1;
тел. 37-29-02

6. Закарпатська область

м. Ужгород, магазин «Абетка»: вул. Волошина, 24;
тел. 3-34-66

7. Запорізька область

м. Запоріжжя, ПП «АВС-7»: бул. Гвардійський, 147;
тел. 32-68-86

8. Івано-Франківська область

м. Івано-Франківськ, ПП Федорів, магазин «Підручники
і посібники»:

вул. Міцкевича, 12а; тел. 247-82

м. Івано-Франківськ, магазин «Академія», пл. Ринок, 14;
тел. 77-86-25

9. Київська область

м. Київ, ТОВ «ВОЇР»: вул. Нижній Вал, 63; тел. 495-14-15

м. Київ, «Укркнига»: вул. Радищева, 12/16; тел. 488-52-97

10. Кіровоградська область

Торговий дім «Шкільний всесвіт», вул. Поповича, 7в;
тел. 27-04-43

11. Луганська область

м. Луганськ, ТОВ «Глобус-книга»: вул. Радянська, 58;
тел. 53-62-30

12. Львівська область

м. Львів, ТОВ «Оксарт»: вул. Навроцького, 1; тел. 70-51-71
м. Львів, ПП Матковського: вул. Стрийська, 106;
тел. 63-25-90

13. Миколаївська область

м. Миколаїв, магазин «Книги»: пр-т Октябрьський, 338;
тел. 25-20-41, 25-70-55

14. Одеська область

м. Одеса, ТОВ «Учбова книга»: вул. Базарна, 63;
тел. 728-83-10

15. Полтавська область

м. Полтава, книжковий магазин: вул. Артема, 16;
тел. 56-02-04

16. Рівненська область

м. Рівне, «Рівнекнига»: вул. Островського, 16;
тел. 224-105, 223-597

17. Сумська область

м. Суми, «Книголюб»: вул. Козацький Вал, 2;
тел. 27-33-80

18. Тернопільська область

м. Тернопіль, КП Кооп-Книга: вул. Руська, 17;
тел. 22-25-40, 22-25-82

м. Тернопіль, «Дім книги»: вул. Й. Сліпого, 1;
тел. 43-03-71

19. Харківська область

м. Харків, магазин «Книги»: вул. Енгельса, 29б;
тел. 23-78-01

м. Харків, магазин BOOKS: вул. Сумська, 51;
тел. 140-470, 140-471

м. Харків, «Харківкнига»: пр. 50-річчя СРСР, 29а;
тел. 52-41-74, 52-50-47

20. Херсонська область

м. Херсон, ПФ «Гувернер»: магазин «Троянда»;
тел. 26-21-71

21. Хмельницька область

м. Хмельницький, «Дім книги»: вул. М. Грушевського, 50;
тел. 70-40-04

22. Черкаська область

м. Черкаси, магазин «Вибір»: бул. Шевченка, 205;
тел. 47-73-92, 37-73-92

23. Чернівецька область

м. Чернівці, магазин «Лучаферул»: вул. О. Кобилянської, 39
м. Чернівці, магазин «Дім книги»: вул. П. Сагайдачного, 6;
тел. 2-27-34

24. Чернігівська область

м. Чернігів, КТП «Будинок книги»: пр-т Миру, 45;
тел. 7-30-03